

Het godsdienstig-zedelijk leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen volgens de Acta Conciliorum.

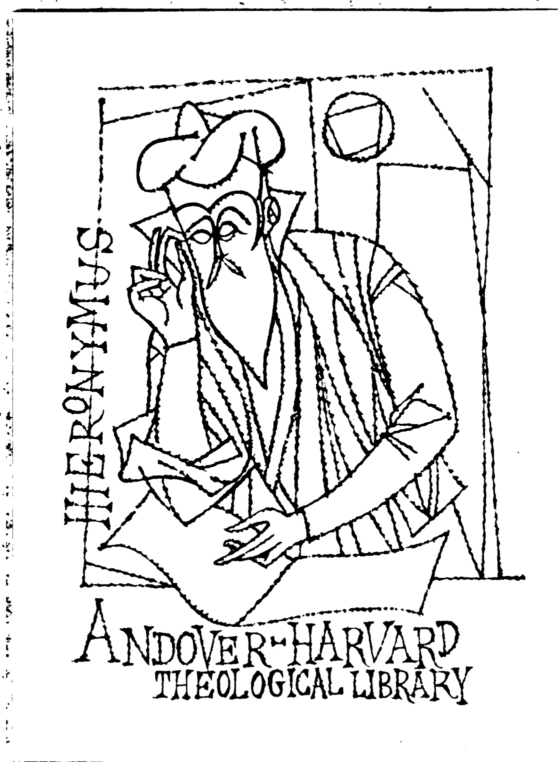
PROEFSCHRIFT

DOOR

P. A. KLAP.

ZIERIKZEE,
S. OCHTMAN & ZOON.
1892.

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

HET GODSDIENSTIG-ZEDELIJK LEVEN DER CHRISTENEN GEDURENDE DE ZES EERSTE EEUWEN VOLGENS DE ACTA CONCILIORUM.

Het godsdienstig-zedelijk leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen volgens de Acta Conciliorum.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

aan de Rijks-Universiteit te Leiden,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. H. OORT,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE,

VOOR DE FACULTEIT TE VERDEDIGEN

op Woensdag 30 Maart 1892, des namiddags te 3 uren,

DOOR

PIETER ADRIAAN KLAP,

geboren te Schore.

ZIERIKZEE,
S. OCHTMAN & ZOON.
1892.

Stoomdrukkerij. — Ochtman, van Dishoeck & Lakenman. — Zierikzee.

AAN DE NAGEDACHTENIS MIJNER OUDERS.

INHOUDSOPGAVE.

EERSTE AFDEELING.

OPENBARINGEN VAN HET GODSDIENSTIG–ZEDELIJK LEVEN.

HOOFDSTUK I.

Het leven der leeken.

HOOFDSTUK II.

Het leven der geestelijken.

TWEEDE AFDEELING.

MIDDELEN TOT BEVORDERING VAN HET GODSDIENSTIG-ZEDELIJK LEVEN.

VOORWOORD.

Het is mij eene hoogst aangename taak, hier mijnen openlijken dank te mogen uitspreken jegens de Hoogleeraren, wier onderwijs ik aan de Leidsche Universiteit mocht genieten.

Helaas! reeds drie van hen zijn ten grave gedaald. Evenmin als aan den Hoogleeraar Dr. L. W. E. Rauwenhoff, was het aan Prof. Dr. J. J. Cornelissen vergund, langer werkzaam te blijven. Wat in hen verloren werd, zullen zij het best kunnen beoordeelen, die de beide hooggeleerden in hunnen arbeid gekend hebben.

Doch al betreur ik den vroegen dood van Rauwenhoff en Cornelissen, vooral werd ik getroffen door het stervensbericht van Prof. Dr. A. Kuenen. Hoe wenschte ik, dat mijn dank nog door hem kon opgemerkt worden! Toch ben ik blijde, dat ook ik tot de leerlingen van Kuenen kan gerekend worden, tot de leerlingen, die des leermeesters ernst, hooge geleerdheid en welwillendheid steeds zullen blijven gedenken.

Vooral U, hooggeleerde Acquoy, breng ik hier mijnen dank voor Uw onderwijs, zoowel als voor Uwe, meermalen betoonde, welwillendheid. Uwe lessen behoorden altijd tot

de meest aangename, die ik te volgen had. Hoe wist Gij dan ook steeds het aangename met het degelijke te verbinden! Uwen raad werd nooit te vergeefs door mij ingeroepen. Moeite hebt Gij nimmer voor mij ontzien. Ook bij het schrijven van dit Proefschrift waren Uw groote rijkdom van kennis en Uwe bereidwilligheid mij steeds ten dienste. Wees dan ook verzekerd, dat Uw aantrekkelijk onderwijs en Uwe vriendelijke zorg nooit door mij zullen vergeten worden.

Ook aan U, hooggeleerde VAN MANEN, een woord van dank voor Uwe welwillendheid, maar ook voor Uw onderwijs, dat door mij met belangstelling gevolgd is.

Op die erkentelijkheid hebben ook de Hoogleeraren TIELE en OORT recht.

Eindelijk mijn dank aan U, hooggeachte Promotor, Prof. GUNNING, voor de vriendelijke hulp, die ik van U mocht ondervinden.

Mocht het U allen gegeven worden, nog langen tijd werkzaam te zijn tot bloei der Theologische Faculteit!

OOSTERLAND, Maart 1892.

INLEIDING.

Geen gedeelte van de Geschiedenis des Christendoms is tot dusverre zóó weinig onderzocht, als de geschiedenis van het Christelijk leven. Terwijl toch bijv. het kerkelijk leven, zij het dan ook onder verschillende benamingen, door geleerden als Bingham [1]), Pelliccia [2]), Augusti [3]), Binterim [4]), Moll [5]) en anderen tot een voorwerp van uitgebreid onderzoek is gesteld, zoekt men naar eene afzonderlijke geschie-

1) *Origines Ecclesiasticae or the Antiquities of the Christian Church*, Lond. 1708.

2) *De Christianae Ecclesiae primae, mediae et novissimae aetatis Politia*, Neap. 1777.

3) *Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie*, Leipz. 1817/31.

4) *Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der Chist-Katholischen Kirche*, Mainz 1821/33.

5) *Geschiedenis van het kerkelijk leven der Christenen, gedurende de zes eerste eeuwen*, Amsterd. 1844; 2de druk, Leyd. 1855.

denis van het godsdienstig-zedelijk leven der Christenen nog altijd te vergeefs. Het is waar, Neander heeft meer dan anderen er oog en hart voor gehad, heeft meer dan anderen zijne aandacht er aan gewijd; toch heeft ook hij in zijne »Denkwürdigkeiten" slechts bijdragen er toe geleverd.

De mannen, die zich bij voorkeur met het kerkelijk leven hebben bezighouden, verdienen natuurlijk zeer onzen dank. Het is toch immers nuttig, ja zeer noodig te weten, welke de inrichting van het kerkelijk organisme was, waar, wanneer en hoe de openbare godsdienstoefeningen werden gehouden, enz. enz. Maar toch, door slechts dergelijke zaken te bestudeeren, blijven wij te veel bij het uitwendige staan; wij leeren er te weinig de *menschen* door kennen.

Zonder vrees voor tegenspraak durven wij zeggen, dat er geen schooner en aantrekkelijker gedeelte der Geschiedenis van het Christendom is, dan juist de historie van het godsdienstig-zedelijk leven. Door de beoefening van dit gedeelte begint het Christendom uit lang vervlogen eeuwen eerst recht voor ons te leven. Door haar leeren wij de vroegere geslachten kennen in hun doen en laten, met hunne deugden, maar ook met hunne ondeugden. Door haar maken wij kennis met het werkelijk leven der voorgeslachten. Is evenwel de studie van het Christelijk leven schoon en aantrekkelijk, het mag niet verzwegen worden, er is ook geen moeilijker. De stof toch ligt niet aan de oppervlakte en de voorarbeid is bovendien zoo gering.

In afwachting nu, dat een of ander geleerde zich zal aangorden, om eene volledige en doorloopende geschiedenis van het Christelijk leven te schrijven, kan het toch zijn nut hebben, kleine gedeelten van dit omvangrijk onderwerp ter hand te nemen. Zulk eene bescheidene poging zal in dit

proefschrift gedaan worden. Wij zullen ons slechts bepalen tot de eerste zes eeuwen, wijl deze een kleiner geheel op zich zelve vormen. En zelfs voor die zes eerste eeuwen zullen wij niet uit alle ons ten dienste staande bronnen trachten te putten, maar slechts uit ééne, namelijk uit de »Acta Conciliorum".

Deze wijze van bewerking brengt met zich mede, dat niemand hier een algemeen overzicht vinden zal. Het zou kunnen gebeuren, dat een lezer het een of ander punt, hetwelk toch met het onderwerp in verband staat, onbesproken vindt, of niet voldoende uitgewerkt acht. Doch, behalve onvolledigheid, die haar oorzaak vindt in de zwakke krachten van den onderzoeker, zal menige leemte ook hieruit te verklaren zijn, dat wij ons niet overal heen begeven hebben, waar stof voor het onderwerp te vinden was. Bij de beoordeeling mag dus niet vergeten worden, dat ons doel partieel is; mag niet vergeten worden, dat wij alleen te rade zijn gegaan met hetgeen wij op verschillende kerkvergaderingen uit de zes eerste eeuwen vernamen. Toch zullen wij daar genoeg hooren, om ons eenig denkbeeld van het leven der oude Christenheid te kunnen vormen.

De taak dan, die wij op ons genomen hebben, is, deze »Acta" te gebruiken als bron voor de kennis van het godsdienstig-zedelijk leven. Dat zij ons als zoodanig uitmuntende diensten kunnen bewijzen, begrijpt ieder, die slechts even bedenkt, wie op de kerkvergaderingen samenkwamen. Het waren toch de bisschoppen, die er hunne gemeenten, ja soms gansche provinciën vertegenwoordigden. Een ieder van hen kwam daar, vervuld met de nooden en behoeften van de aan zijne zorg toevertrouwde kudde. De een had over dit, een ander over dàt te klagen. Hier was déze zonde gepleegd; elders heerschte weder eene andere slechte gewoonte. En nu samengekomen, namen zij, na uitvoerige bespreking, tegen

dat alles en allerlei de noodige maatregelen. Wanneer wij dus die verschillende besluiten der Synoden hooren, dan wordt ons daardoor tevens gezegd, hoe de toestand was, waartegen de maatregelen waren gericht. Moge een voorbeeld het gezegde ophelderen.

Wanneer wij b.v. op de eene of andere kerkvergadering middelen hooren beramen tegen ontuchtige handelingen onder de geestelijken, dan mogen wij daaruit opmaken, dat de vaderen, op zulk eene Synode vergaderd, inderdaad gevallen kenden, waarin geestelijken ontucht bedreven hadden. Anders toch zou nooit in de hersenen van de leden eener vergadering het denkbeeld zijn opgekomen, tegen zulk eene zonde besluiten te nemen. Wie ter wereld toch zal maatregelen nemen tot keering van een kwaad, indien hij niet weet, dat het ook inderdaad voorkomt? Immers niemand. Zoo hebben wij ook geen recht, zulk eene dwaasheid bij de oude Christenen te veronderstellen. W a t d u s v e r b o d e n w e r d, w e r d g e d a a n; van deze stelling mogen wij bij ons onderzoek gerust uitgaan. Wij komen dan tot deze gevolgtrekking, dat de »Acta Conciliorum" zeer betrouwbare bronnen voor ons onderzoek zijn.

Het komt mij zelfs voor, dat deze »Acta" voor ons doel meer betrouwbaar zijn, dan b.v. de geschriften van Kerkvaders. Wanneer wij toch die geschriften gebruiken, om daaruit bijdragen te putten voor onze kennis van het godsdienstig-zedelijk leven, dan kan ons altijd eenige vrees bekruipen, of zij inderdaad wel de juiste voorstellingen geven, of zij niet overdrijven, waar zij de zonden der Christenen schilderen; maar ook, of zij niet blind zijn voor het kwade, wanneer zij uitbundig zijn in den lof voor het goede. Een voorbeeld moge weder duidelijk maken, wat wij bedoelen. Gesteld, wij gebruiken eene rede van een Kerkvader. Wij vinden daarin

roerende uiteenzettingen over de gebreken des tijds. Doch de redenaar kan daartoe verleid zijn door de kennis van één klein voorval. En wij, die, na zoovele eeuwen, dat alles dan lezen, wij zouden zeer gemakkelijk een overdreven slechten indruk kunnen ontvangen; wij zouden ons den toestand veel erger kunnen voorstellen, dan hij in werkelijkheid was.

Voor dergelijke overdrijvingen behoeft men op de kerkvergaderingen minder te vreezen. Het aantal malen toch, dat tegen eene en dezelfde zonde maatregelen genomen worden, de aard van de straf, de bewoordingen, waarin men zich heeft uitgedrukt, dat alles doet ons weldra zien, hoe de eigenlijke toestand was.

Evenwel wordt hierdoor geenszins weggenomen, dat men ook bij het gebruiken der »Acta Conciliorum" met voorzichtigheid moet te werk gaan. Al te stoute gevolgtrekkingen zouden ons dikwijls verkeerde voorstellingen kunnen doen geven. Wanneer wij toch slechts op eene enkele kerkvergadering sporen van bedreven kwaad ontdekken, doch er later niets meer van bespeuren, dan mogen wij uit dat enkele geval slechts deze gevolgtrekking maken, dat ten tijde der vergadering, in het een of ander gewest, zoodanige zonde weleens is begaan. Wanneer wij in onze conclusie verder gingen, door te meenen, dat zulk een kwaad algemeen verbreid was, en wij gebruikten die vondst als eene bijdrage tot de kennis van den godsdienstig-zedelijken toestand der zes eerste eeuwen in het algemeen, dan zouden wij groot gevaar loopen, onhistorisch en daardoor onwaar te worden. Eerst, indien op meerdere achtereenvolgende Synoden in dezelfde provincie over hetzelfde geklaagd wordt, dan mogen wij zulk een toestand in dat bepaalde gewest algemeen achten. Wordt verder eene zelfde zonde nu hier, dan dáár besproken en bestreden, nu in de Oostersche, dan in de Westersche

kerk, dan kan men zulk eene zonde onder de Christenheid algemeen noemen.

Een paar voorbeelden mogen nogmaals het bedoelde ophelderen. Op de Synode te Elvira (305) hooren wij in canon LXVII bepalen: »Prohibendum ne quà fidelis vel catechumena aut comatos aut viros cinerarios habeant: quaecumque hoc fecerint, a communione arceantur" [1]). Wat blijkt nu uit dit besluit? Dit, dat er van een enkel geval, hoogstens van een paar gevallen melding is gemaakt, dat Christelijke vrouwen er haarwerkers en friseurs op nahielden. Nu waren deze lieden meestal slaven van slecht allooi, die dikwijls gebruikt werden tot ontuchtige handelingen. Het is dus geen wonder, dat de vaderen, te Elvira (305) samengekomen, het houden van zulke »comati" verbieden. Doch ik geloof niet, dat wij de vrijheid mogen nemen, uit genoemd besluit, dat, naar ik meen, slechts te Elvira genomen is, af te leiden, dat het eene algemeene gewoonte onder de aanzienlijke Spaansche vrouwen was, ontucht met friseurs te bedrijven. Een enkel geval kan reeds tot den maatregel aanleiding gegeven hebben.

Op de Synode van Laodicea, in de laatste helft der vierde eeuw gehouden, wordt in canon XXX bepaald: *῞Οτι οὐ δεῖ ἱερατικοὺς, ἢ κληρικοὺς, ἢ ἀσκητοὺς ἐν βαλανείῳ μετὰ γυναικῶν ἀπολούεσθαι, μηδὲ πάντα Χριστιανὸν ἢ λαϊκόν. ῞Αυτη γὰρ πρώτη κατάγνωσις παρὰ τοῖς ἔθνεσιν* [2]). Wat doet deze bepaling ons zien? Zeker dit, dat de gemengde baden bij de Oostersche Christenen in de laatste helft der vierde eeuw niet gansch

---

[1]) Bij Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Flor. 1759, Tom. II, p. 16. Verg. nog Hefele, *Conciliengeschichte*, Arnh. 1855, Bd. I, S. 185, 186.

[2]) Bij Mansi, Tom. II, p. 570.

en al vreemd waren. Doch werd er een druk gebruik van gemaakt? Wie zal hierop een antwoord geven? De bepaling, hierboven aangehaald, niet. En nergens anders, althans in de zes eerste eeuwen, wordt het verbod van Laodicea herhaald. Het schijnt dus ook niet meer noodig te zijn geweest.

Zooals wij reeds zeiden, werd op de kerkvergaderingen hoofdzakelijk strijd gevoerd tegen bestaande verkeerdheden. Men kwam op de Synoden niet samen, om de groote deugden der broeders en zusters te bespreken. Het ligt dus in den aard der zaak, dat wij hoofdzakelijk met ondeugden der Christenen kennis zullen maken; dat wij hoofdzakelijk de schaduwzijden van het godsdienstig-zedelijk leven zullen zien. Hierin nu ligt wederom eene reden tot voorzichtigheid bij het gebruik der »Acta Conciliorum". Zullen wij namelijk met eenige billijkheid een oordeel vellen over den feitelijken toestand, dan mogen wij nooit vergeten, dat de »Acta" niet in staat waren, om ons naast de schaduw- de lichtzijde genoegzaam te doen kennen.

Wij spraken er reeds van, dat het godsdienstig-zedelijk leven nog zoo weinig nauwkeurig onderzocht is. Wel was het niet geheel onaangeroerd gelaten, maar de studie er van was te onvoldoende, om naar juistheid een oordeel te doen vellen. Doch bovendien was men menigmaal bij het onderzoek zeer partijdig. Men veronderstelde namelijk van de oude Christenen alles goeds; men wilde eigenlijk van hen geen kwaad weten; zij moesten model-menschen zijn. Een gevolg hiervan was, dat men ging idealiseeren; het goede moest zooveel doenlijk wijd uitgemeten worden, terwijl over het slechte een sluier geworpen werd, opdat het maar zoo weinig mogelijk gezien zoude worden. Men staat dikwijls verbaasd over de eenzijdige beschouwing van sommige geleerden.

Om dit aan te toonen, zullen wij niet melden wat sommige handboeken al zeggen. Liever gaan wij luisteren bij Hagenbach, wanneer hij zijne lezingen houdt over de Geschiedenis van het Christendom. Bij eene dier lezingen hooren wij o. a.: »Gerade die Weiblichen Tugenden der Zucht, der teilnehmenden Liebe, der Geduld wurden durch das Christentum in einem Grade ausgebildet, wie es auch die edelste Moral des Heidentums nicht vermochte". In dezelfde voorlezing zegt genoemde geleerde nog: »dasz mitten in eine Welt von Sünde und Irrthum ein Lichtfunke geworfen ward, und dieser Funke ein Feuer anzündete, das keine Gewalt und List der Menschen zu ersticken im Stande war; dasz die verstoktesten und verderbtesten Herzen von einer Macht der Wahrheit ergriffen und bewegt wurden, die ihnen keine Ruhe mehr liesz, bis sie den Frieden mit Gott gefunden; dasz sie der Niedrigsten und Verachtesten im Volke sich als ein königliches Geschlecht fühlen lernten, das berufen ist, die Welt zu beherschen und die Welt zu richten — das alles ist ein groszes Wunder, ist eine Thatsache....." [1]) Het is alleen maar jammer, dat zoovele feiten, van gansch anderen aard, eene donkere schaduw werpen op deze »Thatsache". Elders spreekt Hagenbach over de Zondagsviering bij de oude Christenen. Wij hooren dan bij die gelegenheid: »Von diesen Sonntagsfeier der Christen hatte natürlich die heidnische Welt keine Notiz genommen. War ja doch schon der jüdische Sabbat den Römern ein Gegenstand des Anstoszes und des Spottes gewesen! Und so muszten es sich auch

---

[1]) *Kirchengeschichte der ersten sechs Jahrhunderte in Vorlesungen von Dr. K. H. Hagenbach*, 4te Aufl., Leipz. 1885, Bd. I, S. 305, 310.

die Christen gefallen lassen, mitten unter den Lärm und Geraüsch der Welt dem heiligen Tag zu begehen...... So stand also der Sonntag nicht abgerissen vereinzelt da, er war gleichsam getragen durch die übrigen Wochentage, die durch ihn ihre Verklärung erhielten" [1]). Het is door wijlen dezen hoogleeraar te Bazel zeer fraai gezegd; helaas! dat het niet meer in overeenstemming met de werkelijkheid is. Een ieder, die den werkelijken toestand eenigszins van nabij leert kennen, zal moeten getuigen, dat Hagenbach in het boven aangehaalde niet veel meer doet, dan groote woorden gebruiken. Evenwel genoemde geleerde staat in deze idealiseering niet alleen. Niet veel moeite zou het kosten, aan te toonen, dat ook anderen zich aan dezelfde fout hebben schuldig gemaakt. Wij zullen dat echter hier niet doen; reeds een ander heeft dien arbeid voor ons verricht [2]).

Wanneer wij gedurende de zes eerste eeuwen hier en daar verschillende kerkvergaderingen bezocht hebben, dan zullen wij in onze beschouwing van het oude Christendom moeten afwijken van het oordeel, dat Hagenbach en anderen er over geveld hebben; dan zullen wij in die Christenen der eerste eeuwen geen ideaal-menschen meer zien; dan zal er bij ons een einde komen aan het dwepen met die oude tijden. Wij zullen dan namelijk kennis maken met zonden, die onder de oude Christenen heerschten, voor welke wij moeten gruwen. En al hunne deugden zijn niet in staat, bij ons de herinnering aan het vele verkeerde, dat hun aankleefde, uit te wisschen. Doch wij mogen niet vooruitloopen op ons onderzoek.

---

[1]) l. l. S. 397, 399.

[2]) Dr. F. Pijper, *Geschiedenis van boete en biecht in de Christelijke kerk*, 's-Gravenh. 1891, blz. 345, 346, 377 enz.

Wij hebben boven [1]) reeds gezegd, dat op de verschillende kerkvergaderingen de bisschoppen met elkander de belangen der gemeenten bespraken, ten einde daarna de noodige maatregelen te nemen. Eene vermelding zal het niet behoeven, dat de verschillende handelingen der Synoden door »notarii" werden opgeteekend. Aan het bewaren nu en het verzamelen dezer »Acta" zijn wij veel verschuldigd. Zij, die zich daarmede hebben beziggehouden, verdienen onzen dank en waardeering, daar zij de beoefenaars van de geschiedenis des Christendoms in staat gesteld hebben, uit de meest officiëele bronnen te putten. De eerste, die eene gedrukte verzameling der »Acta Conciliorum" het licht deed zien, was J. Merlin. Zijn werk verscheen te Parijs in het jaar 1523. Verder noemen wij nog de verzamelingen van S. Binius, »Concilia generalia et provincialia graeca et latina", Parisiis, 1636; Labbeus et Cossartius, »Sacrosancta Concilia ad regiam editionem exacta", Parisiis, 1671/72; Harduinus, »Conciliorum collectio regia maxima", Parisiis, 1715; Mansi, »Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio", Florentiae, 1759/88.

Hoewel het werk van Harduinus vele voortreffelijke eigenschappen bezit, o.a. een uitmuntend register, toch heb ik, zooals de lezer bemerken zal, de voorkeur gegeven aan de verzameling van Mansi, daar de laatste vollediger is dan de eerste [2]). Niet zonder vrucht is nog door mij het werk van Bruns geraadpleegd [3]). Deze verzameling toch bevat een zeer

---

[1]) Zie boven, blz. 3, 4.

[2]) De tien folianten van Mansi's verzameling, die ik noodig had, werden mij door de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden welwillend ten gebruike afgestaan. Voor deze hulpvaardigheid breng ik hier gaarne mijn dank aan de Directie.

[3]) Bruns, *Canones Apostolorum et Conciliorum veterum selecti*, Berl. 1839.

gemakkelijk alphabetisch register der verschillende Synoden, hetgeen mij ook goede diensten bewees bij het vaststellen der chronologie. Eindelijk heb ik hier en daar de »Concilien-geschichte" van Hefele geraadpleegd, welk werk meermalen over minder duidelijke canones het verlangde licht werpt.

Nog een enkel woord betreffende de wijze, waarop ik de stof heb ingekleed, moge hier een plaatsje vinden. Over de verdeeling zal ik niet spreken. Het komt mij voor, dat deze hare rechtvaardiging in zich zelve draagt. Slechts hierop wil ik wijzen, dat de stijl van een proefschrift uit den aard der zaak geen romanstijl kan zijn. Van meet aan heb ik mij voorgesteld, zelf zoo weinig mogelijk te zeggen; daarentegen, zooveel mogelijk het woord te geven aan de kerkelijke mannen, die op de verschillende Synoden vergaderd waren. Naar ik meen, moeten onpartijdigheid en juistheid daardoor winnen. De lezer hoort dan zelf, wat er op de kerkvergaderingen besproken en bepaald is; anders zou hij het slechts door mij hooren. Natuurlijk kon deze wijze van bewerking slechts gevolgd worden, door zooveel mogelijk de besluiten woordelijk en onvertaald aan te halen. Het was daardoor ook niet doenlijk, de bewijsplaatsen in een »Aanhangsel" bij elkander te voegen, zooals bijv. Friedberg dat in zijn werk gedaan heeft [1]). Heeft nu de stijl nadeel geleden, de voordeelen, die de wijze van bewerking, welke wij gevolgd hebben, afwerpt, zijn niet gering.

---

[1]) Friedberg, *Aus Deutschen Bussbüchern*, *Ein beitrag zur deutschen Culturgeschichte*, Halle, 1868.

EERSTE AFDEELING.

Openbaringen van het godsdienstig-zedelijk leven.

HOOFDSTUK I.

Het leven der leeken.

§ 1. Verhouding der Christenen tot heidenen, Joden en haeretici.

Allerlei omstandigheden vormen den mensch. Geboorte, opvoeding, omgeving enz. oefenen invloed uit op zijn karakter. Is dit eene algemeen erkende waarheid ten opzichte van ieder individu, eveneens is het waar met betrekking tot maatschappijen, geslachten en volkeren. Wij kunnen dan verwachten, dat ook de Christenen onder den invloed van verschillende omstandigheden hebben gestaan, ook onder dien van andersdenkenden, d. i. onder dien van heidenen en Joden. Willen wij dus een onderzoek instellen naar hun godsdienstig-zedelijken toestand, dan is het van groot belang, eerst een blik te werpen op de omgeving, waarin zij verkeerden.

Het zal wel onnoodig zijn op te merken, dat de heidenen, die het grootste contingent aan het Christendom leverden, niet onschuldig daarnaast konden staan. Verschillende denkbeelden, begrippen, gewoonten enz., die uit het heidendom

door nieuwbekeerden waren medegenomen, werden maar niet op eenmaal ter zijde gezet, zoodra het geloof in den Christus aanvaard werd. Veel, zeer veel ging er mede over, en werd op den bodem des Christelijken geloofs overgeplant, slechts een weinig van gedaante veranderd, niet altijd gelouterd door den geest van den Heiland. Doch hierdoor moesten noodzakelijk de zuiver Christelijke beginselen in ontwikkeling lijden; er moest verbastering komen.

Niet anders deden ook de Joden. Ook zij, uit wier godsdienst het Christendom was voortgekomen, bleven niet zonder invloed op de volgelingen van den Nazarener. Het was dus hier een invloed, die zijn ontstaan te danken had aan de nauwe verwantschap der beide godsdienstvormen, en niet, zooals bij het heidendom, aan den overgang der belijders.

Doch de Christenen waren nog geen nauw aaneengesloten partij. Zij waren inwendig dikwijls sterk verdeeld. De een bewandelde dezen, een tweede eenen gansch anderen weg. Bij zulk een toestand nu is het zeer goed te begrijpen, dat de verschillende partijen op elkander menigmaal grooten invloed uitoefenden, althans trachtten uit te oefenen.

De vertegenwoordigers der gemeenten merkten dat alles zeer goed op en bleven nooit in gebreke, daartegen de noodige, soms zeer onchristelijke, maatregelen te nemen. Doch of zij al in theorie plannen vormden en verordeningen maakten, daartegenover stond de practijk. En in die practijk stoorden de gemeenten zich, bij slot van rekening, bitter weinig aan dat alles, wat er bepaald was.

De kerk wilde dus omheining, en wij mogen gelooven, dat zij dat met de beste bedoelingen deed. Naar bewijsplaatsen hiervoor behoeft niet lang gezocht te worden. Men sla Mansi slechts op, en tal van Synoden zal men aantreffen, die gehouden zijn tegen de haeretici. Waar ook slechts een weinig

vrees bestond voor te nauwe aanraking met Joden of heidenen of ketters; waar men maar een weinig invloed van dezen in het verre verschiet zag, daar waren al zeer spoedig de noodige maatregelen genomen, en werd het »anathema sit" als een vlammend zwaard opgeheven.

Maar zooals wij reeds zeiden, de Christenen hielden zich niet altijd binnen de gestelde perken; trouwens zij konden dat ook niet altijd, daar zij alleen toch niet de maatschappij uitmaakten [1]). De scheidsmuren tusschen hen en de andersdenkenden waren inderdaad niet hoog. Het onderling verkeer was dikwerf van dien aard, dat men geen onderscheid kon opmerken. Zoo werd er b.v. op de Synode te Laodicea [2]) over geklaagd, dat de geloovigen wel wat al te veel en al te intiem met de haeretici omgingen. De aldaar verzamelde vaderen namen daartegen dan ook verschillende besluiten. Om er slechts één van te noemen, citeeren wij canon XXXIII, waar bepaald werd als volgt: *ὅτι οὐ δεῖ αἱρετικοῖς ἢ σχισματικοῖς συνεύχεσθαι* [3]). Uit meer dan éene bepaling dier zelfde Synode blijkt duidelijk, dat er tusschen allen in het werkelijke leven eene vriendschappelijke verhouding bestond, althans in Klein-Azië en te dien tijde. Zoo wordt er gezegd, dat de Christenen zich niet ontzagen, de feesten van heidenen en Joden mede te vieren, wat natuurlijk door

---

1) Zoo wordt, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, het geval vermeld, dat Christenen onder hunne pachters ook heidenen telden. Als van zelve spreekt het, dat zij dan niet in eene zeer gespannen verhouding met elkander verkeerden. Conc. Eliberitanum, c. XL (bij Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Tom. II, p. 12).

2) Midden der 4de eeuw, tusschen de jaren 343—381.

3) Bij Mansi, Tom. II, p. 569. Verg. nog canon IX en XXXIV van dezelfde Synode (bij Mansi, Tom. II, p. 565 en 569).

de Synode ten sterkste werd afgekeurd. Canon XXXVII namelijk behelst: *ὅτι οὐ δεῖ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἢ αἱρετικῶν τὰ πεμπόμενα ἑορταστικὰ λαμβάνειν, μηδὲ συνεορτίζειν αὐτοῖς*, terwijl canon XXXIX inhoud: *ὅτι οὐ δεῖ τοῖς ἔθνεσι συνεορτάζειν καὶ κοινωνεῖν τῇ ἀθεότητι αὐτῶν* [1]).

In dezelfde eeuw waren ook in Spanje dergelijke voorschriften noodig. De Synode te Elvira (305) bepaalt dan ook in canon L: »Si quis clericus vel fidelis cum Judaeis cibum sumpserit, placuit eum a communione abstineri, ut debeat emendari" [2]). En dezelfde Synode acht het noodig, in canon LVII aldus te besluiten: »Matronae vel earum mariti vestimenta sua ad ornandam saeculariter pompam non dent; et si ficerint, triennio abstineantur" [3]). Doch hoe weinig deze en dergelijke verbodsbepalingen uitwerkten, bewijzen de menigvuldige gevallen, waarin het noodig geoordeeld werd, op dezelfde fouten nogmaals te wijzen. Nog in de 6de eeuw schijnen de toestanden niet anders te zijn geweest. Menig synodaal besluit uit dien tijd is daar, om dat te bewijzen [4]). Ja zelfs geestelijken konden den drang niet weerstaan, om met hunne tegenstanders op godsdienstig gebied vriendschappelijk te verkeeren [5]).

---

1) Bij Mansi, Tom. II, p. 569 en 571. Verg. nog canon VII van het Conc. Ancyranum (314) (bij Mansi, Tom. II, p. 516).

2) Bij Mansi, Tom. II, p. 14. Reeds in vroegen tijd waren de Joden in Spanje zeer groot in aantal en schijnen geen moeite ontzien te hebben om proselyten te werven. Zie Dr. C. J. Hefele, *Conciliengeschichte*, Arnheim 1855, Bd. I, S. 177.

3) Bij Mansi, Tom. II, p. 15.

4) B.v. Conc. Matisconense I (581), canon XV (bij Mansi, Tom. IX, p. 93).

5) Conc. Veneticum (465), canon XII (bij Mansi, Tom. VII, p. 954); Conc. Agathense (506), canon XL (bij Mansi, Tom. VIII, p. 331); Conc. Epaonense (517), canon XV (bij Mansi, Tom. VIII, p. 561).

Hoe weinig de Christenen de aanraking met de heidenen schuwden, blijkt ook uit het feit, dat zoovelen van hen het ambt van »flamen" of »duumvir" of »praeses provinciae" vervulden en gaarne tot de personen behoorden, die »rempublicam agebant." Aan dergelijke betrekkingen was het brengen van offers enz. menigmaal mede verbonden, en de Christelijke »flamines" of »duumviri" onttrokken er zich volstrekt niet aan. Voor zulke gevallen werden dan ook door de kerk bijzondere bepalingen gemaakt [1]).

Van dergelijke nauwere betrekkingen tusschen Christenen en anderen spreken ook de verschillende besluiten van menige Synode, waarin gehandeld wordt tegen de gewoonte, dat Christenen aan bloedverwanten uit heidenen of Joden of ketters schenkingen deden of erfenissen vermaakten. Vele zijn de hiertegen gerichte besluiten; wel een bewijs, dat de zaak algemeen was, hetgeen natuurlijk niet zoo geweest zou zijn, indien de verhouding tusschen de verschillende partijen zóó scherp ware geweest, als men zich die dikwijls voorstelt. Ja zelfs de geestelijken deden hieraan mede, wat hun streng verboden werd [2]).

---

[1]) Conc. Eliberitanum (305), canones IV, LV, LVI (bij Mansi, Tom. II, p. 6, 15); Conc. Arelatense I (314), canon VII (bij Mansi, Tom. II, p. 471, seq.); Canones Synodi Romanorum, canon X (bij Mansi, Tom. III, p. 1137, seq.)

[2]) Om een uit velen te noemen, citeeren wij hier canon XLVIII van het Conc. Africanum (bij Mansi, Tom. IV, p. 494): »Item constitutum est ut si quis episcopus haeredes extraneos a consanguinitate sua, vel haereticos etiam consanguineos aut paganos ecclesiae praetulerit, saltem post mortem anathema ei dicatur, atque ejus nomen inter Dei sacerdotes nullo modo recitetur . . . ." Opmerkelijk is het besluit uit canon VIII van het Conc. S. Patricii (456) (bij Mansi, Tom. VI, p. 516):

Nog een ander punt, waarin verschil bestond tusschen de theorie der kerk en de practijk der gemeenteleden, was het huwelijk. Eene gemeenschap, die zich rein wilde houden van allerlei vreemde joodsche, heidensche en kettersche smetten, moest er wel tegen zijn, dat tusschen andersdenkenden en de geloovigen wederzijdsche huwelijken gesloten werden. Vele zijn dan ook de synodale besluiten, die zulks verbieden. Doch de kerk mocht er al bezwaar tegen maken, de leden zagen er geen bezwaar in, dat zij verwant werden met heidenen of ketters of Joden. Ja zelfs de priesters zagen er weleens niet tegen op, hunne zonen en dochteren uit te huwelijken aan anderen dan juist Christenen [1]).

---

§ 2. Trouw en ontrouw der Christenen aan hun geloof.

Wij zagen, dat de Christenen tegenover de andersdenkenden zich op eene wijze gedroegen, zooals men zich die gewoonlijk niet denkt. Meestal toch stelt men zich de Christenheid voor als eene nauw aaneengesloten menigte, lijnrecht tegenover

---

»Clericus si pro gentili homine fidei jussor fuerit in quacumque quantitate, et si contigerit, quod mirum non postest per astutiam aliquam gentilis ille clerico fallat, rebus suis clericus solvat debitum".

[1]) Conc. Eliberitanum (305), c. XV, XVI, XVII (bij Mansi, Tom II, p. 8); Conc. Agathense (506), c. LXVII (bij Mansi, Tom. VIII, p. 336); Conc. Arelatense I (314), c. XI (bij Mansi, Tom. II, p. 472); Conc. Laodicenum (320), c. X XXXI (bij Mansi, Tom. II, p. 565, 569); Conc. Chalcedonence (451), c. XIV, (bij Mansi, Tom. VII, p. 377); Conc. Carthaginense III (397), c. XII, (bij Mansi, Tom. III, p. 882).

heidenen en Joden staande. Doch waar wij nu het tegendeel bespeurd hebben, en bevonden dat er dikwerf nog enge banden tusschen de verschillende groepen bleven bestaan, verwondert het ons ook niet, dat wij meermalen van gevallen lezen, waarin Christenen hunne beginselen prijs gaven.

Het zal nauwelijks behoeven gezegd te worden, dat wij van een terugkeer tot het oude het meest hooren spreken in tijden van vervolgingen. In zulke dagen van verdrukking en benauwdheid moest de Christen ook al bijzonder vast staan, wilden de omstandigheden hem niet doen afvallen. Een gang naar de offerplaats was toch niet moeielijk, en wanneer men dan slechts het afgodenoffer aanschouwd had, welnu dan was er toch weder iets gedaan, dat den vervolger gunstig stemmen kon. Doch van het aanschouwen en bijwonen der offerplechtigheden kwam men ook al spoedig tot eene besliste verloochening der beginselen, die men beweerd had als Christen lief te hebben. Natuurlijk kostte dit den een meer strijd dan den ander; niet altijd werd men even gemakkelijk overgehaald om te offeren. Zoo spreekt b.v. de Synode te Ancyra (314) in den IVden canon van lieden, die gedwongen werden hun geloof prijs te geven, maar die met eene zekere onverschilligheid tot den offermaaltijd gingen [1]), natuurlijk in tegenstelling met hen, aan wie te zien was dat zij gebukt gingen onder den indruk van hunnen misstap. Anderen weder hadden slechts eene bedreiging noodig met straf van verbeuring van goederen of van verbanning, om daardoor bereid te zijn het Christendom vaarwel te zeggen. En de Synode te Arles (452) stelt dan ook »qui voluntarie

[1]) l.l.: .... *ὅσοι μὲν ἀπαγόμενοι καὶ σχήματι φαιδροτέρῳ ἀνῆλθον καὶ ἐσθῆτι ἐχρήσαντο πολυτελεστέρᾳ καὶ μετέσχον τοῦ παρασκευασθέντος δείπνου ἀδιαφόρως* ..... (bij Mansi, Tom. II, p. 516).

fidem negaverint" tegenover hen, die »dolore victi et pondere persecutionis negare vel sacrificare compulsi sunt". [1]) En reeds veel vroeger had het Concilie te Nicaea (325) een besluit genomen: περὶ τῶν παραβάντων χωρὶς ἀνάγκης ἢ χωρὶς ἀφαιρέσεως ὑπαρχόντων ἢ χωρὶς κινδύνου ἤ τινοσ τοιούτου, ὃ γέγονεν ἐπὶ τῆς τυραννίδος Λυκινίου .... [2]).

Toch mogen wij niet alles op rekening der vervolgingen plaatsen. Ook buiten die tijden van verdrukking was het niet zeldzaam, dat men afval van het Christendom moest constateeren. Zoo bepaalde de Synode te Elvira (305) in haren XLI[den] canon: »Admoneri placuit fideles, ut in quantum possint, prohibeant ne idola in domibus suis habeant, si vero vim metuunt servorum, vel se ipsos puros conservent . . . ." [3]). Deze bepaling ziet volstrekt niet op gevallen, welke onder de vervolgingen alleen gebeurden. Genoemde canon toch doet zien, hoe de vaderen te Elvira den zuiveren Christenzin en geest van menigeen nog wantrouwden. Niemand mocht dus in verzoeking komen door afgodsbeelden in huis te hebben, hetgeen slechts toegestaan werd, indien men bevreesd moest zijn voor heidensche slaven, hetzij dan om hun groot aantal, of dat men op een ver afgelegen landgoed woonde.

Tegen den overgang tot het heidendom wordt eveneens gewaarschuwd op een paar Synoden te Orleans, beiden in de 6de eeuw gehouden, toen er in Gallië geen sprake meer was van geloofsvervolgingen [4]).

---

[1]) Conc. Arelatense II, c. X, XI (bij Mansi, Tom. VII, p. 879 en 880).

[2]) Conc. Nicaenum, c. XI (bij Mansi, Tom. II, p. 673).

[3]) Conc. Eliberitanum, c. XLI (bij Mansi, Tom. II, p. 12).

[4]) Conc. Aurelianense II (533), c. XX (bij Mansi, Tom. VIII, p. 838); Conc. Aurel. V (549), c. XV, (bij Mansi Tom. IX, p. 115).

Ook in Africa schijnt men in de 4de eeuw bang te zijn geweest voor de onstandvastigheid der Christenen. Onder de »Canones diversorum conciliorum ecclesiae Africanae" vindt men er een, die dus luidt: »Item placuit ab imperatoribus gloriosissimis peti, ut reliquiae idololatriae non solum in simulacris, sed et in quibuscumque locis vel lucis, vel arboribus omni modo deleantur" [1]), welk besluit ook overgenomen is door de vijfde Synode te Carthago (398) in haar XVden canon [2]). Waarom werd er nu in de Africaansche kerk besloten, bovengenoemd verzoek tot den Keizer te richten? Is het misschien alleen uit een ontzettend ijveren tegen het heidendom, om dat, hoe dan ook, te verdelgen van den aardbodem? Voorzeker, zoo iets zou mogelijk zijn; ja het verlangen om die afgodendiensten als onchristelijk uit te roeien, zal wel ééne der redenen zijn geweest. Vele Christenen toch werden door die diensten »in quibuscumque locis vel lucis" medegesleept en doortrokken van heidensche beginselen. Zien wij goed, dan wordt deze meening gestaafd door hetgeen wij vinden in canon XXVII van het Concilium Africanum [3]). In genoemden canon wordt het volgende besluit genomen: »Illud et iam petendum, ut quae contra praecepta convivia divina multis in locis exercentur, quae ab errore gentili attracta sunt (ita ut nunc a paganis Christiani ad haec celebranda cogantur, ex qua re temporibus Christianorum imperatorum persecutio altera fieri occulte videatur) vetari talia jubeant . . . . maxime, cum etiam in natalibus beatissimorum martyrum per nonnullas civitates et in ipsis

---

1) Canon LXXXIV (bij Mansi, Tom. III, p. 782).
2) Bij Mansi, Tom. III, p. 971.
3) Bij Mansi, Tom. IV, p. 489.

locis sacris talia committere non reformident . . . . " Het is waar, er wordt hier gezegd, dat de Christenen tot het deelnemen aan dergelijke heidensche feesten gedwongen werden. Doch in de 4de en 5de eeuw was de dwang, dien de heidenen uitoefenden, reeds gebroken, en, zooals wij straks gezien hebben, was de wederzijdsche verhouding nu niet zoo gespannen. Neemt men dan het een en ander samen, dan komt men ongedwongen tot het vermoeden, dat de Synode door het woordje »cogantur" wel wat overdrijft, hetgeen zij waarschijnlijk deed, om meer kracht aan haar verzoek bij te zetten. Doch dan was het ook meer vrijwillig, dat de Christenen aan een en ander deelnamen.

Met hetgeen wij hier in de Africaansche kerk hooren behandelen, stemt nog overeen een besluit van de tweede Synode te Arles [1]), waar in den XXIIIsten canon dit besluit werd genomen: »Si in alicujus episcopi territorio infideles aut faculas accendunt*, aut arbores, fontes, vel saxa venerantur, si hoc eruere neglexerit, sacrilegii reum se esse cognoscat. Dominus* aut ordinator rei ipsius, si admonitu emendare noluerit, communione privetur [2]). De bisschop moest dus waakzaam zijn en alle verzoekingen van zijne leden afwenden.

Doch hoe dit ook zij, het feit dat vele Christenen niet volhardden in hun geloof, hetzij in tijden van vervolgingen of in die van rust, dat feit levert ons eene kostelijke bijdrage tot de kennis van den godsdienstig-zedelijken toestand, en doet ons dien niet van den meest gunstigen kant bezien.

Het oordeel wordt er niet door verbeterd, wanneer wij van

---

1) In het midden der 5de eeuw.

2) Bij Mansi, Tom. VII, p. 881.

geestelijken hooren, die zich niet ontzagen hunne Christelijke beginselen prijs te geven. Voorbeelden van zulke geestelijken zijn in de 3de en 4de eeuw niet zeldzaam, want op meer dan éene Synode, in die tijden gehouden, hooren wij spreken zelfs van episcopi, die als »libellatici" of »thurificantes" of »sacrificantes" bekend staan [1]). Zoo werd ook omstreeks het midden der 3de eeuw het Concilium Africanum gehouden, naar aanleiding van hetgeen een paar Spaansche bisschoppen, Basilides en Martiales, gedaan hadden. Genoemde geestelijken toch hadden in het geheim hun geloof afgezworen, doch hadden door het geven van geld weten te bewerken, dat zij niet openlijk behoefden te offeren. Toch waren zij van hunne ambten ontzet, en in hunne plaatsen waren twee andere bisschoppen gekozen. Toen nu Basilides en Martiales, daarmede niet tevreden, zich te Rome beklaagden, moest eene Africaansche Synode in dit geval uitspraak doen, die dan het vonnis der Spaansche kerk bekrachtigde [2]).

Het is licht te begrijpen, dat, naarmate er meer onstandvastigheid onder de Christenen werd gevonden, naar die mate ook het aanzien en de achting van belijders en martelaren steeg. Wij mogen hier niet bespreken, hoe, als het ware op goedvinden van een »confessor", een afvallige weder in de kerkelijke gemeenschap opgenomen kon worden. Door een »libellus pacis" toch, uitgereikt door eenen standvastig gebleven Christen, kon een ander, die voor een oogenblik

---

[1]) Zie b.v. Conc. Romanum I (251) (bij Mansi, Tom. I, p. 866); Conc. Arelatense I (314), c. XIII (bij Mansi, Tom. II, p. 472); Conc. Alexandrinum (306), (bij Mansi, Tom. II, p. 408); Conc. Ancyranum (314), c. I, II (bij Mansi, Tom. II, p. 513).

[2]) Bij Mansi, Tom. I, p. 906.

zijn geloof verloochend had, weer als lid in de kerk opgenomen worden, zonder dat eene bepaalde boetedoening voorafgegaan was. Het ligt evenmin in ons plan, hier uitvoerig te bespreken, hoe volgens kerkelijke instellingen [1]) een Christen, wanneer hij zich op reis begaf, zich voorzien kon van zoogenaamde »litterae communicatoriae", door den bisschop zijner kerk afgegeven. Deze brieven konden dan de reizenden in den vreemde bij de broeders binnenleiden. Doch wat geschiedde nu, als zulk een brief aan een confessor moest uitgereikt worden? Dan werd er in het officiëele stuk nog eens bepaaldelijk bijgevoegd, dat de houder van die »litterae communicatoriae" een »confessor" was. En nu op vertoon daarvan kon zulk een man zeker zijn, dat zijne ontvangst in den vreemde, onder de verschillende welgezinde broederen, bij uitstek goed zou zijn. De »confessores" evenwel kregen door de vereering, die zij alom ondervonden, ook weleens eenige aanmatiging, die het den vrienden zeer lastig kon maken. En nog erger, van den titel »confessor" werd een gruwelijk misbruik gemaakt, daar lieden onder dien naam reisden, ofschoon deze geenszins door hen verdiend was. Kortom, terwijl de geloovigen uit eigen beweging begonnen waren, aan hunne standvastig geblevene broederen eene bijzondere vereering te schenken, werd de titel hun dikwijls tot last. Het besluit moest dan ook worden uitgevaardigd, en naderhand nog eens herhaald worden, dat het woord »confessor" in de »litterae communicatoriae" moest weggelaten worden. Zoo althans was het in het

---

[1]) Conc. Antiochenum I (341), c. VII (bij Mansi, Tom. II, p. 1311); Canones Apostolicae, XIII (12), XXXIV (32).

Westen [1]). Schijnbaar is het slechts eene kleinigheid. Doch het is niettemin eene bijdrage tot kennis van de wijze, waarop door de Christenen menigmaal godsdienstig-zedelijke beginselen misbruikt werden. Wij zien er uit, hoe toestanden, voortgekomen uit waarachtigen Christenzin, ontaard zijn door het optreden van personen, die niet bezield waren met eenen even reinen geest als hunne voorgangers.

---

§ 3. Schaduwkanten van het leven der Christenen.

Wij maakten reeds de opmerking, dat, al gingen velen, ja zeer velen, tot het Christendom over, daardoor nog niet allen, als door een tooverslag, door den geest van Christus geheiligd waren. De Canones en Acta Conciliorum leeren het ons duidelijk, dat bij de meesten, die Christenen waren geworden, nog dezelfde neigingen en lusten en daardoor ook dezelfde gebreken bleven voortduren, die ook hunne vroegere geloofsgenooten aankleefden. Doch laat ons overgaan tot het noemen van eenige feiten.

Wij weten toch, dat bij de heidenen in de Grieksch-Romeinsche wereld de verschillende feesten en samenkomsten op een allesbehalve kalme manier gevierd werden. Luidruchtigheid en brooddronkenheid hielden daar meestal den boven-

---

[1]) Conc. Eliberitanum (305), c. XXV (bij Mansi, Tom. II, p. 10): »Omnis qui attulerit litteras confessorias, sublato nomine confessoris, eo quod omnes sub hac nominis gloria passim concutiant simplices, communicatoriae ei dandae sunt litterae". Zie ook Conc. Arelatense I (314), c. IX (bij Mansi, Tom. II, p 472).

toon. Welnu, eenige bepalingen van de Synode te Laodicea [1]) doen ons zien, dat de Christenen in Klein-Azië van dergelijke feestvieringen nog geenszins afkeerig waren. De verzamelde vaderen te Laodicea komen hiertegen op en verbieden het nadrukkelijk. De kerk ageert hier nu niet tegen gastmalen, feestvieringen, enz. als zoodanig, maar tegen den onchristelijken geest, die bij dergelijke gelegenheden heerschte. De Synode doet het met deze woorden: »quod non oporteat Christianos euntes ad nuptios plaudere vel saltare, sed venerabiliter coenare vel prandere sicut Christianos decet" [2]). Mogen wij nog een ander besluit van deze zelfde Synode gelooven, dan schijnt men de voorkomende gelegenheden tot het toonen van brooddronkenheid niet afgewacht, maar die, om zoo te zeggen, opzettelijk gemaakt te hebben. Wanneer namelijk de Synode bepaalt, »quod non oporteat sacerdotes aut clericos ex collatis vel commissaliis convivia celebrare. Hoc autem nec laïcis congruere" [3]), dan schijnt daaruit te moeten opgemaakt worden, dat men menigmaal uit onderlinge bijdragen gastmalen vormde, om zoodoende aan den lust tot feestvieren te kunnen voldoen. Het is volkomen waar, voor gebruiken, of liever misbruiken als deze, hebben wij slechts weinige getuigen, maar toch deze weinige, in verband gebracht met al het andere, teekenen den toestand.

---

[1]) Gehouden tusschen de jaren 343 en 381. Zie Hefele, Bd. I, S. 874.

[2]) Conc. Laodicense, c. LIII (bij Mansi, Tom. II, p. 582. Ex interpretatione Dionysii Exigui). De Gr. text spreekt van βαλλίζειν. V.g.l. hiermede c. LXXXVI van de »Statuta ecclesiae antiqua" in Africa (bij Mansi, Tom. III, p. 958).

[3]) l. l., c. LV (bij Mansi, Tom. II, p. 582).

Dien toestand leeren wij ook nog uit tal van andere verschijnselen kennen. Letten wij daartoe in de eerste plaats op den lust der Christenen tot wereldsche vermaken. Het behoeft geen vermelding, welken invloed de renbanen en schouwburgen uitoefenden op de Grieksch-Romeinsche wereld. Aan dien invloed wisten de eerste Christenen zich niet op eenmaal te onttrekken, daar de lust om spelen en vertooningen bij te wonen bij velen in merg en been zat. Zelfs wanneer de voorstellingen minder verheffend zullen geweest zijn, liet men zich door het lidmaatschap der kerk niet altijd weerhouden, dergelijke vertooningen met zijne tegenwoordigheid te vereeren. Meermalen vinden wij de schouwburgen en renbanen geteld onder de plaatsen der »blasphemiae". Waarin deze »blashemiae" bestonden, wordt niet gezegd, maar geenszins zullen zij streelend geweest zijn voor een gemoed, dat meer godsdienstig en zedelijk gestemd was [1]). En toch werden zulke plaatsen druk bezocht.

Deze lust in wereldsche vermaken schijnt nog al vrij algemeen te zijn geweest, vooral in Africa. Althans de besluiten, daartegen genomen, zijn grootendeels uit Carthago afkomstig. De Christenen aldaar schijnen het geen kwaad geacht te hebben, zelfs op den dag des Heeren schouwburgen te gaan bezoeken. Ja, er wordt over geklaagd, dat de vrienden nog liever naar den circus gaan dan naar de kerk. In den »Codex ecclesiae Africanae canonum" vindt men er

---

[1]) Dat b.v. gladiatorenspelen bijzonder zedelijk zijn, zal niemand in ernst willen verdedigen. En toch schijnen er in Gallië Christenen te zijn geweest, die er aan deelnamen en ze a fortiori wel zullen hebben bijgewoond. Zie Conc. Arelatense I (314), c. III (bij Mansi, Tom. II, p. 471).

éénen, canon LXI, van den volgenden inhoud: »Necnon et illud petendum, ut spectacula theatrorum, ceterorumque ludorum die dominica, vel ceteris religionis Christianae diebus celeberrimis amoveantur; maxime quia sancti paschae octavorum die populi ad circum magis quam ad ecclesiam conveniunt" [1]). Waarlijk geen blijk van bijzonderen godsdienstzin.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat er moeite gedaan werd, om de uitvoeringen in schouwburgen en renbanen op heilige dagen af te schaffen [2]). Dit schijnt evenwel gemakkelijker beproefd dan volbracht te zijn. En toen men de vertooningen niet afgeschaft zag, en de Christenen trouwe bezoekers bleven, was de kerk verplicht, op zulk een bezoek aan de publieke vermakelijkheden eene straf te stellen. Zoo hoort men dan ook op eene Synode te Carthago, gehouden op het laatst der 4de eeuw, in den LXXXVIIIsten canon het volgende bepalen: »Qui die solemni, praetermisso ecclesiae conventu, ad spectacula vadit, excommunicetur" [3]).

Wij hoorden daar reeds klagen over slecht kerkbezoek, welke klacht dikwijls vernomen wordt, wanneer men de canones der oude Synoden naslaat. Geen wonder, dat wij ook menigen maatregel voor het tegendeel zien nemen. Kunnen er nu al verschillende redenen geweest zijn, die eene slechte Zondagsviering veroorzaakten, meestal zal men die toch moeten toeschrijven aan koelheid en onverschilligheid jegens den godsdienst. Reeds de Synode te Elvira (305) moest in canon XXI bepalen: »Si quis in civitate positus tres dominicas

---

1) Bij Mansi, Tom. III, p. 767.

2) Zie den bovengenoemden LXIsten canon van den »Codex canonum ecclesiae Africanae".

3) Bij Mansi, Tom. III, p. 958.

ad ecclesiam non accesserit, pauco tempore abstineatur, ut correptus esse videatur" [1]). En in canon XLV bespreekt hetzelfde concilie het geval, dat een catechumeen »per infinita tempora" niet in de kerk geweest was [2]).

Gaan wij naar het Oosten en komen wij op de Synode te Sardica, in het midden der 4[de] eeuw, dan hooren wij aldaar Osius de aanwezigen herinneren aan eene bepaling als die van canon XXI van Elvira [3]). Te Gangra, in het midden der 4[de] eeuw, weder wordt besloten: *Εἴ τις διδάσκοι τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ καταφρόνητον εἶναι, ἢ τὰς ἐν αὐτῷ συνάξεις ἀνάθεμα ἔστω* [4]). Waarschijnlijk werd de weerzin tegen kerk en godsdienstoefeningen, die in dezen canon besproken wordt, veroorzaakt door den invloed van Eustathius. In een schrijven van de verzamelde bisschoppen te Gangra aan hunne ambtgenooten in Armenië wordt gezegd, dat die Eustathiani o. a. »inventi sunt autem et secessionem a domibus Dei et ab ecclessia facere: ecclesiam et quae fiunt in ecclesia aspernari: privatos conventus agere, habere conciones, diversas tradere doctrinas aliaque contra ecclesias et contra ea quae fiunt in ecclesia". [5])

Tegen dergelijke kettersche leeringen was ook canon II

---

1) Bij Mansi, Tom. II, p. 9.

2) Bij Mansi, Tom. II, p. 13. Waarschijnlijk zijn gevallen, als hier in dezen canon bedoeld, voorgekomen in tijden van vervolging, zoodat men niet aan bepaalde onverschilligheid denken mag. Mag men dat wèl doen, dan zouden wij hier opmerken, dat bij sommige catechumeni de godsdienstzin al bijzonder gering was.

3) Bij Mansi, Tom. III, p. 19.

4) Conc. Gangrense, c. V (bij Mansi, Tom. II, p. 1102).

5) Bij Mansi, Tom. II, p. 1098.

van de Synode te Saragossa (380) gericht [1]). Ongeveer het jaar 380 schijnt er eene Synode tegen de Priscillianisten te zijn gehouden. Niet onwaarschijnlijk nu acht Mansi het, dat de bewaarde canones van de Synode te Saragossa die van de bedoelde kerkvergadering zijn, daar ook de bewaarde acht canones van Saragossa een anti-Priscillianistisch karakter dragen. Verder schijnt de Zondagsviering alom nog al wat te wenschen overgelaten te hebben, en de vermaning des apostels vergeten te zijn, om toch de onderlinge bijeenkomsten niet te verwaarloozen. Maar hoe zal men ook van de laïci op dit punt veel verwachten, wanneer de clerici voorgingen in het zondigen? Doch over dezen zal later gehandeld worden [2]).

Uit de 6de eeuw hebben wij nog een paar synodale besluiten, waaruit blijkt, hoe weinig de naamdragers van Christus er aan dachten, den dag des Heeren, den gedenkdag van Jezus opstanding, te vieren. Was er weinig begeerte om zich te voegen bij de scharen, die opgingen naar het huis des gebeds, welnu, dan is het ook niet te verwonderen dat men langzamerhand en als van zelf er toe kwam, om zijn tijd met de gewone dagelijksche bezigheden door te brengen. En omgekeerd, meende men in de week geen gelegenheid genoeg

---

[1]) Bij Mansi, Tom. III, p. 634. De canon luidt aldus: »Item legit. Ne quis jejunet dominica, causa temporis aut persuasionis: ut de quadragesimarum diebus ab ecclesiis non desint, nec habitent latibula cubiculorum, ac montium, qui in his suspicionibus perseverant, sed praeceptum et exemplum custodiant sacerdotum, et ad alienas villas agendorum conventuum causa non conveniant. Ab universis episcopis dictum est: anathema sit, qui hoc commiserit".

[2]) Zie beneden Hoofdstuk II.

te hebben, om de taak naar behooren af te werken, en zag men er geen bezwaar in, om op den rustdag het gewone werk voort te zetten, dan kon er natuurlijk ook weinig sprake zijn, van kerkwaarts te gaan. Juist dat overbrengen van het doen der dagelijksche bezigheden naar den Zondag, noodzaakte de Synode te Auxerre (578), in canon XVI het volgende besluit te nemen: »Non licet die dominica boves jungere, vel alia opera exercere, nisi pro causis constitutis" [1]). En de Synode te Narbonne in Gallië (589), zich hierbij aansluitende, bepaalt: »Ut omnis homo, tam ingenuus, quam servus, Gothus, Romanus, Syrus, Graecus et Judaeus, die dominica nullam operam faciant, nec boves jungantur, excepto si in mutando necessitas incubuerit. Quod si quis quam praesumpserit facere, si ingenuus est, det comiti civitatis solidos sex, si servus, centum flagella suscipiat" [2]). De heeren van het genoemde concilie willen het dus den overtreder der Zondagswet eens duchtig doen gevoelen. Zeer uitvoerig handelt over dit punt de tweede Synode te Macon (585), alwaar naar het schijnt ook geklaagd is over de slechte Zondagsviering. In canon I toch wordt o.a. gezegd: »Vidimus enim populum Christianum temerario more diem dominicam contemptui tradere, et sicut in privatis diebus operibus continuis indulgere . . . . Custodite (Christiani) diem dominicam, quae nos denuo peperit et a peccatis omnibus liberavit. Nullus vestrum litium fomitibus vacet; nullus causarum actiones exerceat; nemo sibi talem necessitatem exhibeat, quae jugum cervicibus juvencorum imponere cogat. Estote omnes in hymnis et laudibus Dei animo corporeque

---

[1]) Bij Mansi, Tom. IX, p. 913.

[2]) Conc. Narbonense, c. IV (bij Mansi, Tom. IX, p. 1015).

intenti; si quis vestrum proximam habet ecclesiam, properet ad eamdem et ibi dominica die semetipsum precibus lacrimisque afficiat. Sint oculi manusque vestrae illo die ad Deum expansae. Ipse est enim dies requietionis perpetuus. . . ." [1])

Nu wij toch handelen over de Zondagsviering, vermelden wij ten slotte nog canon XXIX van de Synode te Laodicea (± 256) [2]), waaruit wij zien, hoe nog in het midden en in de laatste helft der 4de eeuw vele Christenen medegingen met de Joodsche gewoonte om den Sabbath op oudtestamentische wijze te vieren. Genoemde canon toch bepaalt: *ὅτι οὐ δεῖ Χριστιανοὺς ἰουδαΐζειν, καὶ ἐν τῷ σαββάτῳ σχολάζειν, ἀλλὰ ἐργάζεσθαι αὐτοὺς ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. τὴν δὲ κυριακὴν προτιμῶντες, εἴγε δύναιντο, σχολάζειν ὡς Χριστιανοί.* .... Moge het nu ook al waar zijn, dat de wettische wijze om den rustdag te houden niet past onder de bedeeling des N. Verbonds, en dat zij gansch en al verschillend is van de evangelische wijze van zondagsviering, toch hadden wij met recht mogen verwachten, dat de Christenen uit de eerste eeuwen, althans hier en daar, beter en waardiger den eersten dag der week zouden doorgebracht hebben.

Het is iederen mensch eigen, naar meer te streven. Doch daarbij zijn zekere grenzen in acht te houden. En juist deze perken werden zoo dikwijls door de oude Christenen overschreden. Geldzucht en woekerzucht zijn dan ook een paar ondeugden, waartegen wij veelvuldig hooren waarschuwen; ondeugden, die ook weder als overblijfselen uit

---

[1]) Bij Mansi, Tom IX, p. 949, 950. Verg. nog Conc. Aurelianense II (538), c. XXVIII (bij Mansi, Tom. IX, p. 19).

[2]) Bij Mansi, Tom. II, p. 569.

de oude heidensche maatschappij mogen beschouwd worden [1]). Het is waar, wanneer wij op de Synoden tegen de geldzucht en woekerzucht, die de Christelijke gemeenten zoozeer ontsierden, hooren handelen, dan wordt er meestal van »usura" en »foenus" gesproken. Deze beide woorden kunnen in verschillenden zin genomen, en evengoed in »bonam" als in »malam partem" gebezigd worden. Dat wil zeggen, »usura" en »foenus" kunnen zoowel interest als woeker beduiden. Doch waar in de canones van beiden gesproken wordt, daar wordt meestal het woord »usura" of »foenus" gebruikt in den zin van woeker. Dit wordt, naar ik meen, duidelijk door het feit, dat meermalen in de canones naast het verbod van »foenus" of »usura", gesproken wordt van »lucrum turpe". En in overeenstemming hiermede vindt men in canon XVII van het Concilie te Nicaea (325) naast *τόκοι αἰσχροκέρδεια* staan [2]). Het is onnoodig, hier alle canones af te drukken, waarin van zulk een woekerzucht gesproken wordt, en wij meenden dan ook te kunnen volstaan met naar een paar daarvan te verwijzen [3]).

---

[1]) Het is bekend, hoe in de Romeinsche maatschappij de rente gewoonlijk hoog was. In Cicero's tijd toch was het geld betrekkelijk goedkoop; maar nog was het slechts voor 4 à 8 pCt. verkrijgbaar, ja het liep soms tot 12 % (Cicero ad Att., I, 12; IX, 15). En met welk een woeker er in de provinciën geld werd uitgezet, is niet minder bekend. Verres en anderen, die op dit gebied zeer goed te huis waren, maakten eene rente van 24 pCt. en nog meer.

[2]) Bij Mansi, Tom. II, p. 676.

[3]) Conc. Eliberitanum (305), c. XX (bij Mansi, Tom. II, p. 9); Conc. Romanum V (382), c. II (bij Mansi, Tom. III, p. 642); Codex canonum ecclesiae Africanae, c. V (bij Mansi, Tom. III, p. 711).

Uit deze zonde der geldgierigheid kwam eene andere voort, die eveneens veelvuldig genoemd wordt. Wij zullen later nog zien, hoe velen bijzondere giften en goederen vaststelden, die, na hunnen dood, door de achtergeblevenen aan de kerk afgestaan moesten worden. Doch wat geschiedde meermalen? Dat de erfgenamen er volstrekt niet aan dachten, den laatsten wil des erflaters uit te voeren, zoodat zij de aan de kerk vermaakte legaten zich toeëigenden. Menig synodaal besluit is er, om tegen deze gruwelijke hebzucht en verregaande oneerlijkheid te strijden en het den overtreders te leeren, wat hun te wachten stond. Het laat zich natuurlijk best begrijpen, dat, waar zij geldelijk nadeel leed, de kerk er spoedig bij was, om hare belangen te verdedigen [1]). En aan deze zelfverdediging der kerk hebben wij het te danken, dat wij nog uit menig besluit kunnen opmaken, hoe in sommige kringen weinig piëteit voor de afgestorvenen bestond, wanneer het er op aankwam, om zich zelven te kunnen verrijken.

Een ander verschijnsel, dat men in de christelijke gemeenten der eerste eeuwen waar kan nemen, is het bijgeloof, dat óók al beschouwd moet worden als een overblijfsel uit vroegere dagen, als eene voortwerking van het heidendom. Ook door het nog heerschen van dit bijgeloof werd duidelijk bewezen, dat niet overal de geest van Christus doorgedrongen was, waar zijn naam met de lippen beleden werd. Het was zóó

---

[1]) Opmerkelijk is het, dat bij bepalingen op dit punt, altijd gewezen werd op den nood der armen, en dat de overtreders van de laatste beschikkingen der overledenen geschilderd worden als »necatores egentium", of als lieden, die »pauperes consolatu alimoniae et necessaria sustentatione fraudantur". Zie b.v. Conc. Vasense (350), c. I (bij Mansi, Tom. III, p. 176); Conc. Matisconense I (582), c. IV (bij Mansi, Tom. IX, p. 932).

algemeen, dat men er van alle zijden op de Synoden over hoort klagen en er maatregelen tegen ziet nemen. Zoo bijv. op de Synode te Ancyra (314). Bij de verzamelde vaderen aldaar was aangebracht, dat verschillende leden der gemeente zich bezighielden met waarzeggingen en daarin de gewoonte der heidenen volgden, terwijl anderen door hunne beginselen niet weerhouden werden om aan deze waarzeggers het oor te leenen. Men zag zich dan ook te Ancyra genoodzaakt te bepalen: *Οἱ καταμαντευόμενοι καὶ ταῖς συνηθείαις τῶν χρόνων (ἐθνῶν) ἐξακολουθοῦντες ἢ εἰσάγοντές τινας εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους ἐπὶ ἀνευρέσει φαρμακειῶν ἢ καὶ καθάρσει, ὑπὸ τὸν κανόνα πιπτέτωσαν τῆς πενταετίας κατὰ τοὺς βαθμοὺς ὡρισμένους, τρία ἔτη ὑποπτώσεως καὶ δύο ἔτη εὐχῆς χωρὶς προσφορᾶς* [1]. In de 4[de] eeuw schijnen, in het Oosten althans, de geestelijken nog laag genoeg te hebben gestaan, om zich met allerlei toovenarijen bezig te houden. Op de Synode te Laodicea (320) toch, werd in canon XXXVI bepaald: *"Οτι ου δεῖ ἱερατικοὺς ἢ κληρικοὺς, μάγους ἢ ἐπαοιδοὺς εἶναι, ἢ μαθηματικοὺς ἢ ἀστρολόγους ἢ ποιεῖν τὰ λεγόμενα φυλακτήρια, ἅτινά ἐστι δεσμωτήρια τῶν ψυχῶν αὐτῶν.....* [2]

Komt men over naar het Westen, men hoort alweder dezelfde klachten. Zoo hadden, naar het schijnt, de Christenen in Spanje in de 4[de] eeuw de gewoonte, hunne vruchten door Joden te laten inzegenen. De Synode te Elvira (305) kon zulks niet dulden, zoodat zij dan ook het besluit nam: »Admoneri placuit possessores, ut non patiantur fructus suos, quos a Deo percipiuut, a Judaeis benedici; ne nostra (m) irritam et infirmam faciant benedictionem. Si quis post interdictum facere usurpaverit, penitus ab ecclesia abjiciatur" [3]).

---

1) Conc. Ancyranum, c. XXIV (bij Mansi, Tom. II, p. 521).
2) Bij Mansi, Tom. II, p. 570.
3) Conc. Eliberitanum, c. XLIX (bij Mansi, Tom. II, p. 14).

Op deze Synode hooren wij nog een ander besluit nemen. In canon XXXIV werd namelijk bepaald: »Cereos placuit per diem in coemeterio non incendi, inquietandi enim sanctorum spiritus non sunt. Qui haec non observaverint arceantur ab ecclesiae communione" [1]). Hefele geeft van dezen canon verschillende uitleggingen. Doch welke men ook kiezen moge, altijd zal men toch in dezen canon een strijd opmerken tegen heidensche bijgeloovigheden, in het christendom overgeplant [2]). Dat zelfde bijgeloof was ook een punt van bespreking op een Concilium Romanum (382). Althans onder de Acta van paus Damasus, die in de kerk werden voorgelezen, was, naar men zegt, ook het volgende besluit, afkomstig van het laatstgenoemde Concilie: »Omnes maleficos, sacrilegos, augures, aliisve superstitionibus vacantes, excommunicandi sunt" [3]). Een dergelijk besluit werd ook genomen op de vierde Synode te Carthago (389) in canon LXXXIX: »auguriis vel incantationibus servientem, a conventu ecclesiae separandum" [4]). Dus ook weder hetzelfde kwaad in Noord-Africa.

En in Ierland? Eene der Synoden van Patricius (456) vond het noodig, tegen bijgeloof te waarschuwen. In canon XVI namelijk bepaalt genoemde Synode: »Christianorum qui crediderit esse lamiam, quae interpretatur striga, anathematizandus; quicumque super animam famam istam imposuerit, ne ante in ecclessiam recipiendus, quam ut idem criminis quod fecit sua iterum voce revocet et sic poenitentiam cum omni diligentia agat" [5]).

---

1) Bij Mansi, Tom. II, p. 11.
2) Hefele, Bd. I, S. 168.
3) Bij Mansi, Tom. III, p. 642.
4) Bij Mansi, Tom. III, p. 958.
5) Bij Mansi, Tom. VI, p. 517.

Nog moeten wij vermelden, hoe in de 5de en 6de eeuw sommige Christenen een bijzonder bijgeloof er op nahielden. Ik heb het oog op de »sortes sanctorum". Het schijnt, althans in het Westen, bij sommigen de gewoonte te zijn geweest, in netelige gevallen den Bijbel of geschriften der kerkvaders te raadplegen. Men sloeg dan den Bijbel of die geschriften open, en het eerste en beste vers beschouwde men als een antwoord op de vraag, die men gereed had. De Christenen gingen dus somwijlen met hunne heilige boeken te werk, evenals de Grieken en Romeinen dat deden met Homerus, Virgilius, e. a. Tegen zulk een bijgeloovig misbruik van de H. Schrift hooren wij nu meermalen waarschuwen. Het eerst geschiedt dit op de Synode te Vannes [1]), waar in canon XVI aldus bepaald wordt: »ac ne id fortasse videatur omissum, quod maxime fidem catholicae religionis infestat, quod aliquanti clerici student auguriis, et sub nomine fictae religionis, quos sanctorum sortes vocant, divinationis scientiam profitentur, aut quarumcumque scripturarum inspectione futura promittunt: hoc quicumque clericus detectus fuerit vel consulere vel docere, ab ecclesia habeatur extraneus ...." [2]) Ongeveer veertig jaren later wordt dit zelfde besluit hernieuwd op de Synode te Agde (506) in canon XLII [3]), hetgeen nogmaals gebeurt op de Synode te Orleans (511) in canon XXX [4]).

In de »Fragmenta sub titulo conciliorum Toletanorum" worden ons nog een paar staaltjes van een afschuwelijk bijgeloof medegedeeld. In een dier fragmenten wordt namelijk

---

1) Gehouden in het jaar 465.

2) Bij Mansi, Tom. VII, p. 955.

3) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 332.

4) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 356.

gesproken van eene vrouw, »quae menstruum suum sanguinem immiscuit cibo vel potui et dedit viro suo ut comederet". Eene andere wordt daar geschetst als eene, »quae semen viri sui in potu bibit", terwijl nog eene derde »testam hominis combussit igni et viro suo dedit". En alle drie deze vrouwen schijnen genoemden maatregel genomen te hebben, omdat zij dien bij uitstek geschikt achtten »pro infirmitate vitanda" [1]). Mogen nu zulke gevallen ook al zeldzaam zijn voorgekomen, zij verhoogen toch den indruk, dien wij tot dusverre reeds ontvingen.

Hebben wij dan, voorgelicht door hetgeen er op verschillende Synoden besproken is, gezien, dat het leven der oude Christenen alles behalve zonder smet óf rimpel was, zelfs zóó, dat het bij velen hunner niet christelijk mag genoemd worden, laat ons thans overgaan tot eene meer nauwkeurige beschouwing van het huwelijksleven en van hetgeen daarmede in verband staat.

Het huwelijk was, reeds vóór het optreden van den Christus, bij alle beschaafde volkeren de grondslag van het maatschappelijk leven. Toch moest het Christendom eene enorme verandering brengen in de beschouwing en de achting van den huwelijken staat. Het is onnoodig er uitvoerig op te wijzen, hoe de denkbeelden op dit punt bij Joden en heidenen waren, om met recht te kunnen zeggen, dat het evangelie eene bijzondere wijding, eene hoogere beteekenis aan het huwelijk gegeven heeft. In tegenstelling toch met vroegere denkbeelden verkreeg in dat evangelie de vrouw eene gelijke waarde met den man. Gelijk er voor het Christendom geen onderscheid

---

[1]) »Fragmenta sub titulo conciliorum Toletanorum", c. XVII (bij Mansi, Tom. III, p. 1012).

was tusschen Jood en Griek, noch tusschen dienstbare en vrije, zoo stonden voor dat zelfde Christendom ook man en vrouw op eene lijn. Beiden toch zijn in Christus één [1]). Volgens het evangelie moest de man eere geven aan de vrouw, als het zwakste vat; hij moest met verstand bij haar wonen, want beiden, man en vrouw, zijn erfgenamen der genade des levens [2]). Volgens welke reine beginselen moest dan in het Christendom alle onkuischheid en hoererij ten strengste afgekeurd, ten zeerste verafschuuwd worden! Doch hoe ontzettend te betreuren is het, wanneer wij bij nadere kennismaking bespeuren, dat zoovele Christenen zich geenszins lieten leiden door de hooge en reine beginselen van hunnen Meester!

De gewoonte om aan het huwelijk eene verloving te laten voorafgaan, werd door de Christenen van de Grieken en Romeinen overgenomen. Zulk eene verloving moest heilig gehouden worden en op eene lijn gesteld worden met het huwelijk. De tweede Synode van Patricius (?) achtte het noodig, zulks nadrukkelijk vast te stellen, hetgeen zij in haren XXVIIIsten canon deed [3]).

Bij het kiezen eener »sponsa", d. i. eener aanstaande echtgenoote, ging men natuurlijk in de meeste gevallen volgens eigen zin, volgens den drang der liefde te werk. Had men eenmaal op iemand de keuze gevestigd, en was de genegen-

---

1) Gal. III : 28.

2) 1 Petr. III : 7.

3) Synodus alia S. Patricii, c. XXVIII (bij Mansi, Tom VI, p. 526): »Eadem ratione observanda sunt prima vota et prima conjugia, aut secundis prima non sunt irrita, nisi fuerint adulterata". Verg. Conc. Ancyranum, c. XI (bij Mansi, Tom. II, p. 532); Conc. Eliberitanum, c. LIV (bij Mansi, Tom. II, p. 14).

heid wederkeerig, dan waren er in het oog der gelieven niet vele bezwaren meer. Anders dacht er evenwel de kerk over, die nauwkeurig wilde gelet hebben op de graden van bloedverwantschap. De veelvuldige besluiten omtrent dit punt doen eehter zien, dat de gemeenteleden zich dikwijls niet veel bekommerden om de voorschriften der kerk [1]). Op de tweede Synode te Tours (567) wordt dan ook gezegd: »De incestis vero conjunctionibus censuimus statuta canonum vetera non irrumpi. Satis enim facimus, si in hac parte statuta prisca servemus; sed propterea necessarium fuit iterare, quia dicunt plures quasi illud per

---

[1]) Hoe streng de kerk een huwelijk binnen zekere grenzen van bloedverwantschap afkeurde, blijkt uit eenige bepalingen, die uit verschillende tijden afkomstig zijn. B.v. Conc. Eliberitanum, c. LXI (bij Mansi, Tom. II, p. 15): »Si quis post obitum uxoris suae sororem ejus duxerit, et ipsa fuerit fidelis, quinquennium a communione placuit abstinere"; Conc. Neocaesarense, c. II (bij Mansi, Tom. II, p. 539): *Γυνὴ ἐὰν γήμηται δύο ἀδελφοῖς, ἐξωθείσθω μέχρι θανάτου, πλὴν ἐν τῷ θανάτῳ, διὰ τὴν φιλανθρωπίαν, εἰποῦσα ὡς ὑγιάνασα λύσει τὸν γάμον, ἕξει τὴν μετάνοιαν. ἐὰν δὲ τελευτήσῃ ἡ γυνὴ ἐν τοιούτῳ γάμῳ οὖσα ἤτοι ὁ ἀνὴρ, δυσχερὴς τῷ μείναντι ἡ μετάνοια*; Conc. Epaonense (517) c. XXX (bij Mansi, Tom. VIII, p. 562): »Incestis conjunctionibus nihil prorsus veniae reservamus, nisi cum adulterium separatione sanaverint. Incestos vero, nec ullo conjugii nomine praevelandos, praeter illos quos vel nominare funestum est, hos esse censemus. Si quis relictam fratris quae prius soror extiterat, carnali conjunctione violaverit; si quis frater germanam uxoris suae accipiat; si quis novercam duxerit; si quis consobrinae sobrinaeve se societ; quod ut a praesenti tempore prohibemus, ita ea quae anterius sunt instituta non solvimus, si quis relictae avunculi sui aut patrui vel privignae concubitu polluatur. Sane quibus conjunctio illicita interdicitur, habebunt ineundi melioris conjugii libertatem".

praedecessorum negligentiam sacerdotum illis non fuisset apertum. Sed revera mentiuntur"[1]).

Bovendien was tot een wettig huwelijk de toestemming van den vader der bruid noodzakelijk. Het schijnt te zijn voorgekomen, dat men zich om die gewoonte niet bekommerde. Althans de vijfde Synode te Orleans, in het midden der 6de eeuw gehouden, zag zich genoodzaakt, deze toestemming nadrukkelijk te handhaven, hetgeen in canon XXII met deze woorden gedaan werd: »Ut nullus per imperium potestatis familiam competere audeat alienam, ne conjugium quod contra parentum voluntatem impie copulatur, velut captivitas judicetur, sed sicut est prohibitum non admittatur. In his qui perpetraverint, excommunicationis severitas pro modo piaculi imponatur" [2]). Het vermoeden, door dezen canon opgewekt, wordt nog van andere zijde bevestigd. Niet zeldzaam toch schijnt bij de oude Christenen het geval van vrouwenroof te zijn voorgekomen. Natuurlijk mocht de kerk zulke onchristelijke daden niet dulden, en op meer dan ééne Synode hooren wij over eenen »raptor" het anathema uitspreken [3]). Eene opmerkelijke bepaling voor dergelijke misbruiken behelst canon II van de zooeven genoemde Synode

[1]) Conc. Turonense II (567), c. XXI (bij Mansi, Tom IX, p. 800).

[2]) Bij Mansi, Tom. IX, p. 117. Strekte de kerk de beschermende hand uit over de vaderlijke macht, de ouders, welke die macht misbruikten en zich aan lenocinium schuldig maakten, wist zij ook met haren straffenden arm te bereiken. Zie Conc. Eliberitanum, c. XII (bij Mansi, Tom. II, p. 8).

[3]) Conc. Ancyranum (314), c. XI (bij Mansi, Tom. II, p. 532); Canones apostolicae, c. LXVII (LXVI) (bij Hefele, Bd. I, S. 959); Conc. Chalcedonense (451), c. XXVII (bij Mansi, Tom. VII, p. 380).

te Orleans (541). De aldaar verzamelde vaderen spreken zich in dien canon dus uit: »De raptoribus id custodiendum esse censuimus, ut si ad ecclesiam raptor cum rapta confugerit, et faeminam ipsam violentiam pertulisse constiterit, statim liberetur de potestate raptoris, et raptor, mortis vel paenarum impunitate concessa, aut serviendi conditioni subjectus est, aut redimendi se liberam habeat facultatem. Si vero quae rapitur patrem habere constiterit, et puella raptori, aut rapienda, aut rapta, consenserit, potestati patris excusata reddatur, et raptor a patre superioris conditionis satisfactione teneatur obnoxius" [1]).

Inlichtingen aangaande bijzondere gewoonten bij de voltrekking van het huwelijk vinden wij in onze bronnen niet vele. Doch de vingerwijzingen volgende, die wij hier en daar aantreffen, schijnen de feestmalen bij eene bruiloft gewoonlijk vrij weelderig te zijn geweest, terwijl bij die gelegenheden niet altijd de juist gepaste geest heerschte. Wij behoeven ons slechts te herinneren, wat wij reeds vroeger aangestipt hebben [2]), dat de Christenen werden gewaarschuwd, zich op de bruiloftsfeesten behoorlijk te gedragen [3]).

Ook voor den bruiloftstooi schijnt hier en daar nog al wat noodig te zijn geweest, zoodat zelfs het heilig vaatwerk der kerk weleens werd aangesproken. Of zoo iets dikwijls geschiedde weten wij niet, maar dat het geval toch voorkwam, bewijst de Synode te Auvergne, in het midden der 6de eeuw gehouden, waar in canon VIII aldus bepaald wordt: »Ne

1) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 351.

2) Zie boven, blz. 16.

3) *σεμνῶς δείπνειν ἢ ἀριστᾶν — βαλλίζειν ἢ ὀρχεῖσθαι.*

ad nuptiarum ornatum ministeria divina praestentur; ne dum improborum tactu, pompaque saecularis luxuriae polluuntur, ad officia sacri mysterii videantur indigna" [1]).

Doch laat ons thans zien, of het huwelijk ook rein gehouden werd. Helaas, wanneer wij daarnaar een onderzoek instellen, hoe spoedig blijkt dan, dat hoererij en ontucht en echtbreuk zonden waren, van welke de oude Christenen geenszins vrij te pleiten zijn. Telkens hadden de Synoden aanleiding, om het huwelijksleven te regelen en misbruiken daaruit weg te nemen. Zoo vindt men bij de canones van de Synode te Elvira (305) er niet minder dan vijf of zes, welke op het geslachtsleven en den echt betrekking hebben. Onophoudelijk vindt men bepalingen tegen gevallen, waarin hoererij gepleegd was, waarin de banden des huwelijks losgerukt waren, hetzij van de zijde des mans of van die der vrouw. »Adulterium et fornicatio" zijn aan de orde van den dag [2]).

Onder zulke omstandigheden kan het ons niet verwonderen, dat ook de echtscheiding menigmaal voorkwam, dat het dikwijls geschiedde dat een man zijne vrouw verstootte of eene vrouw haren man verliet. Veelal vond men dan eene reden in bedreven overspel van man of vrouw, maar ook wel zonder die aanleiding schijnt het niet zeldzaam te zijn

---

1) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 861.

2) Het lust mij niet, alle mogelijke bepalingen op dit gebied hier op te sommen. De misbruiken waren zóóvele, dat ieder, die slechts even eene verzameling van Acta Conciliorum opslaat, weldra toestemmen zal, dat onze bevindingen op dit gebied juist zijn. Slechts wijzen wij er op, hoe er op de Synode te Elvira redenen waren, om te klagen over aanzienlijke vrouwen, die ontucht bedreven met slaven. Zie Conc. Eliberitanum, c. LXVII (bij Mansi, Tom. II, p. 15); verg. Hefele, Bd. I, p, 185, 186.

geweest, dat eene ontbinding van het huwelijk plaats vond, om daarna eene andere verbintenis te kunnen sluiten. Zoo spreekt althans de Synode te Elvira van »foeminae, quae nulla praecedente causa, reliquerint viros suos et se copulaverint alteris . . . . ." [1]). Evenals op deze kerkvergadering gedaan werd, bleven ook de volgende doen. De kerk liet namelijk overal en gedurende al de zes eerste eeuwen hare stem hooren tegen ontbindingen van den echt; uit welke bepalingen natuurlijk weer ten duidelijkste blijkt, hoe menigvuldig echtscheidingen plaats vonden. Zoo bepaalt de Synode te Mileve (416) in haren XVII^den^ canon: »Placuit ut secundum evangelicam et apostolicam disciplinam neque demissus ab uxore neque dimissa a marito alteri conjungantur, sed ita maneant aut sibimet reconcilientur . . . . . ." [2]). Hetzelfde werd ook in Africa besloten op het Concilium Africanum, canon LXIX [3]).

Toestanden, zooals wij hier hooren bespreken, schijnen ook in Ierland te zijn waargenomen. Het concilium S. Patricii (456) spreekt althans van eene »mulier Christiana, quae acceperit virum honestis nuptiis et postmodum discesserit a primo et junxerit se adulteria" [4]).

In denzelfden geest besloten ook latere Synoden, daar zij tegen dezelfde zonden nog te strijden hadden. Op de Synode te Vannes, gehouden in het midden der 5de eeuw, hooren wij waarschuwen tegen echtscheiding zonder bewijs van echtbreuk, wanneer zij in canon II zich dus uitspreekt:

[1]) Conc. Eliberitanum, c. VIII (bij Mansi, Tom. II, p. 7).

[2]) Bij Mansi, Tom. IV, p. 331.

[3]) Bij Mansi, Tom. IV, p. 502. Ook het Concilium Africanum is uit de eerste helft der vijfde eeuw.

[4]) Conc. S. Patricii, c. XIX (bij Mansi, Tom. VI, p. 517).

»Eos quoque, qui relictis uxoribus suis, sicut in evangelio dicitur, exepta causa fornicationis, sine adulterii probatione alias duxerint, statuimus a communione similiter arcendos: ne per indulgentiam nostram praetermissa peccata alios ad licentiam erroris invitent" [1]). Niet anders deden de Synode te Agde (506) en de tweede Synode te Orleans (533). De eerste, wanneer zij in haren XXVsten canon dus vaststelt: » . . . . . . si antequam apud episcopos provinciales discidii causas dixerint et prius uxores quam damnentur, abjecerint, a communione ecclesiae . . . . excludantur" [2]); de laatste door deze bepaling: »Contracta matrimonia accedente infirmitate nulla voluntatis contrarietate solvantur . . . . . ." [3]). Deze zelfde tweede Synode te Orleans echter stelde een geval mogelijk, waarin scheiding noodzakelijk was, namelijk bij een huwelijk tusschen een Christen en eene Jodin of omgekeerd. In den XIXden canon toch werd bepaald: »Placuit ut nullus Christianus Judicam neque Judaeus Christianam in matrimonium ducat uxorem . . . . Qui si commoniti a consortio hoc se seperare distulerint, a communionis gratia sunt sine dubio submovendi" [4]).

Hadden wij redenen om een ongunstig oordeel te vellen over het geslachtsleven bij de oude Christenen, niet te verwonderen is het, dat wij dan ook nog zonden bespeuren, die met ontucht en hoererij in nauw verband staan en er meestal de droevige gevolgen van zijn. Zoo bijvoorbeeld de kindermoord. Meermalen vinden wij melding gemaakt

---

[1]) Bij Mansi, Tom. VII, p. 953.
[2]) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 329.
[3]) Conc. Aurelianense II, c. XI (bij Mansi Tom. VIII, p. 837).
[4]) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 838.

van moeders, die haar ontvangen kind van het leven trachtten te berooven, of die de vrucht wilden beletten levensvatbaarheid te verkrijgen. Op de Synode te Elvira (305) werd tegen zulke vrouwen een harde maatregel genomen, toen er bepaald werd: »Si qua per adulterium absente marito suo conceperit, idque post facinus occiderit, placuit nec in finem dandum esse communionem, eo quod geminaverit scelus" [1]). En op dezelfde Synode wordt van »catechumenae" gesproken, die in ontucht geleefd hebben en de vruchten daarvan, hare kinderen, hebben verstikt [2]). Ook op de Synode te Ancyra (314) komen zulke vrouwen ter sprake, doch het besluit, dat aldaar περὶ τῶν γυναικῶν τῶν ἐκπορνευουσῶν καὶ ἀναιρουσῶν τὰ γεννώμενα καὶ σπουδαζουσῶν φθόρια ποιεῖν genomen wordt, is milder dan dat van Elvira, daar het slechts eene tienjarige boete oplegt [3]). En wanneer wij naderhand in de 6de eeuw nog hooren spreken over zulke gruwelijkheden, als wij hierboven genoemd hebben, dan is de bepaalde straf nog lichter dan die, welke de vaderen van Ancyra oplegden. De Synode te Lerida (523) toch stelde vast: »Hi vero qui male conceptos ex adulterio foetus, vel editos necare studuerint vel in uteris matrum potionibus aliquibus colliserint in utraque sexu adulteris, post septem annorum curricula, communio tribuatur" [4]).

Van dezelfde onchristelijke liefdeloosheid, neen van dezelfde onmenschelijkheid, getuigt mede eene en andere Synode, waar maatregelen genomen werden ter bescherming der »expositi". Had iemand zulk een te vondeling gelegd

---

[1]) Conc. Eliberitanum, c. LXIII (bij Mansi, Tom. II, p. 16).
[2]) Conc. Eliberitanum, c. LXVIII (bij Mansi, Tom. II, p. 17).
[3]) Conc. Ancyranum, c. XXI (bij Mansi, Tom. II, p. 520).
[4]) Conc. Ilerdense, c. II (bij Mansi, Tom. VIII, p. 612).

kind gevonden, dan moest hij zulks bij de kerk aangeven. De geestelijkheid kondigde het dan den volgenden Zondag aan, en nu kon het kind binnen veertien dagen afgehaald worden. Intusschen was het aan de zorg van den vinder toevertrouwd. Een en ander werd overeenkomstig Keizerlijk bevel bepaald [1]). Na dien tijd bleef het kind eigendom van den vinder, en wie dan als »calumniator" optrad, werd als moordenaar gestraft [2]).

Wij mogen hier niet voorbijgaan, hoe de canones conciliorum nog sporen van een strijd toonen tusschen de kerk en de gewoonte der gemeenteleden. Dezen toch ontzagen zich niet, meer dan eens een huwelijk aan te gaan; de kerk daarentegen keurde een tweeden echt beslist af. Zij, die daartoe overgingen, werden eenigszins met verachting »bigami" genoemd. Het is waar, de straffen, die tegen een tweede huwelijk bepaald werden, muntten niet uit door gestrengheid; het is waar, de kerk verbood zulk een huwelijk niet zoo streng als sommige ketters, doch ook op dit punt heeft zij getoond met beleid te werken, door het pad der gematigdheid te betreden. Hoe zeer hier met toegevendheid gehandeld werd, blijkt b.v. uit canon III van de Synode te Neocaesarea, in het eerste kwartaal der 4de eeuw gehouden. Aldaar wordt namelijk gezegd: *περὶ τῶν πλείστοις γάμοις περιπιπτόντων ὁ μεν χρόνος σαφὴς ὁ ὡρισμένος, ἡ δὲ ἀναστροφὴ καὶ ἡ πίστις αὐτῶν συντέμνει τὸν χρόνον* [3]). Ondanks deze gematigdheid

---

1) Conc. Vasense II (455), c. IX (bij Mansi, Tom. VI, p. 455).

2) Conc. Arelatense II (452), c. LI (bij Mansi, Tom. VII, p. 884); Conc. Agathense (506), c. XXIV (bij Mansi, Tom. VIII, p. 329).

3) Bij Mansi, Tom. II, p. 541.

keurt de Synode een tweede huwelijk toch minder goed, hetgeen blijkt uit canon VII, waar bepaald wordt, dat een priester het feest van zulk een huwelijk niet mag medevieren. Een en ander blijkt ook op het Concilie te Nicaea (325), waar in canon VIII met het oog op de »Katharen" besloten wordt, dat zij wel in den schoot der kerk kunnen opgenomen worden, indien zij onder meer ook dit willen: *διγάμοις κοινωνεῖν καὶ τοῖς ἐν τῷ διωγμῷ παραπεπτωκόσιν.* In denzelfden geest besluit ook de Synode te Laodicea (± 350). Ook zij wil hen, die een wettig tweede huwelijk aangaan, na eenigen tijd weder in de kerkelijke gemeenschap opnemen [1]). Doch vasten en gebeden moeten voorafgaan. Men ziet, uit deze bepalingen blijkt duidelijk, dat de smet van een tweede huwelijk niet gansch en al wordt weggenomen, maar toch treft men in deze besluiten een milden geest aan.

Of de kerk zich met de practijk verzoend heeft, dan of zij het onmogelijk achtte op dit punt eene eervolle victorie te behalen, moge in het onzekere blijven; in lateren tijd wordt het tweede huwelijk nog alleen besproken in betrekking tot de geestelijken. Een »clericus" mag nooit eene tweede vrouw trouwen. Indien het reeds vóór zijne wijding geschied was, kon hij tot geen hoogere rangen verheven worden. Doch dit punt roeren wij niet verder aan, daar het meer tot het kerkelijk leven behoort.

Nog een paar punten, die met de kwestie van het huwelijk in verband staan, stippen wij hier slechts aan. Het eerste betreft het concubinaat. Hoe deze instelling, in de Romeinsche, heidensche wereld te huis behoorende, door het Christendom overgenomen en door de kerk gehuldigd werd,

---

[1]) Conc. Laodicense, c. I (bij Mansi, Tom. II, p. 563).

blijkt uit canon XVLI van de eerste Synode te Toledo (398). De vaderen aldaar bepalen: »Si quis habens uxorem fidelem, si concubinam habeat, non communicet. Ceterum qui non habeat uxorem, et pro uxore concubinam habeat, a communione non repellatur, tantum ut unius mulieris, aut uxoris aut concubinae (ut ei placuerit) sit conjunctione contentus; alias vero vivens abjiciatur donec desinat et per poenitentiam revertatur" [1]). Niet anders deed in de 6de eeuw de derde Synode te Orleans (538), wanneer zij zelfs geestelijken, die eene »concubina" hadden, onder de clerici bleef tellen, ook al mocht zij niet verhoogd worden [2]).

Het andere punt betreft een zekere soort van ontucht, die van tijd tot tijd schijnt te zijn voorgekomen. Canon XVII van de Synode te Ancyra (314) bepaalt het volgende: *τοὺς ἀλογευσαμένους καὶ λεπροὺς ὄντας ἤτοι λεπρώσαντας, τούτους προσέταξεν ἡ ἁγία σύνοδος εἰς τοὺς χειμαζομένους εὔχεσθαι* [3]). Laat de juiste beteekenis van dezen canon onzeker zijn, zóóveel blijkt er toch uit, dat hier een geval van ontucht met dieren besproken wordt. Ook de XVIde canon bespreekt zoodanige gevallen. En de »Statuta Complutensia" leeren ons eveneens lieden kennen, »qui cum animalibus se commiscent" [4]).

---

1) Bij Mansi, Tom. III, p. 1001.

2) Conc. Aurelianense III, c. IX (bij Mansi, Tom. IX, p. 14). Anders dacht over zulke geestelijken canon XVII (XVI) van de Canones Apostolii.

3) Bij Mansi, Tom. II, p. 518.

4) Bij Mansi, Tom. IV, p. 535.

§. 4. Lichtzijden van het leven der Christenen.

Het wordt hoog tijd, dat wij eenige verademing ontvangen. Tot nu toe kregen wij weinig meer te zien dan allerlei zonden en gebreken; wij hebben reden om over het Christendom der zes eerste eeuwen te treuren. Doch gelukkig hebben wij ook eenige redenen tot verblijding. Tot hetgeen ons een beteren indruk van de oude Christenen kan geven, dan wij tot nu toe ontvingen, behoort in de eerste plaats de zorg voor armen, weduwen, weezen, gevangenen, enz.

Het ligt in den aard der zaak, dat de canones der verschillende Synoden ons meer in kennis stellen met de kerkelijke armverzorging dan met de private, daar deze laatste meer in stilte, meer in het verborgen geschiedt. Bovendien laat deze private milddadigheid zich niet door wetten en bepalingen van anderen regelen. Krijgen wij dus, met het oog op de persoonlijke armenverzorging en milddadigheid, slechts hier en daar een enkelen wenk, meer leeren wij aangaande de kerkelijke liefdadigheid. En ook uit deze laatste mogen, ja moeten wij putten voor de kennis van het godsdienstig-zedelijk leven, wijl door de kerk de geloovigen in het algemeen hunnen steun en troost verstrekten aan hen, die daaraan behoefte hadden. Al deelt toch de kerk de liefdegaven uit, zij wordt daartoe in de gelegenheid gesteld door hare leden, die hunne gaven beslist afzonderen ten behoeve der armen [1]).

De kerk had de zorg voor de armen in het bijzonder

---

[1]) Zoo werd b.v. op eene Armenische Synode bepaald, dat de priesters de liefdegaven, die voor de armen waren geschonken, niet naar willekeur mochten uitdeelen, maar dat doen moesten in tegenwoordigheid der gevers. Zie Hefele, Bd. II, S. 859.

opgedragen aan de bisschoppen, of in hunne plaats aan een anderen lageren geestelijke. Doch zooals wij later nog zien zullen, waren de clerici dikwijls zeer nalatig in het beoefenen van hunnen plicht. Natuurlijk wekt dit de vrees bij ons op, dat zij ook op het punt der armenverzorging niet zeer stipt zullen geweest zijn. En wanneer wij nu op de kerkvergaderingen de verschillende gesprekken afluisteren en de bepalingen, daar gemaakt, nagaan, dan blijkt het, dat onze vrees niet geheel zonder reden was. Meer dan eens toch zien wij de bisschoppen en andere geestelijken nalatig in de zorg voor de armen. Zoo wordt op de Synode te Sardica (347) gezegd, dat vele geestelijken, vooral in de Africaansche kerk, zich meer moeite getroosten voor allerlei wereldsche aangelegenheden, dan voor de zorg en bescherming, die zij armen, weduwen en weezen, dienden te verschaffen [1]). In de »Statuta Complutensia" wordt gesproken van »viduae" en »pupilli", die hunne belangen aan het hof bekend maken en niet aan de bisschoppen [2]). Doch waarom deden zij het niet aan de geestelijken? Zou het ook kunnen zijn, dat de clerici zich weinig bekommerden over den nood der armen? Niet onwaarschijnlijk komt mij dat voor. Nog in de 6de eeuw hooren wij op de eerste Synode te Orleans (511) spreken over epis-

---

1) Synode te Sardica, c. VII (bij Mansi, Tom. III, p. 11): .... *πολλοὶ γὰρ ἐπίσκοποι οὐ διαλείπουσιν εἰς τὸ στρατόπεδον παρα γενόμενοι, καὶ μάλιστα οἱ ''Αφροι...... ὡς ἕνα ἄνθρωπον εἰς τὸ στρατόπεδον πλείστας καὶ διαφόρους καὶ μὴ δυναμένας ὠφελῆσαι τᾶς ἐκκλησίας δεήσεις διακομίζειν, καὶ μὴ, ὡς ὀφείλει γίνεσθαι καὶ ὡς προσῆκόν ἐστι, τοῖς πένησι καὶ τοῖς λαϊκοῖς ἢ ταῖς χήραις συναίρεσθαι καὶ ἐπικουρεῖν....*

2) Stat. Compl. XXVII (bij Mansi, Tom. IV, p. 533). Vergelijk ook nog Conc. Toletanum I (400), c. XI (bij Mansi, Tom. III, p. 1000).

copi, die nalatig zijn in de zorg voor armen, en die het geld, dat hun door den koning voor liefdadige doeleinden geschonken was, daartoe niet gebruikten [1]).

Wanneer de kerkelijke armverzorging, door welke de private liefdadigheid grootendeels werkte, veel te wenschen overliet, dan was het eene natuurlijke zaak, dat de behoeftigen zich door bedelen trachtten te onderhouden. Werd er niet voldoende in de eene plaats of provincie opgehaald, welnu eene andere lag daarnaast om er het ontbrekende aan te vullen. Maar evenals tegenwoordig de landloopers menigmaal aan de bewoners eener andere rustige streek onaangenaamheden berokkenen, zoo deden het eertijds de rondzwervende Christenen. En evenals men ook tegenwoordig dien last tracht weg te nemen, zoo stelde reeds de tweede Synode te Tours (567) vast: »ut unaquaeque civitas pauperes et egenos incolas alimentis congruentibus pascat secundum vires, ut tam vicari presbyteri, quam cives omnes, suum pauperem pascant: quo fiet ut ipsi pauperes per civitates alias non vagentur" [2]).

Mag het nu ook op het gebied der liefdadigheid niet alles even licht zijn geweest, toch muntten op dit punt de Christenen boven de heidenen uit. Dit blijkt ook uit het feit, dat er langzamerhand allerlei inrichtingen van philanthropischen aard verrezen, om het leed der menschheid eenigszins te verzachten. Zoo vinden wij melding gemaakt van ξενοδοχεῖα en πτωχεῖα, waarin vreemdelingen en armen een goed tehuis met de noodige verpleging konden vinden. De welbekende voorbeelden van Fabiola, Paulinus van Nola en anderen leeren ons,

---

1) Conc. Aurelianense I, c. V (bij Mansi, Tom. VIII, p. 352).
2) Conc. Turonense II, c. V (bij Mansi, Tom. IX, p. 793).

dat dergelijke inrichtingen soms op eigen kosten door gemeenteleden gesticht werden. Ditzelfde blijkt ook uit de »Acta Conciliorum". Zoo trad in de 11de zitting van het Concilie te Chalcedon (451) een zekere Bassianus, eertijds bisschop van Ephese, op, die er zich op beriep, dat hij vroeger een armenhuis gebouwd had, waarin hij alle zieken welwillend opnam; kortom, dat hij van zijne jeugd af een weldoener van behoeftigen was geweest [1]. En de vijfde Synode te Orleans (549) maakt melding van een »xenodochium", dat door koning Childebertus te Lyon opgericht was [2]. Dergelijke stichtingen stonden onder het toezicht der kerk, in het bijzonder van den bisschop [3], doch, naar het schijnt, hadden zij hare eigene geestelijken. Wilde men als vreemdeling in zulk een »xenodochium" opgenomen worden, dan geschiedde zulks door eenen brief van aanbeveling van den eenen bisschop aan den anderen [4]. Waarschijnlijk konden dergelijke inrichtingen meestal over goede inkomsten beschikken, daar zij meermalen verrijkt werden door erflatingen en schenkingen. Reeds vroeger hebben wij er aan herinnerd, hoe gewetenloos menigwerf met zulke schenkingen gehandeld werd [5]. Doch

---

1) Bij Mansi, Tom. VII, p. 277: ..... 'Eκ *νέας ἡλικίας ζῶν τοῖς πτωχοῖς καὶ πτωχεῖον ἐποίησα καὶ ἔθηκα εἰς αὐτὸν ἑβδομήκοντα κραββάτια*......

2) Conc. Aurelianense V, c. XV (bij Mansi, Tom. IX, p. 132).

3) Conc. Chalcedonense (451), c. X (bij Mansi, Tom. III, p. 609).

4) Synod. Syriaca, c. IX (bij Mansi, Tom. III, p. 1169): »Quod domum vero, in quas sunt recipiendi hospites et pauperes, ut in omnibus ecclesiis nostris sit destinata, consentimus, ac persuasi sumus, ut oporteat per epistolam recipiantur ab episcopo ad episcopum ejus socium, aut a presbytero ad sibi similem".

5) Zie boven, blz. 36. Vergelijk ook nog Conc. Aurelianense V (549), c. XIII (bij Mansi, Tom. IX, p. 131) en Conc. Arvernense II (549), c. XIII (bij Mansi, Tom. IX, p. 144).

afgezien van deze stichtingen werd overal de gastvrijheid beoefend en werden de Christenen daartoe aangespoord als tot een werk, waardoor men zich met God verzoenen kon [1]).

Hoe in de 6de eeuw de Christenzin en de liefde tot den naaste zich ontwikkelden, blijkt nog uit een paar besluiten met betrekking tot de gevangenen. Op de eerste Synode toch te Orleans (511) werd in canon V besloten, dat de »oblationes", welke de koning aan de kerk geschonken had, behalve aan uitgaven ten behoeve van kerk en armen, besteed moesten worden »redemptionibus captivorum" [2]). Ook op de vijfde Synode te Orleans (549) werd in dien zelfden geest gesproken. Immers in canon XX van genoemde Synode lezen wij: »Id etiam miserationis intuitu aequum duximus custodiri, ut qui pro quibuscumque culpis in carceribus deputantur, ab archidiacono seu a praeposito ecclesiae singulis diebus dominicis requirantur, ut necessitas vinctorum secundum praeceptum divinum miserecorditer sublevetur; atque a pontifice, instituta fideli et diligenti persona, quae necessaria provideat, competens eis victus de domo ecclesiae tribuatur" [3]).

---

[1]) Conc. Matisconense II (584), c. XI (bij Mansi, Tom. IX, p. 954): »Sectatores nos hospitalitatis esse non solum dominus Jesus admonet, cum se dicit in hospite receptum fuisse, sed etiam ejus apostolus omnibus paene suis praeceptis. Propterea, beatissimi fratres, unumquemque nostrum oportet non solum semetipsum ad hoc opus hortari, sed etiam omnium fidelium mentes, ut possint apud Deum miserecordiae operibus pro nostris peccatis intercedere et nos ei per puram hospitilitatem reconciliare".

[2]) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 352.

[3]) Bij Mansi, Tom. IX, p. 134. Verg. ook nog Conc. S. Patricii (456), c. XXXII (bij Mansi, Tom. VI, p. 518). En dat ook in de Oostersche kerk de zorg voor de gevangenen niet

Wij hebben boven gezegd, dat de private weldadigheid vooral werkte door middel van de kerkelijke armverzorging. Op meer dan ééne kerkvergadering vinden wij melding gemaakt van allerlei schenkingen, die aan de kerk vermaakt werden en die meestal aangeduid werden door den naam »oblationes". Veelal werden deze »oblationes" bij testament vermaakt, hetgeen blijkt uit het veelvuldig voorkomen der uitdrukking »defunctorum oblationes" [1]). Bestonden deze schenkingen in verschillende zaken, als landerijen, geld, enz., de bestemming er van was ook verschillend. Doch veelal waren zij, althans ten deele, ten behoeve der armen [2]). Van daar, dat de gewetenlooze erfgenamen, die draalden om het legaat uit te keeren, altijd beschuldigd werden, dat zij »pauperes consolatu alimoniae et necessaria sustentatione fraudantur", of dat zij worden beschreven als »necatores pauperum".

Toch mag men het zedelijk beginsel van de gevers dezer »oblationes" niet al te hoog schatten, daar het dikwijls zeer te betwijfelen valt, of zij wel zoo mild waren uit het waarachtig verlangen om de armen te helpen. Veeleer komt het ons voor, dat eigenbelang hen meestal tot die mildheid dreef en wel om eenige verdiensten voor het hemelrijk te hebben of zich zelven te ontzondigen. Eene Synode te Llandoff, in Wales, gehouden in het midden der zesde eeuw, geeft

---

ongewoon was, blijkt uit hetgeen in de 6[de] zitting van het Conc. Chalcedonense (451) aan den bisschop Ibas ten laste werd gelegd. Zie Mansi, Tom. VII, p. 221.

1) Over hen, »qui oblationes parentum retinere perstiterint", of »qui oblationes fidelium detinent et ecclesiae tradere demorantur", hebben wij reeds gesproken. Zie boven, blz. 36.

2) Conc. S. Patricii (456), c. XXV (bij Mansi, Tom. VI, p. 518); Conc. Aurelianense I (511), c. V (bij Mansi, Tom. VIII, p. 352).

ons daarvan een merkwaardig voorbeeld. Een zeker koning Mouricus namelijk en Cynetu hadden, in tegenwoordigheid van den bisschop, bij het altaar gezworen, dat zij vrede met elkander zouden houden. Doch na eenig tijdsverloop doodde koning Mouricus Cynetu door list. De bovengenoemde Synode doet nu den koning in den ban, »propter homicidium ab eo perpetratum et propter pactum, factum super altare Petri apostoli, transgressum", terwijl de vergaderde geestelijken de verwensching over hem uitspraken: »Fiant dies ejus pauci et fiant filii ejus orphani et uxor ejus vidua". Na een paar jaren echter kon onze koning dezen toestand onmogelijk langer uithouden, »videns perditionem animae suae et damnationem regni". Hij vroeg vergiffenis en verkreeg die, op voorwaarde, dat hij zich met God en de kerk zou laten verzoenen »tribus modis: jejuniis, oratione et eleemosynis". En nu gaf Mouricus, »accepto juge poenitentiae", vier landgoederen »pro redemptione animae suae et pro anima Cynetu" [1]). Hier althans was er geen sprake van eene zedelijke drijfveer.

Wij mochten thans het leven der oude Christenen van eene lichtzijde bezien. Doch helaas, hoe wordt dat licht weder beneveld, nu wij toch ook kennis maken met ellendige maatschappelijke toestanden. Terwijl door Jezus als het ware de armen, de minder gegoeden en allen, die steun van noode hebben, toevertrouwd zijn aan de liefde der broederen, die beter met aardsche goederen bedeeld zijn, vergaten blijkbaar vele Christenen in de door ons bedoelde periode hunne plichten. Vele behoeftigen en nederigen der gemeente werden menigmaal door de rijken der aarde verdrukt en op allerlei

1) Bij Mansi, Tom. IX, p. 763.

wijzen onrechtvaardig behandeld, zoodat zij van de aanmatigingen der aanzienlijken dikwijls veel te lijden hadden. Vooral schijnt dit in de Africaansche kerk het geval te zijn geweest. De vaderen althans, die op de vijfde Carthaagsche Synode (401) vergaderd waren, zagen een en ander met leedwezen in en trachtten er verandering in te brengen. Zij besloten namelijk, een verzoek aan den Keizer te zenden, om »defensores" aan te stellen, die de belangen der armen konden behartigen en hen moesten beschermen tegen het veelvuldig onrecht, door de aanzienlijken jegens hen gepleegd [1]). Doch reeds vroeger was door de kerk het oog gevestigd op verschillende wanverhoudingen in de Christelijke maatschappij, en had men getracht door bepalingen dien kanker het voortwoekeren te beletten. Zoo had reeds de vierde Carthaagsche Synode (398) bepaald, dat de gaven en giften, die door iemand aan de kerk geschonken werden, door de priesters zouden geweigerd worden, indien het bleek, dat zulk een gever overigens geenszins liefderijk jegens de mindergegoeden was [2]). En op dezelfde kerkvergadering werd nog deze opmerkelijke uitspraak gedaan: »pauperes et senes ecclesiae plus honorandi sunt ceteris" [3]). Zelfs schijnen de billijkheid en

---

[1]) Conc. Carthaginense V, c. IX (bij Mansi, Tom. III, p. 970): »Ab imperatoribus universis visum est postulandum propter afflictionem pauperum, quorum molestiis sine intermissione fatigatur ecclesia, ut defensores eis adversus potentias divitum cum episcoporum provisione delegentur". Verg. nog Codex canonum ecclesiae Africanae, LXXV (bij Mansi, Tom. III, p. 778).

[2]) Conc. Carthaginense IV, c. XCIV (bij Mansi, Tom. III, p. 958). Verg. nog Conc. Toletanum I (400), c. XI (bij Mansi, Tom. III, p. 1000).

[3]) l. l. c. LXXXIII (bij Mansi, Tom. III, p. 958).

rechtvaardigheid der rechters nog weleens wat te wenschen overgelaten te hebben, en werd de misdaad van een armen man strenger beoordeeld dan die van een rijken. Het werd zóó erg en zóó in het oog loopend, dat de tweede Synode te Tours (567) zich geroepen achtte te bepalen, »ut judices aut potentes, qui pauperes opprimunt, si commoniti a pontifice suo se non emendaverint, excommunicentur" [1]). En op de tweede Synode te Macon (585) werd in denzelfden geest gehandeld, toen daar melding gemaakt werd van lieden, »qui lateri regis adhaerent, vel aliqui qui potentia saeculari inflantur, res alienas competunt . . . . . miseros non solum de agris sed etiam de domibus propriis exulant" [2]).

Tot de lichtzijden van het leven der oude Christenen mag voorzeker ook gerekend worden de zorg voor slaven. Nergens wordt de waarde van iederen mensch hooger gesteld dan in het Christendom. Allen zijn daar gelijkkelijk voorwerpen der goddelijke liefde en genade, en in Christus is geen onderscheid tusschen vrije en slaaf. Evenwel was met de komst van het Christendom en de eerste uitbreiding er van de stand der slaven niet op eenmaal van den aardbodem verdwenen. Allerlei omstandigheden maakten dat onmogelijk. Dat de kerk op dit punt niet al te sterk heeft geageerd, mag haar niet tot een verwijt gemaakt worden. Integendeel moet men haar beleid prijzen. Toch had zij in dezen iets meer kunnen doen, dan zij gedaan heeft. Opmerkelijk toch is het, dat de geestelijken slaven hielden en dat kloosters en kerken onder het dienstpersoneel ook slaven hadden. Dit had de kerk kunnen doen ophouden. Maar integendeel, op

---

1) Conc. Turonense II, c. XXVI (bij Mansi, Tom. IX, p. 805).
2) Conc. Matisconense II, c. XIV (bij Mansi, Tom. IX, p. 955).

verschillende Synoden bespeuren wij eerder eene neiging, om dien toestand te bestendigen. Een eigenaardig argument tegen de vrijlating van slaven der monniken leeren wij kennen op de Synode te Agde, dus in het begin der zesde eeuw. De vaderen aldaar zijn van meening, dat het onrechtvaardig is, »ut monachis quotidianum rurale opus facientibus, servi eorum libertatis otio potiantur" [1]).

Of nu door het Christendom de toestand der slaven wel zoo heel veel verbeterd is, mag betwijfeld worden. Wanneer het toch noodig was, tegen mishandelingen van slaven maatregelen te nemen, dan blijkt daaruit, dat de oude Christenen hunne bedienden niet altijd als hunne broeders beschouwden [2]). Natuurlijk kon door mishandelingen, die zij ondervonden, de liefde der slaven voor hunne heeren niet toenemen. En dat zij, heeren en slaven, meermalen met elkander op gespannen voet leefden, blijkt bijv. uit canon XLI van de Synode te Elvira (305), waar aan de heeren toegestaan wordt, eenige voorzichtigheid en toegevendheid tegenover hunne slaven te gebruiken [3]). Of wanneer ons canon II van de Synode te Ancyra (314) doet zien, dat slaven hunne meesters, in de tijden der geloofsvervolging gevlucht, verrieden en overleverden, dan geeft ons dat niet den besten indruk van de bestaande verhoudingen [4]).

Dat het lot der slaven, die aan de kerk behoorden, erg begeerlijk was, is te betwijfelen, wanneer wij weten, dat de

---

[1]) Conc. Agathense (506), c. LVI (bij Mansi, Tom. VIII, p. 334). Overgenomen door het Conc. Epaonense(517), c. VIII (bij Mansi, Tom. VIII, p. 560).

[2]) Conc. Eliberitanum, c. V (bij Mansi, Tom. II, p. 6).

[3]) Bij Mansi, Tom. II, p. 12.

[4]) Bij Mansi, Tom. II, p. 513.

geestelijkheid er niet tegen opzag, de zweep op den rug der ongelukkigen te doen neerkomen en straffen uit te oefenen, voor welke de slaven zelfs in de kerk vluchtten [1]. Doch bij dat alles mogen wij niet vergeten, dat de kerk zulke dingen streng afkeurde en een waakzaam oog hield, opdat het lot der slaven verbeterd kon worden.

Mag het nu waar zijn, dat de kerk meer had kunnen doen op dit punt, het zou onbillijk zijn voorbij te zien, wat zij in het belang der ongelukkigen gedaan heeft. Menigmaal toch gevoelde een heer behoefte om aan een of meerderen de vrijheid te schenken. Langzamerhand werd de »manumissio" onder de »goede werken" gesteld, en niet weinigen gingen, met het oog op het toekomstige leven, tot de vrijlating over, hetzij dit bij testament of nog gedurende het leven der heeren geschiedde. De kerk nu op hare beurt moedigde dat aan door de belofte eener belooning »in futuro", terwijl zij aan de plechtigheid der vrijlating eene kerkelijke sanctie gaf. Bij voorkeur moest nu zulk eene »manumissio" in het kerkgebouw plaats hebben, in tegenwoordigheid van den bisschop en andere geestelijken.

Het is bekend, dat de Romeinen bij de »manumissio per vindictum" een formulier hadden, dat bij die gelegenheid werd uitgesproken. En waar nu de »manumissio" in het Christendom is overgegaan, wat is natuurlijker, dan dat wij ook bij de kerk naar een formulier vragen, dat bij de vrijlating »in ecclesia" gebruikt werd? Het komt mij voor, dat aan onze verwachting voldaan wordt. Bij de »Fragmenta sub titulo consiliorum Toletanorum" vinden wij, naar ik meen, zulk een formulier. Is mijn vermoeden juist, dan

1) Conc. Ilerdense (523), c. VIII (bij Mansi, Tom. VIII, p. 613).

zal bedoeld formulier aldus geluid hebben: »Ego in Dei nomine pro remedio animae meae vel aeterna retributione, in ecclesia sancti Petri, vel illius sancti, sub praesentia episcopi vel sacerdotum ibi consistentium, ac nobilium laicorum ante cornu altaris istius ecclesiae absolvo meum servum Ill per hanc chartam absolutionis et ingenuitatis, ab omni vinculo servitutis; ita ut ab hoc die et deinceps ingenuus sit et ingenuus permaneat, tam quam si ab ingenuis parentibus fuisset natus vel procreatus. Eam pergat partem, quam maluerit, vel quam ei auctoritas canonica permittit; et sicut alii ingenui, vitam ducat ingenuam. Nulli autem heredum meorum, ac proheredum, nec cuiquam personae ulli quidquam debeat servitutis aut libertatis obsequium, nisi soli Deo, cui omnia subjecta sunt, vel pro cujus amore ipsum devotus ad ejus servitium obtuli. Peculiare vero suum, quod ei dominus dederit, concessum in perpetuum habeat, ut inde faciat quidquid ille placuerit secundum ecclesiasticas sanctiones. Si quis vero, quod futurum esse non credo, sive ego ipse, aut aliquis de haeredibus meis, vel quaelibet opposita persona contra hanc ingenuitatis chartam venire tentaverit, aut eam quolibet modo infringere voluerit, in primis iram Dei incurrat, et a liminibus sancti Dei ecclesiae extraneus efficiatur et insuper cui litem intulit, sexaginta solidos persolvat et quod repetit evindicare non valeat; sed praesens ingenuitas mea, vel aliorum bonorum hominum manibus roborata, aut adstipulatione subnixa, omni tempore maneat inconvulsa" [1]). Was nu een slaaf op deze wijze of bij testament van zijne dienstbaarheid ontslagen, dan nam de kerk hem onder hare hoede en bescherming en trachtte zij, zooveel mogelijk, de

---

1) Bij Mansi, Tom. III, 1010.

vrijlating van kracht te doen blijven. En dat zulk eene vrijlating van kracht kon blijven, had zijne oorzaak hierin, dat de Keizer aan de »manumissio in ecclesia" zijne toestemmende goedkeuring had geschonken. Deze toestemming, het eerst aan de kerken in Italië verleend, werd naderhand ook door de Africaansche kerk gevraagd en, evenals elders, verkregen [1]). Gebeurde het dan al, dat men een vrijgelaten slaaf tot zijne vroegere dienstbaarheid trachtte terug te brengen, de wetten waren daar, om zulk een schenden van het testament of de »charta ingenuitatis" duchtig te straffen. Zoo wordt bijv. op de Synode te Orange (441) in canon VII bepaald: »In ecclesia manumissos, vel per testamentum ecclesiae commendatos, si quis in servitutem vel obsequium vel ad colonariam conditionem imprimere tentaverit, animadversione ecclesiastica coerceatur [2]). Ook op latere conciliën werd in dezelfde richting gehandeld [3]).

Nog op eene andere wijze zorgde de kerk voor de slaven, namelijk door de kerkgebouwen tot een toevluchtsoord te maken ook voor de slaven, die uit vrees voor hunne meesters de vlucht namen. Om dit asylrecht te verkrijgen, werden in het jaar 399 door eene Synode, te Carthago gehouden, twee bisschoppen naar den Keizer afgevaardigd [4]). Doch ook elders bestond dit recht. Zoo bepaalde de Synode te Orange (441) in haren V^den^ canon: »Eos qui ad ecclesiam confugerint tradi non oportere, sed loci reverentia et intercessione

---

[1]) Codex canonum ecclesiae Africanae, c. LXIV, LXXXII (bij Mansi, Tom. III, p. 770 en 782).

[2]) Bij Mansi, Tom. VI, p. 437.

[3]) Conc. Arelatense II (452), c. XXXIII (bij Mansi, Tom. VII, p. 882); Conc. Aurelianense V (549), c. VII (bij Mansi, Tom. IX, p. 130).

[4]) Bij Mansi, Tom. III, p. 752.

defendi" [1]). Was een slaaf in de kerk gevlucht, dan moest zijn meester op de evangeliën een eed zweren, dat hij hem niet zou straffen. Gebeurde dat toch, dan werd de meester van alle verkeer met de catholieken uitgesloten. Maar ook van zijne zijde was de slaaf na zulk een eed verplicht, de kerk te verlaten, of anders kon hij er met geweld uitgehaald worden [2]). Was echter een slaaf, die aan eene zware misdaad schuldig stond, in de kerk gevlucht, dan kon hij alleen tegen »supplicia corporalia" gevrijwaard worden [3]). Dit asylrecht mocht dus niet misbruikt worden; de kerk trachtte hiervoor te waken [4]).

Zooals bekend is, werden bij de Romeinen de slaven niet als personen aangemerkt, maar als zaken (res). De Romein kon met hen doen naar willekeur, zonder aan iemand rekenschap verschuldigd te zijn. Hoe was dit nu in de Christen-maatschappij? De indruk, dien de canones der kerkvergaderingen dienaangaande bij ons teweegbrengen, is niet bijzonder gunstig. Nog weinig zijn de Christenen der zes eerste eeuwen op dit punt verheven boven de Romeinen. Nog weinig achtten zij den slaaf als eenen medemensch, te veel nog als »res". Daartegenover staat echter, dat de kerk zeer zeker niet zoo deed. Haar streven was het, ook aan den slaaf als mensch rechten toe te kennen. Slechts op een paar feiten

---

1) Bij Mansi, Tom. VI, p. 437.

2) Conc. Aurelianense I (511), c. III (bij Mansi, Tom. VIII, p. 351). Vergelijk Conc. Arelatense II (452), c. XXX (bij Mansi, Tom. VII, p. 882).

3) Conc. Epaonense (517), c. XXXIX (bij Mansi, Tom. VIII, p. 564).

4) Conc. Aurelianense IV (541), c. XXIV (bij Mansi, Tom. IX, p. 117).

wil ik wijzen. Was het ook onder het noodige aantal restrictiën, de kerk gedoogde toch, dat een slaaf tot den stand der »clerici" verheven werd. Hierin stelde zij hem dus gelijk met andere menschen. En dit feit neemt nog toe in waarde, wanneer men er bij bedenkt, hoezeer in het oog der kerk de stand der geestelijken verheven was boven dien der leeken. Dit zelfde streven om den slaaf met anderen gelijk te achten, spreekt nog uit een besluit van de Synode te Epaon (517). Aldaar toch werd bepaald: »Siquis servum proprium sine conscientia judicis occiderit excommunicatione biennii effusionem sanguinis expiabit [1]). Ook aan den slaaf mocht dus het leven niet willekeurig ontnomen worden. Het is waar, meer dan één besluit dier zelfde kerk kan daartegenover gesteld worden, dat bovengenoemd streven weerspreekt. Doch dit alles bewijst slechts, dat het hooge beginsel zich nog niet in zijne volheid had ontwikkeld. En bovendien mag men niet vergeten, dat de kerk, zooals wij boven reeds zeiden, met gematigdheid moest optreden, ten einde al te sterke tegenwerking te voorkomen.

Nog op eene andere lichtzijde dient gewezen te worden. Het is op de zorg voor zieken. Moll heeft in zijn bekend werk »Geschiedenis van het kerkelijk leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen", ook een hoofdstuk gewijd aan de diaconessen [2]). Hij deed dit bij de behandeling der kerkelijke ambten, omdat hij dat der diaconessen als zoodanig beschouwde. En inderdaad, oorspronkelijk behoorden zij tot de kerkelijke personen. Toch is het beter, haar te behandelen in eene geschiedenis van den

---

1) Conc. Epaonense, c. XXXIV (bij Mansi, Tom. VIII, p. 563).

2) Deel I, blz. 245 v.v.

godsdienstig-zedelijken toestand der oude Christenen, meer bepaald bij het bespreken van de zorg voor zieken.

Al vrij vroeg zijn de diaconessen niet meer tot de kerkelijke personen gerekend. Reeds op de Synode te Nicaea, dus in het eerste vierendeel der 4de eeuw, werd aangaande deze vrouwen bepaald, dat zij tot de leeken zouden worden geteld, dat zij geene priesterlijke wijding meer zouden ontvangen [1]). In dezelfde richting ging men ook elders voort. De eerste Synode te Orange (441) besloot dan ook: »Diaconae omnimodis non ordinandae; si quae jam sunt, benedictioni quae populo impenditur capita submittunt" [2]). Nog een honderd jaar later hooren wij op de Synode te Epaon (517) vaststellen: »Viduarum consecrationem, quas diaconas vocitant, ab omni regione nostra penitus abrogamus, sola eis poenitentiae benedictione, si converti ambiunt, imponenda" [3]). En eene vergadering in Armenië (6de eeuw) verbood dan ook beslist, dat vrouwen in de kerk, bij den doop, als diaconessen dienst zouden doen [4]). Reeds sedert het begin der 4de eeuw was men er dus voor, de diaconessen niet meer als kerkelijke personen te beschouwen. Verschillende redenen kunnen hiervoor bestaan hebben. Vooreerst toch had de kerk tegenover

---

1) Conc. Nicaenum, c. XIX: ..... *ἐπεὶ μήδε χειροθεσίαν τινὰ ἔχουσιν, ὥστε ἐξάπαντος ἐν τοῖς λαϊκοῖς αὐτὰς ἐξετάζεσθαι* (bij Mansi, Tom. II, p. 677).

2) Conc. Arausicanum I, c. XXVI (bij Mansi, Tom. VI, p. 440).

3) Conc. Epaonense, c. XXI (bij Mansi, Tom. XVIII, p. 561). »Benedictio poenitentiae" is de naam voor den zegen, door welken aan iemand op het sterfbed, na afgelegde biecht, absolutie geschonken werd. Doch het is ook de naam voor de inzegening van hen, die zich aan het ascetiseh leven wijdden. Zie over dit woord verder bij Hefele, Bd. II, S. 810, Note.

4) Synode van Dovin, c. XVII (bij Hefele, Bd. II, S. 859).

sommige haeritici altijd het beginsel verdedigd, dat eene vrouw niet tot den stand der geestelijken mocht behooren. Maar bovendien vond men zonder twijfel tot de boven vermelde uitsluiting ook aanleiding in het gedrag der diaconnessen zelve, dat dikwijls minder gunstig blijkt te zijn geweest. Doch al wilde de kerk deze vrouwen niet meer als kerkelijke personen aanmerken, toch was zij geenszins onverschillig jegens haar. De diaconessen kregen dan ook nog wel eene zekere kerkelijke bevestiging en stonden onder nauwkeurig toezicht [1]).

Hadden de diaconessen reeds vanouds tot taak, om naast de werkzaamheden in de kerk, ook de kranke zusters der gemeente te verplegen, langzamerhand zal deze laatste werkzaamheid in gewicht zijn toegenomen. Meestal waren het weduwen, die zich aan deze ziekenverpleging wijdden, doch de weduwenstaat was geen bepaald vereischte [2]). Wel moesten zij ongehuwd zijn. Trad eene diacones in het huwelijk, dan werd zij geëxcommuniceerd. Waarschijnlijk kwam dit nog aleens voor, zoodat het niet onmogelijk is, dat men in het Westen juist hierin eene reden vond om de kerkelijke wijding af te schaffen. De tweede Synode te Orleans (533) toch bepaalt in haren XVIII[den] canon: »Placuit etiam, ut nulli postmodum foeminae diaconalis benedictio pro conditionis hujus fragilitate, credatur" [3]). Welke die »fragilitas" was, is onzeker. Doch het komt mij voor, dat wij dit woord eenigszins vrij moeten vertalen door »onstandvastigheid" en wel

---

1) Zie de boven vermelde plaatsen.

2) De »Constitutiones Apostolicae" spreken er van, dat de diaconessen »gekozen" werden, doch later blijkt, dat de verschillende vrouwen zich »aanboden".

3) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 837.

op het punt van den ongehuwden staat. Op het Concilie te Chalcedon (451) werd bepaald, dat niemand diacones mocht worden, tenzij de veertigjarige leeftijd door haar bereikt was en dan nog wel na een proeftijd. Huwde de diacones, dan werden beide partijen in den ban gedaan [1]). Ook hier nam men dus maatregelen tegen de genoemde »fragilitas".

Overigens leveren de »Canones Conciliorum" niet veel stof voor dit onderwerp. Slechts op één punt moeten wij nog wijzen, namelijk hierop, dat de Westersche kerk, althans in de 6de eeuw, zich het lot der melaatschen begon aan te trekken. Op de vijfde Synode te Orleans (549) werd aan de priesters, zooveel mogelijk ook aan alle geloovigen, opgedragen, naar behooren te zorgen voor de »leprosi", opdat hun lijden door eene goede verzorging verzacht mocht worden [2]). Ook de derde Synode te Lyon (583) wijdde een canon aan de verpleging dezer ongelukkigen. Doch deed de Synode van Orleans dit uit het beginsel van medelijden, te Lyon deed men het

---

[1]) Conc. Chalcedonense, c. XV: *Διακόνισσαν μὴ χειροτονεῖσθαι γυναῖκα πρὸ ἐτῶν τεσσαράκοντα, καὶ ταύτην μετὰ ἀκριβοῦς δοκιμασίας. Εἰ δέ γε δεξαμένη τὴν χειροθεσίαν καὶ χρόνον τινὰ παραμείνασα τῇ λειτουργίᾳ ἑαυτὴν ἐπιδῷ γάμῳ, ὑβρίσασα τὴν τοῦ θεοῦ χάριν, ἡ τοιαύτη ἀναθεματιζέσθω μετὰ τοῦ αὐτῇ συναφθέντος.* (bij Mansi, Tom. VII, p. 364).

[2]) Conc. Aurelianeuse V, c. XXI: »Et licet propitio Deo omnium domini sacerdotum, vel quorumcumque haec cura possit esse fidelium, ut egentibus necesssaria debeant ministrare, specialiter tamen de leprosis id pietatis causa convenit, ut unusquisque episcoporum, quos incolas hanc infirmitatem incurrisse, tam territorii sui quam civitatis agnoverit, de domo ecclesiae juxta possibilitatem victui et vestitui necessaria subministret, ut non eis desit misericordiae cura, quos per duram infirmitatem intolerabilis constringit inopia" (bij Mansi, Tom. IX, p. 134).

uit een gansch ander oogpunt. Laatstgenoemde kerkvergadering toch bepaalde in canon VI: »Placuit etiam universo concilio ut uniuscujusque civitatis leprosi, qui intra territorium civitatis ipsius aut nascuntur, aut videntur consistere, ab episcopo ecclesiae ipsius sufficientia alimenta, et necessaria vestimenta accipiant, ut illis per alias civitates vagandi licentia denegetur [1]). Zooals men ziet, wordt de maatregel hier uit een sanitair oogpunt genomen.

En zoo hebben wij dan eenige feiten bijeengebracht, om het leven der leeken te leeren kennen. Al waren er meerdere te noemen geweest, wij hebben er met genoeg kennis gemaakt, om een oordeel te mogen vellen. Van beide zijden hebben wij dat leven beschouwd. Ons oordeel moet wel zekerlijk dit zijn, dat het licht niet voldoende was om de duisternis te verdrijven.

---

1) Bij Mansi, Tom. IX, p. 943.

HOOFDSTUK II.

Het leven der geestelijken.

Heeft het leven der leeken een weinig bevredigenden indruk bij ons achtergelaten, dat der geestelijken zal het niet beter maken. Wij zullen zien, dat de gemeenteleden goede volgelingen van hunne clerici waren. De bron, waaruit alle gebreken voortkwamen, was de geringe toewijding, die bij vele geestelijke heeren werd aangetroffen. Een groot deel van hen toch bemoeide zich met alles en allerlei, maar helaas te weinig met die zaken, welke zij hadden moeten behartigen. Dat deze fout niet slechts hier en daar voorkwam, maar menigvuldig werd gevonden, zoowel in het Oosten als in het Westen, blijkt uit eene reeks van synodale besluiten, die het groote gebrek trachtten te verhelpen. Wij willen eenige voorbeelden aanhalen, die ten bewijze van het gezegde kunnen dienen.

Allereerst luisteren wij op de Synode de Elvira (305). Weldra hooren wij de aldaar verzamelde vaderen over gruwelijke slofheid en achteloosheid bij de geestelijken klagen. In canon XIX zien wij hen dan ook besluiten: »Episcopi, presbyteres et diacones de locis suis, negotiandi causa non discedant; nec circumeuntes provincias, quaestuosas nundinas

sectentur" [1]). Uit deze bepalingen blijkt dus, dat de clerici in Spanje er gebruik van maakten, als echte kooplieden de markten rond te reizen, de provinciën rond te trekken en handel te drijven, in plaats van te arbeiden aan het werk, waartoe een geestelijke geroepen is. Het zal wel geen lang betoog behoeven, dat het ambt van herder en opziener onder dat alles schade moest lijden. De Synode te Elvira zag dit blijkbaar in en heeft getracht, tegen verderen voortgang van het kwaad te waken. Opmerkelijk is nog het slot van den reeds genoemde XIX^den^ canon: »..... et si voluerint negotiari, intra provinciam negotientur" [2]). Op de eerste Synode te Toledo (398) wordt geklaagd over het slechte kerkbezoek door de geestelijken. In canon V wordt dan ook bepaald: »Presbyter vel diaconus, vel subdiaconus vel quilibet ecclesiae deputatus clericus, si intra civitatem

Wij gaan elders heen. De Synode te Sardica (347) wordt gehouden. Ook daar klaagt men, dat de geestelijken zich meermalen met dingen bemoeiden, waarvan zij zich liever hadden moeten onthouden. Canon VIII van genoemde Synode doet ons zien, hoe des keizers hof meermalen bezocht werd door bisschoppen. Wel is waar wordt gezegd, dat zij meestal uit de Africaansche kerk waren, maar dan toch ook uit andere gewesten. Waren zij nu aan dat hof de voorspraak voor weduwen of weezen? Geenszins, zij deden daar moeite, om anderen wereldlijke betrekkingen te doen verkrijgen [1]). Het een en ander verwekte niet alleen opspraak, maar zelfs allerlei onaangenaamheden. En dat er met het priesterschap lichtvaardig werd omgesprongen, dat niet ieder zich uit waarachtige toewijding in den geestelijken stand begaf, spreekt [redacted]

CORRIGENDA.

Blz. 18, regel 4 v. b. staat: inhoud; lees: inhoudt.
" 29, regel 12 v. o. staat: „blashemiae"; lees: „blasphemiae".
" 37, regel 3 v. o. staat: percipiuut; lees: percipiunt.
" 44, noot 2 staat: zie boven, blz. 16; lees: zie boven, blz. 28.
" 62, regel 8 v. o. staat: vindictum; lees: vindictam.
" 71, regel 6 v. o. staat: Synode de Elvira; lees: te Elvira.
" 80, regel 9 v. o. staat: εφ' ἑτέρας; lees: ἀφ' ἑτέρας.
" 84, regel 4 v. o. staat: ἐξυαζόμενοι; lees: ἐξεταζόμενοι.
" 99, regel 11 v. b. staat: to noemen; lees: te noemen.
" 105, regel 2 v. b. staat: Daar zij; lees: Hoewel zij.
" 108, regel 5 v. o. staat: 546; lees: 456.
" 122, regel 5 v. b. staat: ἐκ μεθοδόυ; lees: ἐκ μεθόδου.

treurige ontdekkingen als boven. Reeds op de Synode te Sardica leerden wij, dat er in de Africaansche kerk geestelijken waren, die zich met allerlei andere dingen bezighielden, behalve met hun priesterlijk werk. Ook de besluiten van verschillende Synoden te Carthago gehouden, bevestigen het vermoeden, dat het aldaar niet te best met de geestelijken gesteld was. Zoo hooren wij b.v. spreken van clerici, »qui negligunt loca ad suam cathedram pertinentia". Op eenen anderen tijd hooren wij de vaderen besluiten: »ut episcopi et presbyteri et diaconi vel clerici non sint conductores, neque procuratores, neque ullo turpi vel inhonesto negotio victum quaerant [1]). Weer bij eene andere gelegenheid wordt gewaarschuwd: »ut episcopus nullam reifamiliaris curam ad se revocet, sed lectioni et orationi et verbi Dei praedicationi tantummodo vacet [2]). De aangehaalde uitspraken leeren genoeg. Ieder oordeele nu, welke de toestand moet geweest zijn. Niemand zal dien rooskleurig durven noemen.

Ten slotte gaan wij naar Ierland. Doch ook hier schijnt het niet veel beter dan elders te zijn geweest. Althans op eene der Synoden, die ± 450 onder Patricius gehouden werd, wordt onder meer bepaald: »Quicumque clericus, jussus, negligentiae causa, ad collectas mane et vespere non occurrerit, alienus habeatur, nisi forte jugo servitutis sit detentus" [3]). De geestelijkheid, tegen welke zulke bepalingen noodig waren, was toch zeker niet trouw in plichtsbetrachting.

---

1) Conc. Carthaginense III (397), c. XV (bij Mansi, Tom. III, p. 883).

2) Conc. Carthaginense IV (398), c. XX (bij Mansi, Tom. III, p. 952).

3) Conc. S. Patricii, c. VII (bij Mansi, Tom. VI, p. 516).

Een en andermaal merkten wij op, dat vele geestelijken zich met allerlei zaken, buiten hunnen eigenlijken werkkring om, bemoeiden. De oorzaak hiervan is niet ver te zoeken. Bij het groot aantal geestelijken, dat in de eerste tijden noodig was, hadden de personen, die voor eene keuze in aanmerking kwamen, niet altijd eene langdurige of voldoende voorbereiding. Menigmalen toch geschiedde het, dat leeken, met allerlei maatschappelijke zorgen vervuld, eensklaps tot het geestelijk ambt geroepen werden. Nu laat het zich begrijpen, dat zulke mannen dan ook niet altijd geneigd waren, hunne vroegere zaken geheel te laten varen. Onwillekeurig hielden zij er zich nog mede bezig, terwijl zij reeds tot den stand der clerici behoorden. Reeds vroeg schijnt dan ook in de Africaansche kerk bepaald te zijn: »ut obnoxii alienis negotiis, non ordinentur" [1]).

Gebrek aan toewijding, zoo zeiden wij reeds, was bij de clerici de oorzaak van vele gebreken. Waar geen juist besef bestond van den plicht, dien men als geestelijke had te vervullen, werden al zeer spoedig de zinnen op iets anders gezet. Het verwondert ons geenszins, dat wij ook sporen van wereldzin ontdekken. Wij krijgen die te zien in menig besluit van de verschillende Synoden. De Africaansche kerk levert ons hier de meeste stof. Op de vierde Carthaagsche Synode (398) wordt in canon XV bepaald: »ut episcopus vilem supellectilem et mensam et victum pauperem habeat et dignitatis suae auctoritatem fide et vitae meritis quaerat [2]). Aan hetzelfde onderwerp wijdt genoemde Synode nog meerdere

---

[1]) Verg. Conc. Carthaginense I (348), c. IX (bij Mansi, Tom. III, p. 148).

[2]) Bij Mansi, Tom. III, p. 952.

Canones, o.a. den XLV[sten], waar zij dus bepaalt: »Clericus professionem suam in habitu et incessu probet, et nec vestibus nec calceamentis quaerat" [1]). Deze twee besluiten leeren ons duidelijk, hoe vele Africaansche geestelijken de waardigheid van hun ambt trachtten te verheffen door een luisterrijk optreden. Prachtige, goed ingerichte huizen, eene leefwijze op grooten voet, rijke kleedij, welvoorziene tafels, vroolijke, luidruchtige gastmalen, ziedaar eenige zaken, waarnaar het hart van velen onder de clerici uitging [2]). Opmerkelijk is het, dat ons melding wordt gemaakt van vele zonen der geestelijken, die gaarne den schouwburg bezochten. De kerk ijvert hier zeer tegen. En al is het waar, dat de clerici zelven geen bepaalde schouwburgbezoekers waren; al is het waar, dat het genoemde kwaad enkel onder hunne zonen veelvuldig voorkwam; toch geeft het ons den indruk, dat ook deze vaders niet zóó afkeerig van de wereld waren, als men zich gewoonlijk voorstelt.

In Gallië merken wij weder iets anders op. De geestelijken aldaar schijnen meermalen behoefte te hebben gehad aan afwisseling na langen arbeid des geestes. De Gallische clerici schijnen namelijk bijzondere liefhebbers van de jacht te zijn geweest. Althans de lust van genoemde heeren voor deze

---

1) Bij Mansi, Tom. III, p. 955.

2) Nu wij toch een paar besluiten van deze vierde Carthaagsche Synode behandelen, citeeren wij nog canon XLIV: »Clericus nec comam nutriat, nec barbam". Hoogst waarschijnlijk werd deze bepaling gemaakt, om eene zekere verwijfdheid onder de geestelijken te keeren. Dit besluit is nog overgenomen door het Conç. Barcionense (540), waar evenwel de tekst bedorven schijnt. Aldaar lezen wij in canon III: »ut nullus clericus comam nutriat aut barbam [radat]" (bij Mansi, Tom. IX, p. 109).

bezigheid werd op een paar Synoden, die kort na elkander gehouden zijn, beteugeld. De kerk immers kon zich met die liefhebberij niet vereenigen. Op de Synode te Agde (506) toch wordt in canon LV bepaald: »Episcopis, presbyteris, diaconibus canes ad venandum aut accipitres habere non liceat" [1]). De heeren waren er dus op uitgerust en ontzagen geen kosten. En dat deze jachtlust nog al sterk ingeworteld was, blijkt hieruit, dat tegen de overtreding van het verbod eene vrij strenge straf werd vastgesteld; alsmede uit het feit, dat het eenige jaren later noodig was, op de Synode te Epaon (517) het verbod te vernieuwen [2]).

Onze eerste kennismaking met de geestelijkheid is niet zeer bevredigend. Doch wij moeten verder, ook al wordt de indruk niet beter. Ook nu worden wij weder voor een groot kwaad geplaatst, namelijk dat der heerschzucht. Men kan niet zeggen, dat de clerici in het tijdperk, dat wij behandelen, uitmuntten door eenen dienstvaardigen geest. Doch laat ons eenige Synoden bezoeken, om te zien hoe het met deze zaak stond. Beginnen wij dan in de Westersche kerk.

Allereerst slaan wij de »Statuta Complutensia" op. Meer dan ééne bepaling vinden wij hier, die ons zal kunnen dienen. In canon XIV heet het: »Episcopus, presbyter, diaconus, qui dimiserit ecclesiam suam et in aliam transitum fecerit, deponatur". Canon XVIII besluit: »Episcopus qui dimiserit cathedram suam et aliam apprehenderit, nec laïcam communionem habeat". Elders in canon XX wordt bepaald: »Episcopus ad aliam provinciam, ubi episcopi sunt constituti, non

---

1) Bij Mansi, Tom. III, p. 767.

2) Conc. Epaonense, c. IV (bij Mansi, Tom. VII, p. 559).

vadat nisi rogatus" [1]). Doch wij weten reeds genoeg, om te zien hoe menig bisschop, niet tevreden met eigen werkkring, zich ongevraagd indrong in die van eenen ambtgenoot, ten einde ook daar zijn invloed te kunnen uitoefenen.

Iets dergelijks schijnt ook in Ierland te zijn voorgekomen. De Synode, onder Patricius (± 450) gehouden, spreekt van »episcopi, qui de sua in alteram parochiam progrediuntur", terwijl zij hiertegen maatregelen beraamt [2]). Nog duidelijker spreekt de eerste Synode te Tours (461) van deze zaak. In de genoemde Synode toch werd gezegd, dat menig bisschop »in fratris sui suam conatus fuerit inserere potestatem, aut diocoeses alienas pervadat" [3]). Nog in de 6de eeuw woekerde dit kwaad voort, zoodat de eerste Synode te Lyon (517) besluiten moest, de oude canones te vernieuwen, »ut nullus frater, vanitatis vel cupiditatis stimulis incitatus ecclesiae alterius aggredi praesumat" [4]).

Was dan de hoogere geestelijkheid niet van heerschzucht vrij te pleiten, ook in de clerici van lageren rang waren de kiemen van dit euvel aanwezig. Insubordinatie was er het natuurlijk gevolg van. De lageren toch werden gedreven door een zucht naar grooteren werkkring. Zoo waarschuwt de eerste Synode te Arles (314) in haren XVIIIden canon: »ut

---

1) Bij Mansi, Tom. IV, p. 971, 533.

2) Conc. S. Patricii, c. XXX (bij Mansi, Tom. VI, p. 518).

3) Conc. Turonicum I, c. IX (bij Mansi, Tom. VII, p. 946).

4) Conc. Lugdunense I, c. IV (bij Mansi, Tom. VIII, p. 567). Vergelijk Conc. Epaonense (517), c V (bij Mansi, Tom. VIII, p. 555); Conc. Toletanum II, c. II (bij Mansi, Tom. VIII, p. 785); Conc. Arvernense (535), c. X (bij Mansi, Tom. VIII, p. 861); Conc. Aurelianense III (538), c. XV (bij Mansi, Tom. IX, p. 16).

diacones urbici non sibi tantum praesumant, sed honorem presbyteris reservent, ut sine conscientia ipsorum nihil tale faciant" [1]). En op de Synode te Valentia (374) hooren wij spreken van »Clerici instabiles et vagi, qui non praeceptis episcopi a quo ordinati sunt, obediunt" [2]).

Wij gaan thans naar de Africaansche kerk, hopende daar betere toestanden te zullen aantreffen. Doch helaas, ook nu hooren wij weder van bisschoppen, die, niet met hunnen werkkring tevreden zijnde, dien trachtten uit te breiden en onrust brachten in andere gemeenten. Hierdoor veroorzaakten de geestelijken dikwijls aan elkander veel last en verdriet. Zoo wordt op de tweede Carthaagsche Synode (390) door eenen zekeren bisschop Numidius gezegd: »In quibusdam locis sunt presbyteri, qui aut ignorantes simpliciter, aut dissimulantes audacter, praesente et inconsulto episcopo, complurimis in domiciliis agant agenda". Waarop besloten werd: »Quisquis presbyter inconsulto episcopo agenda in quolibet loco voluerit celebrare, ipse honori suo contrarius existit" [3]). Naderhand bepalen op deze zelfde Synode de bisschoppen nog: »ut secundum divinae legis et sancti evangelii auctoritatem, nemo nostrum alienos limites transgrediatur" [4]). Doch deze bepaling had niet de verlangde uitwerking. Althans op eene volgende Synode te Carthago (397) vonden de verzamelde vaderen het nog eens noodig vast te stellen: »ut a

---

[1]) Bij Mansi, Tom. II, p. 473.

[2]) Conc. Valentinum, c. V (bij Mansi, Tom. VIII, p. 622).

[3]) Conc. Carthaginense II, c. IX (bij Mansi, Tom. III, p. 695).

[4]) Conc. Carthaginense II, c. XI (bij Mansi, Tom III, p. 696).

nullo episcopo usurpentur plebes alienae, nec aliquis episcoporum supergrediatur in dioecesi suum collegam" [1]). Eene plaats in den »Codex canonum ecclesiae Africanae" doet ons vermoeden, dat het weleens geschiedde, dat een priester, die tijdelijk het bisschopsambt had waargenomen, geen middel ongebruikt liet, om zich voortdurend in dat ambt te handhaven. »Item constitutum est", zoo lezen wij aldaar, »ut nulli intercessori licitum sit cathedram, cui intercessor datus est, quisbuslibet populorum studiis vel seditionibus retinere, sed dare operam ut intra annum eisdem episcopum provideant. Quod si neglexerit, anno exempto interventor alius tribuatur" [2]).

Gaan wij naar het Oosten, dan vinden wij aldaar den toestand niet veel beter. Ook hier schijnt men te klagen gehad te hebben over menig bemoeiziek, heerschzuchtig bisschop. Hetzelfde, dat wij in de Africaansche kerk opgemerkt hebben, zien wij ook hier. Eene Synode in 341 te Antiochië gehouden, gebiedt dan ook: *μηδένα ἐπίσκοπον τολμᾶν εφ' ἑτέρας ἐπαρχίας εἰς ἑτέραν μεταβαίνειν.....* [3]). Het schijnt gebeurd te zijn, dat priesters, die voor eene bepaalde gemeente als bisschop gekozen waren, door die gemeente niet ontvangen, niet aangenomen werden. Alsdan trachtten zulke heeren zich bij eene andere gemeente in te dringen en maakten het den daar aanwezigen bisschop lastig [4]). Tegen die woelzieke geestelijken is ook canon XII van de Synode te Sardica (347) gericht. Aldaar wordt namelijk bepaald, dat een bisschop,

---

[1]) Conc. Carthaginense III, c. XX (verg. c. XLVI) (bij Mansi, Tom. III, p. 883 en 890).

[2]) Bij Mansi, Tom. III, p. 778.

[3]) Conc. Antiochenum, c. XIII (bij Mansi, Tom. II, p. 1313).

[4]) Conc. Ancyranum, c. XVIII (bij Mansi, Tom. II, p. 519).

die in eene andere gemeente vele goederen had, zich in zulk eene gemeente drie weken mocht ophouden, ten einde zijne zaken te kunnen regelen. Ging hij dan naar eene naburige kerk, waar slechts een presbyter aan verbonden was, dan mocht zulk een bisschop in die naburige kerk dienst doen, doch niet in eene gemeente waar een bisschop gevestigd was [1]). In het jaar 314 werd in Seleucië eene weinig bekende Synode gehouden, waartoe een bisschop aanleiding gaf, die ons geteekend wordt als een »homo intolerandi fastus et ambitionis immensae" [2]). Natuurlijk zagen zulke heerschzuchtige bisschoppen niet uit naar mindere werkkringen, maar wel naar zulke, waar zij grootere eer konden inoogsten en tot hooger aanzien konden komen. Duidelijk doet canon I van de reeds genoemde Synode te Sardica ons dit zien. Osius, bisschop van Cordova, stelde daar namelijk voor: *μηδενὶ τῶν ἐπισκόπων ἐξῇ ἀπὸ πόλεως μικρᾶς εἰς ἑτέραν πόλιν μεθίστασθαι* [3]).

Doch niet alleen bij de bisschoppen merken wij deze heerschzucht op. Ook de mindere clerici maakten zich aan aanmatigingen schuldig. Wij hoorden daarover ook reeds in het Westen klagen. Deze zaak nu werd op het Concilie van Nicaea behandeld, alwaar de aanmatiging der diakenen gestuit werd. Nadat in canon XVIII van genoemde Synode de zaak besproken is, zoodat wij kunnen zien waarin de diakenen zich te buiten gingen, wordt er aldus vastgesteld: *ταῦτα μὲν οὖν ἅπαντα περιῃρήσθω καὶ ἐμμενέτωσαν*

1) Bij Mansi, Tom. III, p. 15.
2) Bij Mansi, Tom. II, p. 442.
3) Bij Mansi, Tom. III, p. 7.

οἱ διάκονοι τοῖς ἰδίοις μέτροις, εἴδοτες ὅτι τοῦ μὲν ἐπισκόπου ὑπηρέται ἐισὶ, τῶν δε πρεσβυτέρων ἐλάττους τυγχάνουσι [1]).

Heerschzucht en geldzucht zijn twee takken van denzelfden stam. Treffen wij de eerstgenoemde zonde aan bij de geestelijkheid uit de zes eerste eeuwen, wij staan er dan niet over verbaasd, ook de geldzucht onder hunne gebreken te moeten noemen. Ook deze kwaal schijnt zeer algemeen te zijn geweest, want op vergaderingen uit alle tijden, in verschillende gewesten, werd over deze geldzucht bij de clerici geklaagd, werd er tegen gewaarschuwd, werden er maatregelen tegen genomen. De kerk mocht dat natuurlijk niet nalaten; want door de ontzettende winzucht, die onder de geestelijkheid heerschte, stelden de voorgangers der gemeente zich zelven gelijk met de woekeraars, die zelfs in de heidenwereld, bij Grieken en Romeinen, veracht werden.

Gaan wij eerst in de Westersche kerk rond, om te zien hoe het met genoemde zonde bij de geestelijkheid gesteld was. Reeds op de Synode te Elvira (305) hooren wij in canon XX bepalen: »Si quis clericorum detectus fuerit usuras accipere, placuit eum degradari et abstineri......" [2]). Ook de eerste Synode te Arles, ongeveer in den zelfden tijd gehouden als die te Elvira, moest eveneens tegen de »foeneratores" onder de clerici te velde trekken [3]). Doch het besluit, toen genomen, schijnt niet in staat te zijn geweest, het kwaad te keeren. Althans op eene andere Synode te Arles, in het midden der 5de eeuw gehouden, moest nogmaals

---

1) Bij Mansi, Tom. II, p. 676.

2) Bij Mansi, Tom. II, p. 9.

3) Conc. Arelatense I, c. XII (bij Mansi, Tom. II, p. 472): »De ministris qui fenerant, placuit eos juxta formam divinitus datam, a communione abstineri".

bepaald worden: »Si quis clericus pecuniam dederit ad usuram aut conductor alienae rei voluerit esse, aut turpis lucri gratia aliquod negotiationis exercuerit, depositus a clero a communione alienus fiat [1]). In denzelfden geest moest ook de eerste Synode te Tours (461) handelen door in canon XIII vast te stellen: »Illud etiam secundum scripturarum auctoritatem, vel patrum constitutionem addendum credidimus, ut ne quis clericus, qui negotiandi studium habere voluerit, usuras accipiat, quia scriptum est: Qui pecuniam suam non dedit ad usuram: et alio loco: in plateis ejus usura et dolus. Manifestum est enim, beatitudinis non posse consequi gloriam, qui a praeceptis divinis deviaverit" [2]). Ook in lateren tijd, in de 6de eeuw, was men nog genoodzaakt maatregelen te beramen tegen die woeker- en geldzucht. De derde Synode te Orleans (538) bepaalt in canon XXVII: »Et clericus a diaconatu et supra pecuniam non commodet ad usuras; nec de praestitis beneficiis quidquam amplius quam datur speret..... Quod si quis adversum statuta venire praesumpserit communione concessa ab ordine regradetur" [3]). En hoe de geestelijkheid er op uit was, uit alle mogelijke dingen geld te slaan, blijkt ons bij het lezen van een paar canones van de derde Synode te Braga (572). Zóó canon II: »Placuit, ut de ordinationibus clericorum episcopi munera nulla accipiant, sed, ut scriptum est, quod gratis donante Deo accipiunt, gratis dent. Et non aliquo pretio gratia Dei et impositio manuum venumdetur" [4]).

---

[1]) Conc. Arelatense II, c. XIV (bij Mansi, Tom. VII, p. 880).

[2]) Bij Mansi, Tom. VII, p. 946 seq.

[3]) Bij Mansi, Tom. IX, p. 18 seq.

[4]) Conc. Bracarense II, c. III, IV, V (bij Mansi, Tom. IX, p. 839, 840). Verg. Conc. Barcinonense (592) c. II (bij Mansi,

Was het in de Africaansche kerk wellicht beter? Jammer, dat wij hier hetzelfde vinden als boven. Bijna Synode op Synode heeft over dit ingewortelde kwaad te klagen, moet er tegen strijden. Naar waarheid zeide dan ook iemand op eene der kerkvergaderingen: »avaritiae cupiditas, quam rerum omnium matrem esse, nemo qui dubitet . . . . ." [1]). Het is onnoodig, hier alle besluiten, die op de verschillende Carthaagsche kerkvergaderingen tegen dit kwaad genomen zijn, uit te schrijven of te vermelden. Ieder, die b.v. Tomus III van het werk van Mansi openslaat, vindt daarin voldoende canones van Carthaagsche Synoden, die ons recht geven tot hetgeen wij boven gezegd hebben. Telkens ontmoet men bepalingen met de uitdrukking »non licet clericis foenerari", of andere, waarin maatregelen genomen zijn tegen de slechte administratie van kerkelijke goederen.

Gaan wij ten slotte naar het Oosten, dan komen wij in de eerste plaats op de Synode te Laodicea (midden der 4de eeuw) en hooren aldaar maatregelen nemen tegen den woekerhandel der geestelijkheid. In canon IV van genoemde Synode toch lezen wij: *περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους καὶ τάς λεγόμενας ἡμιολίας λαμβάνειν* [2]). Nog duidelijker had reeds het Concilie van Nicea (325) over deze woekerzucht bij de geestelijken gesproken. In canon XVII toch wordt gezegd: *'Επειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξυαζόμενοι τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν αἰσχροκέρδειαν διώκοντες ἐπελάθοντο τοῦ θείου γράμματος λέγοντος· τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ καὶ δανειζοντες ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν.....* Waarop natuurlijk het

---

Tom. X, p. 482); Conc. S. Patricii (± 450), c. XXVI (bij Mansi, Tom. VI, p. 518).

1) Bij Mansi, Tom. III, p. 711.

2) Bij Mansi, Tom. II, p. 563.

besluit genomen werd, dat geestelijken, die zich aan zulke dingen schuldig maken, uit hun ambt ontzet zullen worden [1]. En op eene Syrische Synode hooren wij vaststellen: » . . . omnis vir, qui in ministerio ecclesiae nostrae est in aliquo graduum clericatum et usuris et conventionibus utitur, alienus ecclesiae nostrae, ministerioque nostro est et commixtionem nobiscum non habet" [2].

Het ligt in den aard der zaak, dat met deze geldzucht dikwijls oneerlijke praktijken gepaard gingen. Niet altijd zag men kans, langs eerlijken weg het doel te bereiken; niet altijd werd de dorst naar goud of zilver even spoedig gelescht. Alsdan werd de toevlucht genomen tot oneerlijke handelingen. Men wist zich te verzadigen met onrechtmatig verkregen goed; ja, de heeren ontzagen zich niet, de hand te slaan aan de bezittingen der kerk. Tal van bepalingen doen ons dit zien. Zoo luidt b.v. canon LII van de »Statuta Complutensia": »Episcopus si vendiderit rem ecclesiae, ex quo non fiat augmentum ecclesiae, deponatur" [3]. Op de Synode van Valencia (524) vernemen wij: »Hoc etiam placuit, ut episcopo, ab hoc saeculo, jubente Domino, accersito, clerici ab omni omnino supellectili, vel quaecumque sint in domo ecclesiae vel episcopi, in libris, speciebus utensilibus, vasculis, frugibus, gregibus, animalibus, vel omni omnino re rapaces manus abstineant et nihil latronum more diripiant . . . . . ." [4]. Als een maatregel tegen oneerlijke

---

1) Bij Mansi, Tom. II, p. 676.

2) Syn. Syriaca in latinam linguam translata, c. VI (bij Mansi, Tom. III, p. 1169).

3) Bij Mansi, Tom. IV, p. 535.

4) Conc. Valentinum, c. II (bij Mansi, Tom. VIII, p. 620).

handelingen beschouwen wij ook een besluit als dat van de derde Synode van Orleans (538), waarin bepaald wordt: »abbatibus, presbyteris, ceterisque ministris, de rebus ecclesiasticis, vel sacro ministerio, alienare vel obligare absque permissu et subscriptione episcopi sui nil liceat" [1]).

In het Oosten doet de Synode te Ancyra (314) ons zien, dat de presbyters zich weleens veroorloofden, de goederen der kerk te verkoopen zonder medewerken der bisschoppen, of liefst wanneer de bisschopszetel vacant was. In den XVden canon neemt de Synode dan ook dit besluit: *περὶ τῶν διαφερόντων τῷ κυριακῷ, ὅσα ἐπισκόπου μὴ ὄντος πρεσβύτεροι ἐπώλησαν, ἀνακαλεῖσθαι τὸ κυριακὸν, ἐν δὲ τῇ κρίσει τοῦ ἐπισκόπου εἶναι, εἴπερ προσήκει ἀπολαβεῖν τὴν τιμὴν εἴτε καὶ μὴ, διὰ τὸ πολλάκις τὴν ἔισοδον τῶν πεπραμένων ἀποδεδωκέναι αὐτοῖς τούτοις πλείονα τὴν τιμὴν* [2]).

Wij gaan naar Constantinopel. Aldaar wordt in het jaar 400 eene kerkvergadering gehouden, op welke een Antonius, bisschop van Ephese, van verschillende misdaden beschuldigd wordt. Onder die beschuldigingen wordt b.v. opgenoemd: »quod sumptum de ingressu baptisterii marmor in suo balneo posuit. Quod ecclesiae plures columnas jacentes intra suum erexit triclinium. Quod praedia relicta ecclesiae a Basilissa, imperatoris Juliani matre vendidit, sibique detinuit pretium" [3]). De opgesomde beschuldigingen pleiten waarlijk niet voor de eerlijkheid van Antonius. En dergelijke zaken waren niet zeldzaam. Ook tegen zekeren Ibas werden dergelijke beschulgingen ingebracht op de Synode te Chalcedon (451) [4]). Er

---

[1]) Conc. Aurelianense III, c. XXIII (bij Mansi, Tom IX, p. 18).

[2]) Bij Mansi, Tom. II, p. 517.

[3]) Bij Mansi, Tom. III, p. 992.

[4]) Conc. Chalcedonense, actio X (bij Mansi, Tom. VII, p. 222).

waren dus redenen genoeg, de besluiten te nemen, die in canon XXII en XXVI vervat zijn [1]).

Onze achting voor de geestelijken verbetert er niet door, wanneer wij zien, dat velen het niet beneden zich achtten, door geld eene bisschopsplaats te verkrijgen. Mag nu ook al het woord simonie eerst ten tijde van Gregorius Magnus algemeen in gebruik zijn gekomen, de zaak zelve, die door het woord wordt aangeduid, is beslist veel ouder. Op de Synode te Sardica (347) toch wordt er van gesproken, dat sommigen zich door geld lieten omkoopen, om dezen of genen als bisschop te kiezen. Dergelijke handelingen worden door de vergadering wel sterk afgekeurd en eene zeer strenge straf bepaald tegen hen, die zich lieten omkoopen, doch het feit wordt daardoor niet weggenomen [2]). Ook het Concilie van Chalcedon (451) moest tegen dit kwaad strijden. Genoemde kerkvergadering toch zag zich genoodzaakt, maatregelen te nemen tegen iederen bisschop, die zich door geld er toe had laten brengen, eenen anderen te wijden. Ook hij, die de omkooping bedreven had, zou gestraft worden, terwijl zulk eene gekochte wijding ongeldig verklaard werd [3]). Op hetzelfde Concilie, in de laatste of 16de zitting, verklaarde Eusebius van Ancyra, dat hij indertijd de voldoening eener schuld op zich genomen had, die ontstaan was uit de wijding van een zijner voorvaderen te Constantinopel. Een priester uit laatstgenoemde stad mocht nu al antwoorden, dat de geldstortingen voor de priesterwijding afgeschaft waren, het feit, door Eusebius genoemd, blijft toch bestaan. En nog

---

[1]) Bij Mansi, Tom. VII, p. 367.

[2]) Conc. Sardicense, c. II (bij Mansi, Tom. III, p. 8).

[3]) Conc. Chalcedonense, c. II (bij Mansi, Tom. VIII, p. 374).

eenige jaren daarna moest eene kerkvergadering te Constantinopel verbieden, dat de priesterwijding voor geld zou geschieden. Zij deed dat op grond der woorden uit het evangelie van Mattheus, cap. X, vers 8: δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε [1]).

In het Westen schijnt het op dit gebied niet beter te zijn gegaan. Op de tweede Synode van Orleans (533) hooren wij althans handelen tegen gevallen van simonie. Aldaar toch werd bepaald: »Ne quis episcopus de quibuslibet causis, vel episcoporum ordinationibus, ceterorumque clericorum, aliquid praesumat accipere; quia sacerdotem nefas est cupiditatis venalitate corrumpi" [2]). Ook op de eerste Synode te Auvergne (535) waarschuwt men nog tegen simonie. In canon II toch van genoemde Synode wordt bepaald: »Placuit etiam, ut sacrum quis pontificii honorem, non votis quaerat sed meritis; nec divinum videatur munus rebus comparare, sed moribus; atque eminentissimae dignitatis apicem electione conscendat omnium, non favore paucorum ....." [3]). Om niet meerdere besluiten [4]) aan te halen, citeeren wij nog slechts te slotte canon XXVII van de tweede Synode te Tours (567): »Nullus episcoporum de ordinationibus clericorum praemia praesumat exigere, quia non solum sacrilegum, sed et haereticum est, sicut in dogmatibus ecclesiasticis habetur insertum, ad ordinandum clericum per ambitionem, ad imaginem Simonis magi, pecuniam offerre sacerdoti; quia dicitur: gratis acce-

---

1) Bij Mansi, Tom. VII, p. 911.

2) Conc. Aurelianense II, c. III (bij Mansi, Tom. VIII, p. 836).

3) Bij Mansi, Tom VIII, p. 860.

4) Bijv. Conc. Aurelianense V, c. X (bij Mansi, Tom. IX, p. 131); Conc. Barcinonense II, c. I (bij Mansi, Tom. X, p. 482).

pistis, gratis date. Et cum talis sit qui gratiam Dei a sacerdote aestimat pretio comparari, qualis ille qui vendit, uterque usque ad synodum ab ecclesia segregetur. Cauta est enim in salutem provisio ad effugiendam culpam delicti, aditum deliquendi repellere" [1]).

Ook geestelijken, die zich schuldig maakten aan dronkenschap, schijnen in de periode, die wij behandelen, niet zeldzaam te zijn geweest. Vooral de clerici in Africa schijnen aan dit euvel mank te zijn gegaan; althans de meeste Synoden, op welke de dronkenschap der geestelijken besproken werd, zijn uit de Carthaagsche kerk.

Toch was het reeds op de Synode te Laodicea (320) noodig, het besluit te nemen: *ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικοὺς.... εἰς καπηλεῖον εἰςιέναι* [2]). In het Westen werd de dronkenschap der clerici eveneens op kerkvergaderingen besproken. Zoo werd op de eerste Synode te Tours (460) gezegd: »Sed ut haec valeant observari, fomitem omnium vitiorum oportet abscidi, apostolo praecipiente: nolite inebriari vino, in quo est luxuria. Et quam gravi ebrietas supplicio expietur, idem apostolica manifestat doctrina, inter cetera dicens, neque fornicatores, neque idolis servientes, neque ebriosos regnum Dei possessuros. Si quis vero in omni officio clericali Deo militans ab ebrietate se non abstinuerit, secundum status sui ordinem competens in eum vindicta tribuatur" [3]). Ook op de Synode te Vannes (465) zeggen de verzamelde vaderen: »Ante omnia a clericis vitetur ebrietas, quae omnium vitiorum fomes ac nutrix est..... [4]).

---

1) Bij Mansi, Tom. IX, p. 805.

2) Conc. Laodicenum, c. XXIV (bij Mansi, Tom. II, p. 567). Verg. Canones Apostolici, c. XLII (XLI).

3) Conc. Turonicum I, c. II (bij Mansi, Tom. VII, p. 944).

4) Conc. Veneticum, c. XIII (bij Mansi, Tom. VII, p 954).

Met dezelfde woorden geeft de Synode van Agde (506) hare afkeuring over de dronkenschap bij de geestelijkheid te kennen, terwijl zij bepaalt: ».... Itaque eum, quem ebrium fuisse constiterit, ut ordo patitur, aut triginta dierum spatio a communione statuimus submovendum, aut corporali subdendum supplicio" [1]).

Doch wij noemden ook de Africaansche kerk. Van de besluiten uit de Carthaagsche kerk afkomstig en die ook tegen het drankmisbruik der clerici gericht zijn, citeeren wij canon XL van de »Canones diversorum conciliorun ecclesiae Africanae": »Ut clerici edendi vel bibendi causa tabernas non ingrediantur, nisi peregrinationis necessitate compulsi" [2]). Deze zelfde bepaling wordt ook aangetroffen bij de besluiten van de derde Synode te Carthago (omstreeks het begin der 5de eeuw) [3]) en in de »Statuta concilii Hipponensis" (393) [4]). Het is waar, deze bepalingen zeggen ons niet rechtstreeks, dat de geestelijken zich dikwijls aan dronkenschap schuldig maakten. Doch in ieder geval leeren zij toch, dat de clerici meermalen bezoekers waren van de »taberna". En de bepalingen uit Carthago, met andere van gelijke strekking in verband gebracht, geven ons recht tot het vermoeden, dat de geestelijke heeren in Noord-Africa dikwijls al te trouwe bezoekers der herbergen geweest zijn.

Wij zetten ons onderzoek voort. Na alles, wat wij nu reeds weten van de geestelijken, althans van velen hunner,

---

1) Conc. Agathense, c. XLI (bij Mansi, Tom. VIII, p. 332).

2) Bij Mansi, Tom. III, p. 736.

3) Conc. Carthaginense III, c. XXVII (bij Mansi, Tom III, p. 875).

4) Statuta conc. Hipponensis, c. XXVI (bij Mansi, Tom. III, p. 917).

kan onze sympathie voor hunnen stand niet groot zijn. Het wordt er natuurlijk niet beter op, indien wij daarenboven nog de gruwelijke zonde van ontucht bij hen ontdekken. Uit de Oostersche kerk bezitten wij uit de 4de eeuw een paar getuigen, die ons gevallen van ontucht melden. De Canones van de Synode van Neocaesarea (314) beginnen reeds dadelijk met deze bepaling: *Πρεσβύτερος ἐὰν γήμῃ, τῆς τάξεως αὐτὸν μετατίθεσθαι. Ἐὰν δὲ πορνεύσῃ ἢ μοιχεύσῃ ἐξωθεῖσθαι αὐτὸν τέλεον καὶ ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς μετάνοιαν* [1]). Eenige jaren later werd het oecumenisch Concilie te Nicaea (325) gehouden. Ook daar moest men maatregelen nemen tegen de ontucht onder de geestelijken. In canon III toch wordt gezegd: *ἀπηγόρευσεν καθόλου ἡ μεγάλη σύνοδος μήτε ἐπισκόπῳ μήτε πρεσβυτέρῳ μήτε διακόνῳ μήτε ὅλως τινὶ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ ἐξεῖναι συνείσακτον ἔχειν, πλὴν εἰ μὴ ἄρα μητέρα ἢ ἀδελφὴν ἢ θείαν, ἢ ἃ μόνα πρόσωπα πᾶσαν ὑποψίαν διαπέφευγε* [2]). Deze canon toch verbiedt aan de geestelijken, eene vrouw, die eenig kwaad vermoeden kon verwekken, in zijn huis op te nemen. Wat toch was de zaak?

Reeds vroeg, toen onder de geestelijken de neiging tot het coelibaat opkwam en doordrong, werkten deze zelfde beginselen ook krachtig op het vrouwelijke geslacht. Langen tijd vóórdat er bepaalde nonnenkloosters waren, waren er reeds vrouwelijke asceten, die zich dan onder het toezicht van eenen bisschop of van een anderen geestelijke stelden, ten einde zich des te beter in de godsvrucht te kunnen oefenen. Niet zeldzaam geschiedde het dan, dat dergelijke religieuse vrouwen in het huis van den bisschop of van een presbyter of van een diaken werden opgenomen, met wien zij te zamen leefden,

---

[1]) Conc. Neocaesarense, c. I (bij Mansi, Tom. II, p. 539).

[2]) Bij Mansi, Tom. II, p. 670.

door eenen geestelijken band met hem vereenigd. Doch niet alle naturen waren in staat, te blijven volharden bij zulk eenen louter geestelijken omgang. Menigmaal schijnt de zwakheid des vleesches de overhand over den geest gehad te hebben. Vrouwen, die dus bij eenen geestelijke in huis werden opgenomen, droegen den naam van *συνείσακτοι* of in de Westersche kerk »foeminae subintroductae" of »foeminae extraneae". Om nu allen aanstoot weg te nemen en te zorgen dat de omgang van deze »foeminae extraneae" met den priester niet onkuisch werd, verbood de aangevoerde canon II van Nicea het opnemen van dergelijke vrouwen bij eenen geestelijke [1]). Reeds vroeger, in het jaar 314, was hetzelfde door de Synode te Ancyra verboden. De vaderen, te Ancyra verzameld, zeggen immers in canon XIX: ..... *τὰς μέντοι συνερχομένας παρθένους ὡς ἀδελφὰς ἐκωλύσαμεν* [2]).

In de Westersche kerk was het niet beter. Reeds de Synode te Elvira (305) achtte het noodig, de geestelijken tot hunnen plicht te roepen. Zij bepaalde dan ook: »Placuit ut episcopi, presbyteres et diacones, si in ministerio positi, detecti fuerint quod sint moechati, propter scandalum et propter profanum crimen nec in finem eos communionem accipere debere" [3]) Eenige jaren later werd de Synode te Arles (314) gehouden.

---

[1]) Hefele (Bd. I, S. 345) meent, dat met *συνείσακτοι* niet alleen genoemde religieuse vrouwen bedoeld zijn, maar alle andere, die bij eenen geestelijke in huis woonden, behalve eenige vrouwen, die onmogelijk achterdocht konden verwekken, zooals moeders, zusters, tantes enz. Het komt mij voor, dat wij ons met deze meening moeten vereenigen. Doch hoe dit ook zij, genoemde canon bewijst voldoende, dat er meermalen eene ongeoorloofde betrekking werd aangeknoopt.

[2]) Bij Mansi, Tom. II, p. 520.

[3]) Conc. Eliberitanum, c. XIX (bij Mansi, Tom. II, p. 9).

De geestelijken, aldaar verzameld, verklaarden: »Placuit ut mulierem corruptam clericus non ducat uxorem, vel is qui laicus mulierem corruptam duxerit, non admittatur ad clerum" [1]). Er schijnen dus klachten te zijn geweest, dat enkele geestelijken niet bijzonder nauwkeurig toezagen bij het kiezen van eene vrouw. Sommigen hunner schijnen er niet aan gedacht te hebben, dat het gezag en de waardigheid des mans onnoemelijk veel gesteund kan worden door de vrouw. Ook in het Westen was het den geestelijken niet geoorloofd, vrouwen bij zich in huis te hebben. Zoo lezen wij in de »Statuta Complutensia": »Mulier non habitet cum quoquam de clero, nisi tia, amita et soror" [2]). Op de Synode van Angers (453) werd bepaald: »Familiaritatem extranearum foeminarum noverint esse vitandam. Sed si qui sunt coelibes, non nisi a sororibus, aut amitis suis, aut a matribus consolentur. Quia sicut bonum non est homini solum esse, ita familiares esse clericos foeminis non oportet extraneis, quia frequenter plurimorum ruinas sub hac occasione deflemus...." [3]). Welke »ruinae" hier bedoeld worden, wie begrijpt het niet? Ook op de eerste Synode te Tours (461) werd deze omgang met de »foeminae extraneae" verboden, »quia nullum diabolo locum dari oportet, ne ullum male loquendi vel sentiendi hominibus aditum tribuant; quia frequenter per hanc indecentem occasionem contingit, ut diabolus, qui insidiatur sicut leo in cubili suo, de ruina servorum Dei insultet" [4]). Wij zouden zoo verder kunnen gaan en meer dan ééne vergadering

---

1) Conc. Arelatense, c. XXV (bij Mansi, Tom. II, p. 474).
2) Statuta Complutensia, III (bij Mansi, Tom. IV, p. 531).
3) Conc. Andegavense, c. IV (bij Mansi, Tom. VII, p. 901).
4) Conc. Turonicum I, c. III (bij Mansi, Tom. VII, p. 945).

kunnen opnoemen, waarop die zelfde omgang verboden werd. Doch wij noemen nog slechts de eerste Synode te Auvergne (535), waar in canon XVI gezegd wordt: »Episcopi, presbyteri atque diaconi ita sanctae conscientiae luce resplendeant, ut effugiant probitate actuum maledicorum obloquia, et testimonium in se divinum implere contendat, quod dominus ait: Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videntes vestra bona opera, glorificent patrem vestrum qui in coelis est". En op dezen grond volgt nu het verbod betreffende »foeminae extraneae", dat wij reeds kennen [1]). Hoe diep dit kwaad ingeworteld was, moge nog blijken uit canon X van de tweede Synode te Tours (567) waar gezegd wordt: »de familiaritatibus mulierum licet crebrius sit in canonibus replicatum, attamen necesse est, ut si secta virgulta, quae mala pullulaverant, redeant, rursus fidei falce succidantur, et jam radicitus eruantur. Nullus ergo deinceps clericorum, pro occasione necessitatis, aut causa ordinandae domus, extraneam mulierem in domo sua habere praesumat" [2]).

In de Westersche kerk wordt dus wel moeite gedaan, om de huizen der clerici voor vrouwen te sluiten. Doch de geestelijken wisten toch wel in aanraking te komen met het vrouwelijk geslacht. Canon XX van de Synode te Epaon (517) doet ons niet veel goeds vermoeden. Er werd aldaar namelijk besloten: »Episcopo, presbyteri, et diacono, vel ceteris clericis, horis praeteritis, id est meridianis vel vespertinis, ad feminas prohibemus accessum: quae tamen, si causa fuerit, cum presbyterorum aut clericorum testimonio videantur" [3]).

---

1) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 862.
2) Bij Mansi, Tom. IX, p. 794.
3) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 561.

Waartoe toch moesten de geestelijken zoo laat onnoodige bezoeken aan vrouwen brengen? Mij dunkt, niemand zal hier een antwoord schuldig blijven. En dat verschillende geestelijken in gezelschap van vrouwen niet te vertrouwen waren, blijkt duidelijk genoeg uit canon III van de eerste Synode te Macon (581), alwaar bepaald werd: »Ut nulla mulier in cubiculum episcopi absque duobus presbyteris, aut certe diaconis, ingredi permittatur" [1]).

Ook in de Africaansche kerk werden verschillende kerkvergaderingen voor dezelfde zaak geplaatst, als in het Westen. Zoo werd het te Carthago afgekeurd, dat »foeminae extraneae" verblijf hielden in het huis van eenen bisschop. Op de eerste Carthaagsche Synode (348) stelde Gratis voor: »Et illid praecipue, si videtur vestrae dilectioni, cavendum est, ut pastoris cura, quantum debet et potest regularis providentia, praemoneat, ut nullis liceat, ab affectu abstinentibus carnali, apud extraneas pariter commorari. Occasiones enim amputandae sunt peccatorum et tollendae omnes suspiciones, quibus subtilitas diaboli sub praetextu caritatis et dilectionis, incautas animas vel ignavas irretire consuevit. Nullus igitur, nullaque sanctimoniae et virginitati deserviens, propter blasphemiam ecclesiae, si vobis placet, in una domo cum extraneis penitus commorari debent". Met algemeene stemmen werd dit voorstel aangenomen [2]). In denzelfden geest werd ook op de derde Synode van Carthago (397) besloten, alsmede op meer dan eene kerkvergadering te Hippo en andere Synodes te Carthago [3]). Ook hier, evenals in het

---

1) Bij Mansi, Tom. IX, p. 932.

2) Conc. Carthaginense I, c. III (bij Mansi, Tom. III, p. 146).

3) Bij Mansi, Tom. III, p. 883, 894, 921.

Westen, wisten de clerici de vrouwen zeer goed te bereiken. Doch ook hieraan moest een einde gemaakt worden. Waarom? De juiste reden wordt niet vermeld, doch het vermoeden ligt voor de hand, dat dergelijke bezoeken aanleiding gaven tot schandelijkheden. Onder de »Statuta Concilii Hipponensis" vindt men dan ook het besluit: »Ut episcopi, presbyteri, aut clerici ad viduas vel virgines soli non accedant" [1]). Hetzelfde wordt op het Concilium Africanum (424) besloten in canon V, alwaar wij lezen: »Clerici vel continentes, ad viduas vel virgines, nisi ex jussu vel permissu episcoporum aut presbyterorum non accedant: et non soli faciant, sed cum conclericis, vel cum quibus episcopus aut presbyter jusserit. Nec ipsi episcopi et presbyteri soli habeant accessum ad hujusmodi foeminas, sed ubi aut clerici praesentes sint, aut graves aliqui Christiani" [2]).

Wij hebben dan getracht, kennis te maken met de geestelijkheid der oude Christenen. Daartoe hebben wij beproefd, ons eenig denkbeeld te vormen van het leven der clerici, voor zoover de verschillende Synoden ons daartoe in staat stelden. Of die kennismaking eenen gunstigen indruk bij ons achterlaat? Ieder, die de genoemde feiten leest en overweegt, oordeele zelf.

---

[1]) Statuta Hipponensia, c. XXVI (bij Mansi, Tom. III, p. 895).

[2]) Bij Mansi, Tom. IV, p. 483.

TWEEDE AFDEELING.

Middelen ter bevordering van het godsdienstig-zedelijk leven.

---

§ 1. Ascetisme.

Heeft de christelijke maatschappij der zes eerste eeuwen niet den gewenschten indruk op ons gemaakt, wij mogen toch niet vergeten, dat er in verschillende kringen te allen tijde maatregelen genomen werden ter verbetering van het godsdienstig-zedelijk leven. Zijn die pogingen ook al in eene gansch verkeerde, onevangelische richting geleid, het beginsel, waaruit zij voortkwamen, is niet af te keuren. Waren toch velen met de wereld gelijkvormig geworden, was bij velen de geest van Christus uitgebluscht, anderen daarentegen trachtten lichten te zijn in de duisternis. Was het leven van velen beslist onheilig to noemen, anderen jaagden naar meerdere heiligheid en volmaking, oefenden zich in vroomheid.

Deze oefeningen in heiligheid waren van verschillenden aard. De een meende dit het best te kunnen doen, door op bepaalde tijden te vasten. Natuurlijk gingen bijzonder vrome menschen voortdurend een stap verder, want hunne oefeningen moesten toch weder beter zijn, dan die van minder vrome broeders en zusters. Anderen bepaalden zich bij de onthouding van sommige spijzen, b.v. van vleeschspijzen. Elders lezen wij weder van vrouwen, die, tegen de gewoonte in, zich

van manskleederen bedienden, meenende daardoor gerechtvaardigd te worden. Ook werden er vrouwen gevonden, die in het afsnijden der haren een teeken van bijzondere vroomheid zagen [1]).

Hoewel de kerk het ascetisme in bescherming nam, was zij toch niet gunstig gestemd voor die uitersten op het gebied der onthouding. Op de Synode te Elvira (305) hooren wij dan ook tegen overdrijving waarschuwen. In haren XXVIsten canon bepaalt genoemde Synode: »Errorem placuit corrigi, ut omni sabbati die jejuniorum superpositiones celebremus" [2]). Ook elders wordt in denzelfden geest gehandeld. Zoo bepaalt de Synode van Saragossa (381) in den IIden canon: »Ne quis jejunet die dominica, causa temporis aut persuasionis aut superstitionis" [3]). Op de vierde Synode van Carthago (398) wordt in canon LXIV zelfs gezegd: »Qui dominico die studiose jejunat, non credatur catholicus", en onder de »Canones Africani in diversis conciliis editi, quorum incerti sunt anni" vindt men ook deze bepaling: »Ut ante Pentecosten nullus audeat jejunare" [4]).

Aan toenemend overdreven ascetisme onder de geestelijken

---

[1]) Brief van de Synode te Gangra aan de geestelijken in Armenië (bij Mansi, Tom. II, p. 1097).

[2]) Bij Mansi, Tom. II, 10. Het moet toegestemd worden, dat de geciteerde canon eenigszins onduidelijk is. Hij zou ook kunnen beteekenen, dat er juist »die sabbati" bijzonder gevast moest worden. Toch geloof ik, dat het woordje »ut" hier te kennen geeft, waarin de dwaling bestaat, zoodat extra vasten op den bepaalden dag niet mocht geschieden. Hiermede komt dan overeen een besluit van canon LXVI (LXV) van de Canones Apostolici.

[3]) Bij Mansi, Tom. III, p. 634.

[4]) Bij Mansi, Tom. IV, p. 440.

wordt ook op de Synode te Ancyra (314) geen voet gegeven, wanneer zij bepaalt: *τοὺς ἐν κλήρῳ πρεβυτέρους ἢ διακόνους ὄντας, καὶ ἀπεχομένους κρεῶν ἔδοξεν ἐφάπτεσθαι, καὶ οὕτως, εἰ βούλοιντο κρατεῖν ἑαυτῶν, εἰ δὲ βδελύσσοιντο, ὡς μηδὲ τὰ μετὰ κρεῶν βαλλόμενα λάχανα ἐσθίειν, καὶ εἰ μὴ ὑπείκοιεν τῷ κανόνι, πεπαῦσθαι αὐτοὺς τῆς τάξεως* [1]). Niet anders handelt de Synode te Gangra (362) in haren II^den^ canon: *Εἴ τις ἐσθίοντα κρέα χωρὶς αἵματος, καὶ εἰδωλοθύτου, καὶ πνικτοῦ μετ' εὐλαβείας καὶ πίστεως κατακρίνοι, ὡς ἂν διὰ τὸ μεταλαμβάνειν ἐλπίδα μὴ ἔχοντα, ἀνάθεμα ἔστω* [2]). Eenen zelfden strijd voert de tweede Synode van Braga (563), waar zij in canon XIV zegt: »Si quis immundos putat cibos carnium, quos Deus in usus hominum dedit; et non propter afflictionem corporis, sed quasi immunditiam putans, ita abstineat ab eis, ut nec olera cocta cum carnibus prægustet, sicut Manichaeus et Priscillianus dixerunt, anathema sit" [3]).

Tegen eene bijzondere soort van ascese waarschuwt het Concilie te Nicea (325). Meermalen toch schijnt het te zijn voorgekomen, dat men zich liet castreeren. Deze heiligheids- of veiligheidsdaad was niet van jonge dagteekening; ieder kent het treurig voorbeeld van den grooten Origenes [4]). Dergelijke gevallen schijnen nu weder te zijn opgemerkt, zoodat het eerste algemeene Concilie besloot: *Εἴ τις ἐν νόσῳ ὑπὸ ἰατρῶν ἐχειρουργήθη, ἢ ὑπὸ βαρβάρων ἐξετμήθη, οὗτος μενέτω ἐν τῷ κλήρῳ, εἰ δέ τις ὑγιαίνων ἑαυτὸν ἐξέτεμε, τοῦτον καὶ ἐν τῷ κλήρῳ, ἐξεταζόμενον πεπαῦσθαι προσήκει, καὶ ἐκ τοῦ δεῦρο μηδένα τῶν τοιούτων χρῆναι προάγεσθαι.....* [5]). Hetzelfde werd op eene

---

1) Conc. Ancyranum, c. XIV (bij Mansi, Tom. II, p. 517).

2) Bij Manci, Tom. II, p. 1101.

3) Bij Mansi, Tom. IX, p. 775. Vergelijk ook canon LI en LIII van de Canones Apostolici.

4) Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, lib. VI, cap. 8.

5) Conc. Nicaenum, c. I (bij Mansi, Tom. II, p. 668).

Syrische Synode gezegd: »omnis vir, qui voluntate propria abscindit se et naturam suae conditionis laedit, hic in ecclesia non admittitur....." [1]). Eveneens toonde ook de Westersche kerk een afkeer te hebben van dit ascetisme en verbiedt het daarom aan de geestelijken. Zoo bij voorbeeld de »Statuta Complutensia", canon I, en op de tweede Synode van Arles (443) canon VII: »Hos qui se carnali vitio repugnare nescientes abscindunt, ad clerum pervenire non posse" [2]).

---

§ 2. Kloosterleven.

De »Acta Conciliorum" leeren ons nog een soort van ascetisme kennen. Velen toch schijnen van meening te zijn geweest, dat de ongehuwde staat een uitmuntend middel was, om zich te oefenen in heiligmaking. Reeds van de eerste tijden af was er onder sommige Christenen een afkeer van het huwelijk. Langzamerhand nam die richting toe, zoodat in de eerste eeuw niet alleen velen ongehuwd bleven, maar ook met bepaalde minachting op den echt neerzagen. Hoewel nu de kerk het echteloos leven volstrekt niet afkeurde, ja het integendeel in bescherming nam, voerde zij toch strijd tegen overdrijving op dit punt. Wilde men niet huwen, goed, de kerk eerbiedigde het; doch zij keurde het af, indien een asceet met minachting neerzag op anderen, die zich eene levensgezellin hadden gekozen. Zoo bepaalde de

---

[1]) Syn. Syriaca, c. IV (bij Mansi, Tom. III, p. 1169).

[2]) Bij Mansi, Tom. IV, p. 531; VII, p. 879. Vergelijk canon XXIII der Canones Apostolici: *εί τις κληρικὸς ὢν ἑαυτόν ἀκρωτηριάσει, καθαιρείσθω, Φονευτὴς γάρ ἐστιν ἑαυτοῦ.*

Synode te Gangra (362): Εἴ τις τὸν γάμον μέμφοιτο ἢ τὴν καθεύδουσαν μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, οὖσαν πιστὴν καὶ εὐλαβῆ, βδελύσσοιτο ἢ μέμφοιτο, ὡς ἂν μὴ δυναμένην εἰς βασιλείαν εἰσελθεῖν, ἀνάθεμα ἔστω [1]). Ook in het Westen, in veel lateren tijd, vindt men dezelfde minachting van het huwelijk, zoodat de tweede Synode te Braga (563) het noodig vond, vast te stellen: »Si quis conjugia humana damnat et procreationem nascentium perhorrescit sicut Manichaeus et Priscillianus dixerunt, anathema sit" [2]).

Desniettemin nam toch het aantal toe van hen, die in de onthouding van het huwelijk een uitnemend middel zagen, om meerdere vroomheid deelachtig te worden. Langzamerhand begonnen zij zich terug te trekken uit het alledaagsche leven. Dergelijke asceten droegen den naam van »continentes of devoti". Evenals de »devotae" ontvingen de »devoti" van den bisschop de zoogenaamde »benidictio poenitentiae" als wijding. Men ging echter zeer omzichtig te werk, daar de »benedictio" niet aan jongelieden werd gegeven. Was een der aanstaande »poenitenten" reeds gehuwd, de »benedictio" werd niet gegeven, dan nadat beide echtelieden voor het altaar gekomen waren en het gebleken was, dat beiden eenstemmig waren in het voornemen. Dit alles bracht nog niet bepaald mede, dat men zich in een klooster moest begeven. Men kon zeer goed een »devotus" zijn en toch nog in eigen huis blijven wonen. Dat dit geschiedde, blijkt duidelijk genoeg uit

---

1) Conc. Gangrense, c. I (bij Mansi, Tom. II, p. 1012).

2) Conc. Bracarense II, c. XI (bij Mansi, Tom. IX, p. 775). Van dezelfde gematigdheid der kerk spreekt ook canon VI van de Canones Apostolici, alwaar bepaald wordt: Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλλέτω προφάσει εὐλαβείας· ἐὰν δὲ ἐκβάλλῃ, ἀφοριζέσθω· ἐπιμένων δέ, καθαιρείσθω.

de Canones. Om slechts één voorbeeld te noemen, in de »Statuta Complutensia", canon LXVI, wordt gesproken van »devoti", die in een eigen huis wonen, doch die slechts eene zuster bij zich mochten hebben [1]).

Aan deze »continentes" of »devoti" sluiten zich de eigenlijke monniken aan. Daar het niet bepaald tot ons onderwerp behoort, gaan wij den oorsprong van het monnikenwezen stilzwijgend voorbij. Hetzij genoeg er op te wijzen, hoe het in het midden der 3de eeuw in Egypte geboren werd. Toch duurde het nog tot in het midden der 4de eeuw, dat Pachamius het eigenlijke kloosterleven invoerde, door verschillende kluizenaars in één gebouw bijeen te brengen en volgens bepaalde regelen te doen samenleven. In het Oosten dan geboren en zich ontwikkelende, werd het monnikenwezen vooral door toedoen van Athanasius naar Rome en daardoor naar het gansche Westen overgebracht. Menigeen, zelfs aanzienlijke vrouwen, werden toen opgewekt, om het vrome en ingetogen leven van Pachomius en anderen na te volgen.

Wanneer wij nu de »Acta Conciliorum" opslaan, om daaruit het monnikenwezen te leeren kennen, dan komen wij tot de ontdekking, dat de monachi reeds vrij spoedig eene invloedrijke macht vormden in kerk en maatschappij. Om slechts een enkel voorbeeld te noemen, de Synode te Constantinopel in het jaar 536 was bijna uitsluitend belegd door den invloed der monniken [2]). En zij, die op genoemde Synode eene hoofdrol speelden, waren wederom de monniken. Het was echter een invloed, dien zij niet altijd op de meest eervolle wijze, door hunne uitmuntende hoedanigheden hadden verkregen. Integen-

1) Bij Mansi, Tom. IV, p. 536.
2) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 874.

deel, veeleer stonden zij er voor bekend, dat zij aanmatigend en woelziek waren. Daar zij hun ontstaan en hunne opkomst te danken hadden aan de zucht om de wereld te ontvlieden, waren de latere bewoners der verschillende kloosters volstrekt niet bang, zich in die wereld te vertoonen, aldaar invloed uit te oefenen en hunne stoffelijke belangen te bevorderen. Niet onder ieder monnikskleed klopte een waarachtig vroom hart. Zoo werd op het Concilie te Chalcedon (451) gezegd: *Οἱ ἀληθῶς καὶ εἰλικρινῶς τὸν μονήρη μετιόντες βίον, τῆς προσηκούσης ἀξιούσθωσαν τιμῆς· ἐπειδὴ δέ τινες τῷ μοναχικῷ κεχρημένοι προσχήματί τάς τε ἐκκλησίας καὶ τὰ πολιτικὰ διαταράττουσι πράγματα, περιϊόντες ἀδιαφόρως ἐν ταῖς πόλεσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μοναστήρια ἑαυτοῖς συνιστᾶν ἐπιτηδεύοντες· ἔδοξε μηδένα μηδαμοῦ οἰκοδομεῖν μηδὲ συνιστᾶν μοναστήριον ἢ εὐκτήριον οἶκον παρὰ γνώμην τοῦ τῆς πολέως ἐπισκόπου* .... Op dezelfde vergadering hooren wij ook spreken over eenige monniken, die zonder machtiging van hunnen bisschop naar Constantinopel gegaan waren, aldaar *ταραχὰς ἐμποιοῦντες καὶ θορυβοῦντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ἀνατρέπουσί τε ὄικους τινῶν* [1]). Het is waarlijk geen bijzonder loflijk getuigenis, dat wij hier te Chalcedon van de monniken te hooren krijgen.

Ook in het Westen en in Africa schijnen zij aan dezelfde kwaal te hebben geleden. Wij zullen niet alle mogelijke besluiten der verschillende Synoden opnoemen, waaruit dat blijkt. Het zij genoeg er aan te herinneren, hoe op de eerste Synode van Orleans (511) gesproken wordt van monniken, die »ambitionis et vanitatis impulsu" hunne kloosters verlaten [2]).

---

[1]) Conc. Chalcedonense, c. IV en XXIII (bij Mansi, Tom. VII, p. 360 en 368).

[2]) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 355. Vergelijk Conc. Veneticum,

Nog op eene andere wijze zochten zij hunne macht te vergrooten. Aanvankelijk toch waren de monniken leeken en geen geestelijken. Zij stonden dan ook onder de leiding der kerk. Langzamerhand bleek het, dat zij daar niet tevreden-mede waren, en begeerden zij ook de priesterwijding. In het begin vond dit natuurlijk tegenstand bij de kerk, doch later kwam er eenige toenadering. Hoe dit proces verloopen is, behoort niet hier uiteengezet te worden. Alleen wijzen wij er op, dat wij ook in de Canones der Conciliën sporen van dien strijd vinden. Zoo zegt het Concilie te Chalcedon (451), dat de monniken zich niet met kerkelijke of wereldlijke aangelegenheden zouden bemoeien, *μήτε δὲ ἐκκλησιαστικοῖς μήτε βιωτικοῖς παρενοχλεῖν πράγμασιν ἢ ἐπικοινωνεῖν* [1]). In het Westen is het nog duidelijker op te merken. De op de Synode te Tarragona (517) verzamelde vaderen zeggen: »Monachis a monasterio foras egredientes, ne aliquod ministerium ecclesiasticum praesumant, agere prohibemus, nisi forte cum abbatis imperio" [2]).

Het spreekt van zelf, dat eene instelling, die voortgekomen was uit het streven naar verbetering van het godsdienstig-zedelijk leven, aan de kerk ten goede had kunnen komen. Doch zoodra zich dergelijke pogingen, als wij zooeven opmerkten, onder de monniken vertoonden, moest die zelfde kerk er wel voor waken, dat zij niet door het monnikenwezen ondermijnd werd. Vandaar, dat wij talrijke bepalingen vinden, die de uitbreiding en vermeerdering van kloosters

---

c. VII (bij Mansi, Tom. VII, p. 955); Conc. Taraconense, c. XI (bij Mansi, Tom. VIII, p. 543); Conc. Carthaginense (bij Mansi, Tom VIII, p. 649) en elders.

[1]) Conc. Chalcedonense, c. IV (bij Mansi, Tom. VII, p. 360).

[2]) Conc. Tarraconense, c. XI (bij Mansi, Tom. VIII, p. 543).

trachtten tegen te gaan en de woelzucht en heerschzucht der monniken beproefden te beteugelen. Om een paar van die bepalingen te noemen, herinneren wij bij voorbeeld aan den reeds genoemden IV^den canon van het Concilie te Chalcedon (451), alwaar de verzamelde vaderen bepaalden, dat er buiten het medeweten van den bisschop geen nieuwe kloosters meer mochten gebouwd worden; dat de monniken onderworpen zouden zijn aan de bisschoppen van de plaats, waar het klooster stond; dat zij (de monniken) zich alleen bezig zouden houden met vasten en bidden, enz. [1]). Een dergelijk besluit werd ook in de 6de eeuw in Gallië genomen. Op de Synode te Epaon (517) namelijk werd besloten: »Cellas novas aut congregatiunculas monachorum absque episcopi notitia prohibemus institui" [2]).

---

1) Bij Mansi, Tom. VII, p. 359.

2) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 560. Overigens hadden de kloosters een vrij zelfstandig bestaan. Was ook al de abt aan den bischop onderworpen, toch had deze weinig invloed op den gang van zaken. Zoo mocht hij slechts met toestemming van den abt eenigen uit de kloosterlingen tot priesters wijden. Noch over de keuze van eenen abt, noch over de kloostergoederen had de bisschop iets te zeggen. Wat de keuze van eenen abt betreft, deze was aan de monniken overgelaten. Slechts in het uiterste geval, bij onderlinge verdeeldheid der kloosterlingen, kon de bisschop zich met de keuze bemoeien. En wat de kloostergoederen betreft, daarvan mocht alleen door den abt niets ontvreemd worden zonder voorkennis van den bisschop. De kerk oefende dus eigenlijk slechts contrôle uit op de kloosters; zij had geen recht, ingrijpende maatregelen te nemen. Wel zochten, zooals te begrijpen is, de bisschoppen de geringe macht, die hun gegeven was, te verruimen, doch aan den anderen kant waren de kloosters er op bedacht, den invloed der bisschoppen te keeren. Meermalen veroorzaakte deze strijd groote onaangenaamheden. Men denke slechts aan de twisten tusschen Faustus, abt van het

Wanneer wij bij de Conciliën inlichtingen gaan vragen naar het zedelijk gehalte der monniken, dan geven zij ons slechts indirecte antwoorden. Toch verstaan wij genoeg, zoodat wij begrijpen, dat de kloosterlingen zich ook op dit gebied niet altijd even rein hielden. Wanneer toch deze mannen, die beweerden door hoogere beginselen gedreven te worden, om zich aan de wereld te onttrekken, nooit diep gevallen waren, zich nooit aan ontucht en onkuischheid hadden schuldig gemaakt, dan ware het gansch en al overbodig geweest, maatregelen te nemen, die deze zonden trachtten te bestrijden. Het zou toch nooit in de gedachten van de verzamelde vaderen zijn opgekomen, dat punt te bespreken, indien er geen aanleiding, geen reden toe geweest was. En nu vinden wij juist een aantal canones, waarin bepalingen gemaakt zijn, die enkel en alleen moesten dienen om de ontucht der monniken te bestrijden. Tot staving van dit gezegde noemen wij een paar besluiten van conciliën uit de Westersche kerk. Canon X van de Synode onder Patricius (546) gehouden, bijvoorbeeld bepaalt: »Monachus et virgo, unus ab hinc et alia ab aliunde in hospitio non commaneant nec in uno curru a villa in villam, nec assidue invicem confabulationem exerceant" [1]). In canon XXXVIII van de Synode te Epaon (517) lezen wij

---

monasterium Lirinense, en den bisschop van Frejus, bijgelegd op de Synode te Arles; alsmede aan den strijd tusschen het Africaansche klooster van den abt Petrus en den bisschop Liberatus, welke twist behandeld is op eene Kerkvergadering te Carthago (535). Zie over een en ander Conc. Arelatense III (± 455) (bij Mansi, Tom. VII, p. 907); Conc. Agathense (506), c. XXVII (bij Mansi, Tom. VIII, p. 329); Conc. Ilerdense (523), c. III (bij Mansi, Tom. VIII, p. 612); Conc. Carthaginense (534) (bij Mansi, Tom. VIII, p. 841).

[1]) Bij Mansi, Tom. VI, p. 516.

het volgende: »Monasteria puellarum non nisi probatae vitae et aetatis provectae, ad quascumque earum necessitates vel ministrationes permittantur intrare. Ad faciendas vero missas qui ingressi fuerint, statim exacto ministerio regredi festinabunt. Alias autem nec clericus nec monachus juvenis, ullum ad puellarum congregationem habebit accessum, nisi hoc aut paterna aut germana necessitudo probetur admittere" [1]). En de tweede Synode van Tours (567) besloot: »Ut mulier intra septa monasterii nullatenus introire permittatur. Si abbas in hac parte, aut praepositus negligens apparuerit, qui eam viderit et non statim ejecerit, excommunicetur" [2]). Ook de Synode van Auxerre (578) nam een dergelijk besluit in den XXVIsten canon: »Quod si abbas quis mulierem in monasterio suo ingredi permiserit, aut festivitates aliquas ibi spectare praeceperit, tribus mensibus in alio monasterio retrudatur pane et aqua contentus" [3]).

Wanneer wij nu door deze en dergelijke bepalingen geen hoog denkbeeld verkrijgen van de zedelijkheid der monniken, dan behoeven wij ook niet lang naar de redenen van dat lage gehalte te zoeken. Waren allen met den rechten geest bezield geweest, zooals eenmaal een Pachomius, voorzeker dergelijke zonden zouden wij niet opgemerkt hebben. Doch hier schuilt juist de oorzaak. Niet allen toch werden door de ware begeerte naar hooger godsdienstig zedelijk leven naar de kloostercel gedreven. Allerlei andere drijfveeren deden velen hunne toevlucht zoeken in de cel. Nu eens was het een voortvluchtige, die er den aardschen rechter trachtte te

---

1) Bij Mansi, Tom. VIII, p. 563.

2) Conc. Turonicum II, c. XVI (bij Mansi, Tom. IX, p. 796).

3) Bij Mansi, Tom. IX, p. 914.

ontwijken, dan weder een slaaf, die er vrij hoopte te zijn van de zware diensten bij zijnen meester. En zoo doende kon het geschieden, dat er lieden waren, »qui se fingunt habitu et nomine monachos esse et non sunt" [1]). Tegen dergelijke misbruiken hooren wij dan ook waarschuwen. Een der »Fragmenta conciliorum Toletanorum" bepaalt: »Si aliquis incognitus monasterium ingredi voluerit, ante triennium monachi habitus non praestetur. Et si intra tres annos, aut servus, aut libertus aut colonus quaeratur a domino suo, reddatur ei cum omnibus quae attulit, fide tamen accepta de impunitate. Si autem intra tres annos requisitus non fuerit, postea quaeri non potest, nisi sit tam longe, quod inveniri non possit: sed tantum ea quae in monasterium adduxit dominus servi recipiat" [2]). Ook het Concilie van Chalcedon (451) verbood, dat een slaaf buiten weten van zijn meester in een klooster zou worden opgenomen [3]). Ieder zal evenwel erkennen, dat zulke bepalingen niet in staat waren allen uit de kloosters te houden, die daar uit eigenbelang heengedreven werden.

Hebben wij tot dusverre slechts de meest ongunstige zijde van het kloosterleven bezien, wij mogen geenszins vergeten, dat niet allen minder braaf waren. De billijkheid eischt, te erkennen, dat menig vroom gemoed, menige heilbegeerige ziel ruste vond binnen de muren des kloosters. Wanneer bijvoorbeeld op het Concilie van Chalcedon een brief van kloosterlingen wordt voorgelezen, waarin zij betuigen, dat zij alles, wat de wereld hun bood, vrijwillig vaarwel hebben

---

1) Ex concilio Toletano, cap. V (bij Mansi, Tom. III, p. 1012).

2) Bij Mansi, Tom. III, p. 1012.

3) Conc. Chalcedonense, c. IV (bij Mansi, Tom. VII, p. 360).

gezegd, en dat velen hunner reeds een dertig jaar in het klooster doorbrengen, dan gevoelen wij het, hoe voor menigeen het klooster een ware oefenschool was in vroomheid en deugd [1]). Kloosters, waar een streng ascetische geest heerschte, kunnen dan ook inderdaad eene strafplaats geweest zijn voor sommige clerici, die zich minder door regelen van tucht lieten binden. Het schijnt toch dat geestelijken, zij het dan ook bij uitzondering, tot straf naar het een of ander klooster gezonden werden [2]).

De neiging tot ascetisme had zich ook een weg weten te banen tot het meer weeke gemoed van het vrouwelijk geslacht. Behalve met monniken, brengen de Canones van verschillende Synoden ons ook in kennis met nonnen. Wij hebben er reeds melding van gemaakt [3]), hoe ascetisch gezinde vrouwen zich dikwerf aansloten bij geestelijken, om zich onder hunne leiding des te beter in de godsvrucht te kunnen oefenen. Doch er waren ook vrouwen, die in hare eigene huizen bleven wonen, ook al wilden zij eene meer rigoristische levenswijze volgen. Toch vinden wij in de Africaansche kerk reeds vrij vroeg gesproken van nonnenkloosters. In de »Canones diversorum conciliorum ecclesiae Africanae", canon XLIV, wordt bepaald: »Ut virigines sacrae, cum parentibus a quibus custodiebantur, privatae fuerint episcopi vel presbyteri, ubi episcopus absens est, providentia gravioribus foeminis commendentur, ut simul habitantes invicem se custodiant, ne pasim vagando, ecclesiae laedant existimationem" [4]). Het

---

1) Bij Mansi, Tom. VI, p. 862, 863.

2) Conc. Narbonense (589), c. VI (bij Mansi, Tom. IX, p. 1016).

3) Zie boven, blz. 91.

4) Bij Mansi, Tom. VI, p. 735.

is waar, hier worden nonnenkloosters nog niet bepaald genoemd, maar toch wordt de zaak gemeld, en in eenen bijna gelijkluidenden canon van eene Carthaagsche Synode vindt men ook de benaming »monasteria virginum" [1]). Na dien tijd wordt herhaaldelijk van vrouwenkloosters gesproken.

Volgens den geest des tijds meenden ook deze vrouwen, dat de ongehuwde staat een eerst vereischte was, om godzalig te kunnen leven; alleen in dien staat, zoo oordeelden zij, kon men zich naar behooren aan God en zijnen dienst wijden. Vandaar, dat zij den naam dragen van »Virgines Deo dicatae", »virgines quae se Deo dicaverint", »virgines", »puellae quae se Deo voverunt", of eindelijk enkel »puellae". Van zulke maagden heette het, dat zij een »matrimonium coeleste" hadden aangegaan [2]). Doch niet alleen meisjes verbonden er zich toe, nooit te huwen; er waren ook weduwen, die, na den dood van haren man, zich voornamen nooit meer »nuptias terrenas" aan te gaan, en die daarvoor eene belofte aflegden. Van zulke vrouwen zeide men, dat zij afstand gedaan hadden van de »vestes laicales". En na dan de belofte »viduitatis servandae" te hebben afgelegd, werden zij door den bisschop begiftigd met de »vestes viduales" [3]).

Doch ook hier was het niet alles goud, dat er blonk; ook bij sommige vrouwen, die de belofte van kuischheid afgelegd hadden, heerschte menigmaal het vleesch over den

---

[1]) Conc. Carthaginense III, (379), c. XXXIII (bij Mansi, Tom. III, p. 885).

[2]) Syn. Romanorum, c. II (bij Mansi, Tom. III, p. 1134).

[3]) Conc. Carthaginense IV (398), c. CIV (bij Mansi, Tom. III, p. 959); Conc. Arausicanum (441), c. XXVII (bij Mansi, Tom. VI, p. 440); Conc. Arelatense (452), c. XLVI (bij Mansi, Tom. VII, p. 884) enz. enz.

geest. Wel werd de belofte gedaan, doch helaas er was geen kracht om haar na te komen. Ook hier had dus de kerk een ernstigen strijd te strijden. Zoo werd op eene Synode te Carthago (398) in canon CIV bepaald: »Ut si quae viduae.... se devoverint domino et veste laicale abjecta, sub testimonio episcopi et ecclesia religioso habitu apparuerint, postea vero ad nuptias saeculares transierint, secundum apostolum damnationem habebunt, quoniam fidem castitatis, quam domino voverunt, irritam facere ausae sunt. Nam si adulterae conjuges reatu sunt viris suis obnoxiae, quanto magis viduae, quae religiositatem mutaverunt, crimine adulterii notabuntur, si devotionem, quam Deo sponte, non coactae obtulerunt, libidinosa corruperint voluptate atque ad secundas nuptias transitum fecerint?...." [1]. Ook de »puellae quae se devoverint" hielden zich niet altijd aan de afgelegde belofte; menigmaal schijnen zij berouw van haar voornemen te hebben gekregen, zoodat zij de begeerte om een huwelijk te sluiten niet konden weerstaan [2]. Wanneer dan zulk een huwelijk op de kerkvergaderingen besproken werd, gebruikten de vaderen niet de meest lieflijke benamingen, om de overtredingen eener ontrouwe maagd aan te duiden. Zoodanige namen waren »furtivae nuptiae" of »furtum" [3]; ja men vindt zelfs den naam van »adulterium" [4]. In het Oosten schijnen dergelijke gevallen te zijn voorgekomen. De Synode te Ancyra (314) althans spreekt ook van meisjes, die de

---

1) Bij Mansi, Tom. III, p. 959.

2) Zie b.v. Conc. Eliberitanum, c. XIII (bij Mansi, Tom. II, p. 8); Conc. Toletanum I, c. XVI (bij Mansi, Tom. III, p. 1001, seq.).

3) Syn. Romanorum (402), c. I en II (bij Mansi, Tom. III, p. 1134).

4) Conc. S. Patricii (456), c XVII (bij Mansi, Tom. VI, p. 517).

belofte om ongehuwd te blijven hebben afgelegd, doch niet aan het voornemen getrouw zijn gebleven. De vergadering bepaalt, dat zulke vrouwen met »bigami" zullen gelijk gesteld worden [1]).

Doch niet alleen dat zij hare beloften verbraken, om een eerbaar huwelijk te kunnen aangaan, de »virgines" schijnen meermalen dienaressen te zijn geweest van wellusten en zich, evenals de monniken en clerici, dikwijls bezondigd te hebben aan ontucht. Verwonderen kan ons dat niet zoozeer. Niet alle meisjes of vrouwen werden door een hooger zedelijk-godsdienstig beginsel naar het klooster gedreven. Dikwijls kwamen er allerlei bijredenen in het spel; soms werd men zelfs door de ouders gedwongen [2]). En waar nu de waarachtige begeerte naar meerdere heiligheid ontbrak, daar is het niet te verwonderen, dat men bezweek voor den aandrang des vleesches. Vooral besluiten uit de Westersche kerk leeren ons genoemde zonden der nonnen kennen. Zoo hooren wij op de eerste Synode te Toledo (400) de volgende bepaling maken: »Item neque puella Dei aut familiaritatem habeat cum confessore, aut cum quolibet laico, sibi sanguinis alieni: aut convivia sola adeat, nisi ubi sit seniorum frequentia, aut honestorum, aut viduarum honestarumque.... Cum lectoribus autem in ipsorum domibus non admittendas penitus, nec videndas, nisi forte consanguinea soror sit, vel uterina" [3]). Waartoe dient nu zulk een fijn uitgewerkt besluit anders, dan om de »virgines" uit alle gezelschappen te weren, waar

---

1) Conc. Ancyranum, c. XXXI (bij Mansi, Tom..II, p. 519).

2) Conc. Matisconense I, c. XII (bij Mansi, Tom. IX, p. 934); Conc. Milevitanum, c. XXVI (bij Mansi, Tom. IV, p. 334).

3) Conc. Toletauum I, c. VI (bij Mansi, Tom. III, p. 999).

zij in aanraking konden komen met personen, die eenigen nadeeligen invloed op het weeke gemoed zouden kunnen uitoefenen? Doch wanneer waren zulke bepalingen noodig? Wanneer alleen kon het in de gedachten der vaderen opkomen, zulke maatregelen te nemen? Dan toch alleen, wanneer het reeds gebleken was, dat ook die »puellae" of »virgines" konden ontvlamd worden door een onheilig liefdevuur. Dezelfde Synode van Toledo spreekt ook van »devotae peccantes". Zulke »devotae peccantes" werden van de kerkelijke gemeenschap uitgesloten, zoolang zij voortgingen met zondigen. Waarin die zonde bestond, is niet onduidelijk. In denzelfden canon evenwel wordt ook van den »corruptor" gesproken. Wij hebben dus ook hier weder aan ontucht te denken, niet aan het verbreken der gelofte door het sluiten van een eerbaar huwelijk. Dit laatste geval toch wordt in het tweede gedeelte van den canon behandeld [1]). In lateren tijd komen wij op de kerkvergadering te Agde (506). Aldaar hooren wij vaststellen: »Monasteria puellarum longius a monasteriis monachorum, aut propter insidias diaboli, aut propter oblocutiones hominum, collocentur" [2]). Welke zijn die »insidiae diaboli"? Het zal wel onnoodig zijn, hiervan eene uitlegging te geven. Op de eerste Synode te Macon (581) hooren wij besluiten: »Ut nullus episcopus, presbyter, diaconus, clericus, vel quicumque saecularis, in monasteriis puellarum, nisi probatae vitae et aetatis provectae, praeter utilitatem aut quamcumque reparationem monasterii, ad quascumque earum necessitates habitare, aut secretas collocutiones habere praesumant..... [3]). Wat zou toch wel

---

[1]) Conc. Toletanum I, c. XVI (bij Mansi, Tom. III, p. 1001).
[2]) Conc. Agathense, c. XXVIII (bij Mansi, Tom. VIII, p. 329).
[3]) Con. Matisconense I, c. II (bij Mansi, Tom. IX, p. 932).

aanleiding tot dit besluit gegeven hebben? Misschien weder die »insidiae diaboli"? Het vermoeden ligt ons bij, dat er in die »monasteria puellarum" weleens ongeoorloofde dingen voorvielen.

Trachtte dus de kerk de ontucht der nonnen te bestrijden, door haar zooveel mogelijk buiten het gezelschap van mannen te houden, zij heeft ook nog een ander middel gevonden. Uitgaande van de veronderstelling, dat een jeugdig gemoed minder bestand is tegen de verleiding en de hinderlagen des Satans, dan dat der ouderen, bepaalde de kerk, dat niemand tot »virgo" gewijd mocht worden, of zij moest den vijf-en-twintigjarigen leeftijd bereikt hebben. Zoo althans geschiedde het in Noord-Africa [1]). Ook de Synode te Mileve (402) spreekt van dien leeftijd [2]). Op eene Synode te Saragossa (418) evenwel wordt de wijding der »virgines" op veertigjarigen leeftijd toegestaan [3]), waarmede het besluit van de Synode te Agde (506) overeenstemt [4]). Slechts in enkele dringende gevallen mocht van den bepaalden leeftijd afgeweken worden, en was de bisschop niet gebonden door de besluiten der synoden. Zoo hooren wij op de kerkvergadering te Mileve: »Item placuit, ut quicumque episcoporum, necessitate periclitantis pudicitiae virginalis (cum vel petitor potens, vel raptor aliquis formidatur, vel si aliquo etiam mortis scrupulo periculoso compuncta fuerit, ne non velata moriatur, aut exigentibus parentibus, aut his ad quorum curam pertinet)

---

1) Conc. Carthaginense III (einde der 4de eeuw), c. IV (bij Mansi, Tom. III, p. 880).

2) Conc. Milevitanum, c. XXVI (bij Mansi, Tom. IV, p. 334).

3) Conc. Caesaraugustanum (381), c. VIII (bij Mansi, Tom. III, p. 635).

4) Conc. Agathense, c. XIX (bij Mansi, Tom. VIII, p. 328).

velaverit virginem, seu velavit intra vigintiquinque annos aetatis, non ei obsit concilium, quod de isto annorum numero constitutum est" [1]).

Voorts spraken de verzamelde vaderen meermalen den wensch uit, dat toch niemand, door bijredenen gedrongen, zich aan het kloosterleven zou wijden. Een raad, die, ware hij wat meer opgevolgd, zeer zeker veel bederf onder de monniken en nonnen zou hebben weggenomen, en die ongetwijfeld had kunnen voorkomen, dat wij thans in de geschiedenis van het kloosterleven menige donkere bladzijde vinden.

---

§ 3. Biecht en Boete.

Wij hebben reeds een paar middelen tot opbouwing van het godsdienstig-zedelijk leven besproken. Ter behandeling blijft er nog één over, namelijk het boetewezen. De »Canones Conciliorum" geven voor de behandeling van dat onderwerp rijke stof. Men verwachte hier echter geen geschiedenis van het boetewezen. Deze is onlangs op voortreffelijke wijze door Dr. F. Pijper geleverd [2]). Trachtte ik die te geven, dan zou ik daarenboven veeleer eene bijdrage schenken tot de kennis van het kerkelijk leven. Het is hier de vraag niet, hoe de biecht en de boete zich hebben ontwikkeld, en welke eigenaardige bepalingen daaromtrent de conciliën hebben gemaakt. Wij hebben de biecht en de boete hier slechts te beschouwen met het oog op het godsdienstig-zedelijk leven. De

---

[1]) Conc. Milevitanum, c. XXVI (bij Mansi, Tom. IV, p. 334).

[2]) Zie boven, blz. 9.

vraag, die wij zullen trachten te beantwoorden, is dus deze: »Heeft het boetewezen in de Christelijke kerk der zes eerste eeuwen gediend tot verheffing van het godsdienstig-zedelijk leven?"

Het bestaan van de biecht werd in de oude kerk gerechtvaardigd door een beroep op de bekende uitspraak van Jacobus: ἐξομολογεῖσθε οὖν ἀλλήλοις τὰς ἁμαρτίας [1]). De aangewezene personen, aan welke de leeken hunne misdrijven moesten belijden, waren natuurlijk de geestelijken.

Bij de biecht denkt men gewoonlijk aan de geheime, aan de oorbiecht, zooals die in de tegenwoordige R. C. kerk gewoon is. De »Canones Conciliorum" geven ons echter geen recht om te veronderstellen, dat deze oorbiecht reeds in de zes eerste eeuwen der Christelijke kerk voorkwam. Slechts nu en dan vinden wij eenig gering spoor, dat ons naar het langzaam ontstaan van de biecht heenwijst. Zoo lezen wij in canon XXX van de Synode te Hippo (393) o. a. ook dit: »....Cujuscumque autem poenitentis publicum et vulgatissimum crimen est, quod universa ecclesia noverit, ante absidem manus ei imponatur" [2]). Met recht mag men hieruit afleiden, dat er tweeërlei soort van boete was, naar gelang de misdaad openlijk beleden was of niet. Doch hoe kan een niet openlijk beleden misdaad gestraft worden, indien zij niet beleden is aan den priester? Toch is deze belijdenis, deze schuldbekentenis nog iets geheel anders dan de eigenlijke oorbiecht. In den »Codex canonem ecclesiae Africanae" vinden wij ook ergens van een geval melding gemaakt, dat de bedrijver van eenig kwaad zijne zonde alleen aan den

---

[1]) Brief van Jacobus, cap. V : 16.
[2]) Bij Mansi, Tom. III, p. 923.

bisschop beleden heeft [1]). Doch ook hier vinden wij nog geen eigenlijke oorbiecht. Wanneer wij dus in het tijdvak der zes eerste eeuwen over biecht hooren spreken, dan moeten wij hieronder veeleer verstaan eene belijdenis, die openlijk afgelegd werd, opdat men ook openlijk boete zou kunnen doen.

Dat nu zulk een belijden een krachtig middel had kunnen zijn tot bevordering van het godsdienstig en zedelijk leven, zal niemand ontkennen. Bekentenis van schuld toch is altijd de eerste schrede op den weg der bekeering. Of evenwel de belijdenis van zonden in de oude kerk wel zoo heel veel vrucht gehad heeft, of zij het nut heeft afgeworpen, dat zij had kunnen afwerpen, mag betwijfeld worden. De reden hiervan ligt in de regeling der boete, waarmede zij nauw verbonden was.

Berouw te hebben over bedreven kwaad, trachten te verbeteren wat eertijds misdaan is, welk een heerlijke trek in des menschen karakter! Heeft dus de boete, als bewijs van oprecht berouw, als uitdrukking van waarachtig leedgevoel, uit een zedelijk oogpunt beschouwd, groote waarde, de boetedoening volgens een vast systeem, langs kerkelijk geordenden weg, loopt gevaar, weldra allen zedelijken invloed te verliezen. Het is toch voor den zondaar zulk eene uiterst geruststellende gedachte, wanneer hij gelooven kan, dat na afloop van zekere formaliteiten, na het ondergaan van eene bepaalde straf, de zonden uitgedelgd zijn. Maar juist door haar aanbrengen van rust demoraliseert die gedachte. Zij maakt den boeteling te zeer vertrouwd met de straf, terwijl zij voor het wezen der zonde licht de oogen sluit.

---

[1]) Codex Canonum ecclesiae Africanae, c. CXXXII (bij Mansi, Tom. III, p. 827).

Zoo ging het ook met het boetewezen in de oude kerk. Het leven van een mensch kon op zedelijk gebied heel wat te wenschen overlaten; er konden zonden bedreven worden, waarvan men moest ijzen, zonden, voor welke men het gansche leven lang boete moest doen; en toch kon men zich geruststellen met het vooruitzicht, dat men bij het naderen van den dood den zegen der kerk kon verkrijgen. Welnu, had men dien zegen ontvangen, dan was men ook van het noodigste voorzien, dan had men een »viaticum" (ἐφόδιον) voor de reis naar de eeuwigheid. Het is waar, niet altijd was de kerk even vrijgevig; het is waar, de eene Synode handelde strenger dan de andere; slechts zeldzaam toch waren de gevallen, waarin door de vaderen bepaald werd: »nec in finem impertiendam illi esse communionem". Zoo wordt op het eerste oecumenisch Concilie te Nicea (325) vastgesteld: *Περὶ δὲ τῶν ἐξοδευόντων ὁ παλαιὸς καὶ κανονικὸς νόμος φυλαχθήσεται καὶ νῦν, ὥστε, εἴ τις ἐξοδεῦοι, τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου μὴ ἀποστερεῖσθαι· ...καθόλου δὲ καὶ περὶ παντὸς οὑτινοσοῦν ἐξοδεύοντος, αἰτοῦντος τοῦ μετασχεῖν εὐχαριστίας ὁ ἐπίσκοπος μετὰ δοκιμασίας ἐπιδότω* [1]). In denzelfden geest spreken ook de vaderen op de Synode te Epaon (517): »Ne ullus sine remedio aut spe veniae ab ecclesia repellatur, neve ulli, si aut poenituerit, aut se correxerit, ad veniam redeundi aditus obstruatur. Sed si cui forsitan discrimen mortis immineat, damnationis constituta tempora relaxentur. Quod si aegrotum accepto viatico revalescere fortasse contingit, statuti temporis spatio observare conveniet" [2]). Men ziet uit deze besluiten,

---

1) Conc. Nicaenum, c. XIII (bij Mansi, Tom. II, p. 673).

2) Conc. Epaonense, c. XXXVI (bij Mansi, Tom. VIII, p. 563).

dat het den zondaar weleens gemakkelijk kon gemaakt worden.

Wel is waar ging men maar niet zoo klakkeloos met het boetewezen te werk; wel is waar was eene schuldbekentenis noodig, vóórdat men onder de klasse der boetelingen gerekend kon worden; wel is waar moest men eerst de zwaarte van het misdrijf goed inzien (»poenitentiae sane locus omnibus pateat, qui conversi errorem suum voluerint confiteri, quibus perspecta gravitate peccati, secundum episcopi aestimationem erit venia largienda" [1]); maar helaas, de ervaring leerde genoegzaam, dat men niet altijd schuld beleed uit oprecht berouw; dat alle uitingen van leedgevoel niet voortwelden uit den diepsten grond des harten. Ook de vaderen, op verschillende Synoden vergaderd, hadden die ondervinding opgedaan. Vandaar, dat men ook reeds vroeg den nadruk moest leggen op »vere poenitentes"; vandaar, dat men in het bijzonder lette op hen, »qui vere poenitentis animi signa prodiderint" [2]). Vandaar ook, dat meermalen moest aangedrongen worden op »digni fructus", ter onderscheiding natuurlijk van »indigni fructus", die blijkbaar eveneens gevonden werden.

Schandelijke dingen op dit gebied leert ons canon I van de Synode te Ancyra (314) kennen. Er schijnen namelijk priesters te zijn geweest, die in tijden van vervolging aan de afgoden geofferd hadden. Om weder in den schoot der kerk te worden opgenomen, trachtten zij de bisschoppen en de gemeente te bedriegen. Zij kochten immers beambten om,

---

[1]) Conc. Andegavense (453), c. XII (bij Mansi, Tom. VII p. 902).

[2]) Conc. Romanum (250), (bij Mansi, Tom. I, p. 806).

meldden zich opnieuw als christenen aan, en hun werden dan door de omgekochten slechts voor den schijn martelingen aangedaan [1]). Maar nu begrijpen wij ook, dat de verzamelde vaderen te Ancyra (314) onderscheid moesten maken tusschen de berouwhebbenden *ἐκ μεθοδόυ* en hen, die het *ἐξ ἀλυθείας* berouw hadden [2]). Ook het Concilie van Nicea let op het feit, dat niet allen waarachtig boetvaardig waren, wanneer het in zijn XIden canon spreekt van: *ὅσοι οὖν γνησίως μεταμέλονται.* Nader omschrijft het dit *γνησίως* in den volgenden canon aldus: *ὅσοι μὲν γὰρ καὶ φόβῳ καὶ δάκρυσι καὶ ὑπομονῇ καὶ ἀγαθοεργίαις τὴν ἐπιστροφὴν ἔργῳ καὶ οὐ σχήματι ἐπιδείκνυνται....* En later in canon XIII veroorlooft het den bisschoppen, aan de stervenden de eucharistie te schenken, doch — *μετὰ δοκιμασίας* [3]). Niet anders handelde men op de Synode te Laodicea (± 350), toen men daar bepaalde, dat zij tot de gemeenschap moesten wedergebracht worden, die volhardden in het gebed en de boete en zich geheel van de zonden hadden afgekeerd [4]).

De kerk, men zal het moeten toestemmen, maakte ernst genoeg van het boetewezen. Zij verlangde wel degelijk een verbroken hart en een verslagen geest. Dat zij niet gedoogde, lichtvaardig met de zaak om te gaan, blijkt ook nog hieruit, dat zij niet toeliet, dat een geestelijke van lager rang dan een bisschop de »poenitentes" weder tot de gemeenschap toeliet. Van eenen bisschop toch verwachtte zij eene meer conscientieuse behandeling der zaak, dan van de lagere geestelijken, zoodat zij door haar besluit de kans op knoeierijen dacht te

---

1) Hefele, a. a. O., Bd. I, S. 229.

2) Conc. Ancyranum, c. I (bij Mansi, Tom. II, p. 514).

3) Conc. Nicaenum, c. I, II, XIII (bij Mansi, Tom. II, p. 668, 673).

4) Conc. Laodicenum, c. II (bij Mansi, Tom. II, p. 564).

verminderen. Slechts in dringende gevallen was het een presbyter of diaconus geoorloofd. Zoo althans bepaalde de Synode te Elvira (305) in haren XXXIIsten canon: »Apud presbyterum, si quis gravi lapsu in ruinam mortis inciderit, placuit agere poenitentiam non debere, sed potius apud episcopum: cogente tamen infirmitate necesse est presbyterum communionem praestere debere, et diaconum, si ei jusserit sacerdos" [1]). Hiermede komt een besluit van de Synode te Hippo (393) overeen, dat het volgende voorschrijft: »Ut poenitentibus secundum differentiam peccatorum episcopi arbitrio poenitentiae tempora decernantur. Et ut presbyteri inconsulto episcopi non reconcilient poenitentes; nisi absentia episcopi et necessitate cogente ...." [2])

BESLUIT.

Wij zijn aan het einde van ons onderzoek gekomen. Menige kerkvergadering hebben wij bezocht, en de besluiten, aldaar genomen, gehoord, om onze kennis van den godsdienstig-zedelijken toestand der oude Christenheid te vermeerderen. Dat wij van het Christelijk leven de schaduwzijden zouden zien, hadden wij verwacht, daar het toch in den aard der zaak ligt, dat men op de Synoden vooral de gebreken en zonden behandelen zou [3]). Dat de lichtzijden

---

1) Bij Mansi, Tom. II, p. 11.

2) Bij Mansi, Tom. III, p. 923. Verg. Conc. Carthaginense III, c. XXXI, XXXII (bij Mansi, Tom. III, p. 885).

3) Zie boven, Inleiding, blz. 3, 4.

ons zouden voorgehouden worden, mochten wij niet onderstellen. Welke redenen immers zouden de vergaderden gehad hebben, om de deugden en voortreffelijkheden van de Christelijke maatschappij te bespreken?

Doch dit alles in aanmerking genomen, welken indruk hebben wij dan ontvangen en welke moet onze conclusie zijn? Vergis ik mij niet, dan zal niemand dien indruk gunstig durven noemen. Zoowel de geestelijken als de leeken stelden ons in onze verwachtingen te leur. Zelfs daar, waar pogingen in het werk gesteld werden tot verbetering van het godsdienstig-zedelijk leven, moesten wij dikwijls aanschouwen, hoe die maatregelen niets uitwerkten. Nogmaals, wij zijn teleurgesteld. Ik althans had, vóór ik mij tot dit onderzoek nederzette, andere gedachten van de oude Christenen. En, ik geloof, velen met mij.

Evenwel, wij moeten in ons oordeel billijk blijven; wij zagen tegenover groote schaduwen toch ook eenig licht. Maar hoe bezwaarlijk zal het gaan, om ooit het volle licht te aanschouwen. Bovendien mogen wij niet vergeten, dat het gebouw van het godsdienstig-zedelijk leven der eerste Christenheid was opgetrokken op de puinhoopen van de ontzenuwde, onzedelijke, heidensche maatschappij der Grieken en Romeinen. Vergelijkt men het genoemd gebouw des Christendoms, gedurende de zes eerste eeuwen, met den diep ellendigen staat van het heidendom, dan zal men gerustelijk mogen zeggen, dat het Christendom een licht was, dat nog schitterde in de duisternis, al zouden wij wenschen, dat het oneindig veel helderder geweest ware.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Er bestaat geen redelijke grond voor het vermoeden, dat er onechte „Acta Conciliorum" zouden zijn.

II.

Deze „Acta" doen ons, althans in de zes eerste eeuwen, nog geen algemeen geëerbiedigde wet van het „Coelibaat" kennen.

III.

De brief van de gemeenten te Lyon en Vienne (bij Eusebius, Hist. Eccl., lib. V, cap. 1—3) is geen geloofwaardige bron voor de kennis van het Christendom te dien tijde in Gallië.

IV.

De duidelijkheid van Micha VI : 9 wint er door, indien wij שְׁמֶךָ mogen schrappen, hetgeen niet ongegrond kan genoemd worden.

V.

De doxologie in Romeinen IX : 5 heeft betrekking op Christus, niet, zooals Lipsius (Hand-Commentar zum Neuen Testament, Freiburg 1891, Bd. II, Abth. II, S. 145) meent, op God.

VI.

Vraag en antwoord XXII van den Heidelberger Catechismus zijn, na de voorafgaande, ongepast.

VII.

Het leerstuk van de verbale Inspiratie der H. S. was vóór de Reformatie onbekend, ook al werden er toen reeds sporen van gevonden.

VIII.

Onschriftuurlijk is het gevoelen, dat, ook indien de mensch niet in de zonde gevallen was, toch de Zoon Gods op aarde zou zijn verschenen.

IX.

Een predikant kan het vruchtbaarst werken door veelvuldig en geregeld huisbezoek.

X.

Er moet meer gecatechiseerd worden.

XI.

Kerkelijke tucht, hoewel een gebrekkig middel tot bestrijding van het zedelijk kwaad, mag geenszins veronachtzaamd worden.

XII.

De zuiver Christelijke beginselen alleen vermogen aan het sociale vraagstuk eene oplossing te geven.

door

niet

D.

king

Comn

Bd. Il

Vra

Catechi

Het

H. S. w

werden

XIII.

Elk voorstel, om de leer van God en de geschiedenis van de godsdiensten naar het doctoraal examen over te brengen, verdient afkeuring.

XIV.

Verandering in het proponents-examen, waardoor Candidaten tot het predikambt in de Ned. Herv. Kerk worden toegelaten, is in het belang van dit kerkgenootschap noodzakelijk.

